

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HAKAN BAYRI BASKICI İKTİDAR YIKICI MUHALEFET

DP DÖNEMİNDE İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİ

BASKICI İKTİDAR-YIKICI MUHALEFET

Hakan Bayri, Elazığ'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini doğduğu şehirde tamamladı. Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Radyo-TV Bölümü'nden mezun oldu. Gazi Üniversitesi'nde Siyaset ve Sosyal Bilimler alanında yüksek lisans, Atatürk Üniversitesi'nde Genel Sosyoloji ve Metodoloji alanında doktora yaptı. "*Türkiye'de Kimlik Siyaseti: İslâmcı Siyaset ve Etnik Ayrılıkçılık*" (A Kitap, 2011) adıyla yayımlanmış bir kitabı olan Bayri, evli ve bir çocuk babasıdır.

Baskıcı İktidar Yıkıcı Muhalefet

DP Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri

Hakan Bayri

A Kitap Bir Binyıl Yayınevi Markasıdır!

Yayın Nu: 29

© Binyıl Yayınevi, 2015

Tüm Hakları Saklıdır.

ISBN: 978-605-65916-1-7

Baskıcı İktidar-Yıkıcı Muhalefet
DP Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri
Hakan Bayrı

Genel Yayın Yönetmeni: Huzeyfe Arslan
Düzeltili: Süleyman Arslan

1. Baskı, Ekim 2015 (1.000 adet)

Kapak ve İç Tasarım:
Can Özçiçek

Baskı: Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sebzabahçeleri Cad. Nu. 90/1 İskitler / Ankara
Tel: (0312) 341 10 24

İdâre Yeri:
Mareşal Fevzi Çakmak Cad. 84/5 Bahçelievler/Ankara
Tel: (0312) 212 34 11

Av. Suat Bulut'un anısına...

İçindekiler

Önsöz	XI
Giriş	1
I. Bölüm: Kavramlar Üzerine	7
1. TEMEL KAVRAMLAR VE TARTIŞMALAR	9
1.1. İktidar Kavramı	9
1.2. Muhalefet Kavramı	13
1.3. Demokratik Değerler Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri Üzerine	17
II. Bölüm: Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkisi Geleneği	25
2. TARİHSEL AÇIDAN GENEL BİR BAKIŞ	27
2.1. Osmanlı Devleti’nde Muhalefet Hareketinin Şekillenmesi ve Özellikleri	27
2.1.1. Klasik Dönemde Osmanlı Siyasal Kültürü	27
2.1.2. Tanzimat Sonrası Gelişmeler	29
2.1.3. Jön Türk Muhalefeti	32
2.1.4. İkinci Meşrutiyet Dönemi	34
2.2. Cumhuriyet Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri	39
2.2.1. Birinci TBMM Dönemi	39
2.2.2. Tek Parti Dönemi ve İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	41
2.2.3. Güdümlü Demokrasi Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası	44
2.2.4. Tek Parti Dönemi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme	46
2.3. Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Yeni Siyasal Muhalefetin Ortaya Çıkışı ve İktidarın Tutumu	49
2.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi’nde Parti İçi Muhalefet ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu	50

2.3.2. İlk Seçimler ve İktidarın Muhalefeti Denetim Altına Alma Çabaları	53
2.3.3. İktidar ile Ana Muhalefeti Uzlaştırma Arayışları ve 12 Temmuz Beyannamesi	57
2.3.4. 1950 Genel Seçimleri: İktidar ve Muhalefetin Seçim Stratejileri	60

III. Bölüm: Demokrat Parti İktidarının İlk Dönemi (1950-1954)

3. YENİ ROLLER, YENİ ARAYIŞLAR	67
3.1. Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi	67
3.2. Yeni Dönemin Başlangıcı: Önemli Gelişmeler ve Tartışmalar	69
3.2.1. Arapça Ezan Yasağının Kaldırılması	69
3.2.2. 1950 Yerel Seçimleri	70
3.2.3. Kore Meselesi	71
3.2.4. Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet ve 1951 Ara Seçimleri	73
3.2.5. Komünizm ve İrtica ile Mücadele	77
3.3. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Birinci Bahar Havası	79
3.4. Demokrat Parti Hükümetinin İki Önemli Tasarrufu ve Yankıları	82
3.4.1. Basın ve Üniversite Kanunu Değişiklikleri	82
3.4.2. Cumhuriyet Halk Partisi Mallarının Müsaderesi	85
3.5. 1950-1954 Dönemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme	87

IV. Bölüm: Demokrat Parti İktidarının İkinci Dönemi (1954-1957)

4. İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE GERİLİM SÜRECİ	95
4.1. 1954 Genel Seçimleri ve Sonuçları	95
4.1.1. 1954 Seçimleri: Genel Bir Değerlendirme	95
4.1.2. Seçim Sonuçlarının İktidar-Muhalefet İlişkileri Üzerindeki Etkileri	98
4.2. Muhalefete Karşı Tutum Değişikliği	99
4.2.1. Kırşehir'in İlçe Haline Getirilmesi	99
4.2.2. Muhalefeti Sınırlama Çabaları	100
4.3. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde İkinci Bahar Havası	103

4.4. DP Bünyesinde Yaşanan Sıkıntılar ve Tartışmalar	106
4.4.1. Demokrat Parti'de Parti-içi Mücadele ve Muhaliflerin Tasfiyesi	106
4.4.2. Dördüncü Büyük Kongre ve Üçüncü Menderes Kabinesi'nin Sonu	107
4.5. Siyasal Muhalefette Yeni Arayışlar ve Sonuçları	110
4.5.1. CHP'nin Muhalefet Stratejisinde Değişim	110
4.5.2. İktidarın Değişime Cevabı: Muhalefeti Geriletme Çabaları	111
4.6. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Üçüncü Bahar Havası	116
4.7. Muhalefetin İşbirliği Arayışları ve 1957 Seçimleri	118
4.8. 1954-1957 Dönemi Üzerine Genel Bir Değerlendirme	119

V. Bölüm: Demokrat Parti İktidarının Üçüncü Dönemi (1957-1960)

5. İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE SÜREKLİ KRİZ DÖNEMİ	125
5.1. 1957 Genel Seçimleri ve Sonuçları	125
5.2. İktidar-Muhalefet İlişkilerinin Tıkanması	127
5.2.1. Sancılı Sürecin Başlangıcı	127
5.2.2. Parlamento İçi Muhalefeti Sınırlandırma Çabaları	129
5.3. İktidar ve Muhalefet İlişkilerinde Cepheleşme	134
5.4. Siyasal İlişkilerde Gerilimin Doruğa Çıkışı	137
5.4.1. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Kopuş	137
5.4.2. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Kaos	141
5.5. Demokrat Parti'nin Son Dönemi Üzerine Genel Bir Değerlendirme	148

Sonuç

—Kaynakça	157
-----------	-----

Önsöz

Elinizdeki çalışma, “Demokrat Parti Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri (1950-1960)” başlığıyla 1998 yılında tamamlanan ve Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan yüksek lisans tezimin, esasa dokunulmadan gözden geçirilmiş halidir. Çalışmanın amacı, Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması bakımından önemli olduğu düşünülen 1950-1960 yılları arasındaki döneme, iktidar-muhalefet ilişkileri bağlamında dikkat çekmektir. Yaklaşımı ise iktidar-muhalefet ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesiyle demokratik sistemin işlerliği ve istikrarı arasında kurulan olumlu ilişki üzerine temellendirilmiştir.

On yıl gibi nispeten uzun bir süreyi kapsayan bir dönemin incelenmesinde karşılaşılabilecek sıkıntıları azaltmak üzere, bazı sınırlandırmalara girildi. Geniş anlamları ile kullanılması konunun işlenişi açısından yaratacağı dağınıklık ve dolaşısıyla esasın kayboluşu gibi sakıncaları en aza indirmek üzere, çok çeşitli anlamları içinde barındıran iktidar ve muhalefet kavramları ‘siyasal’ anlamlarıyla sınırlı olarak kullanıldı. Bu nedenle ‘toplumsal muhalefet hareketleri’, hem tarihsel arka plan verilirken hem de çalışılan döneminin değerlendirilmesinde temel bir değişken olarak göz önüne alınmadı.

Yeterli miktarda farklı süreli yayın taranamadı. Ancak, dönemi belirleyen iki temel siyasal aktörünün bakış açılarının daha iyi yansıtılması amacıyla, iktidar yanlısı Zafer gazetesi ile ana muhalefetin yayın organı pozisyonunda olan Ulus gazetesi titizlikle incelenmeye çalışıldı. 1950-1960 yılları arasında yaşanan gelişmelerin en önemli siyasal özneleri Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi olduğundan, inceleme konusu daha çok bu iki partinin eylemleri ve söylemleri açısından ele alındı. Millet Partisi, Hürriyet Partisi, Türkiye Köylü Partisi gibi partiler ise siyasal mücadeledeki belirleyicilikleri ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin genel seyri üzerinde yaptıkları etki oranında değerlendirildi. Birinci bölümde, iktidar ve muhalefet kavramları ile demokratik değerler açısından iktidar-muhalefet ilişkilerinin temel karakteristikleri üzerinde duruldu. İkinci

XII • Hakan Bayri

ci bölüm, Türk siyasal geleneğinde iktidar-muhalefet ilişkileri konusuna ayrıldı. Üç, dört ve beşinci bölümlerde ise Demokrat Partili yıllar, iktidar-muhalefet ilişkileri bağlamında incelendi.

Bu çalışma zorlu bir süreç sonunda ortaya çıktı. Çok uzun bir süre geçti aradan; ama hatırlıyorum. Daha başlangıçtan, hazırlık aşamasından itibaren karşılaştığım engelleri, değerli hocam Dr. Esat Öz'ün yol göstericiliği, sevgili eşim Sevinç Bayri'nin sabrı ve fedakârlığı sayesinde aşabildim. Kadim dostum Zeki Özdemir her zaman yanımdaydı ve bu çalışmanın tamamlanması, yayımlanması için ısrarlı bir şekilde beni teşvik etti. Demokrat Parti'yi ve temsil ettiği geleneği hem teorik hem de pratik olarak yakından takip eden dostlarım Prof. Dr. Çağrı Erhan, Serhan Yücel ve Abdullah Mutlu son dönemde yaptıkları okuma ve eleştirilerle önemli katkılar sundular. A Kitap ise yıllar önce tamamlanmış bu çalışmanın okuyucu ile buluşmasını sağladı. Hepsine teşekkür ederim.

Hakan Bayri

Ankara, Mart 2015

Giriş

Giriş

Eşit oy hakkı, seçme-seçilme hakkı, düşünce özgürlüğü, sorumlu iktidar, muhalefet hakkı, iktidarın denetimi vb. kurumlar demokrasinin asgari şartları ve olmazsa olmazlarıdır. Ancak demokrasi pratiği sadece bir toplumun nasıl yönetileceğini, yönetilenlerin haklarını, yönetenlerin nasıl belirleneceğini, hangi yollarla denetleneceğini belirleyen kurum ve kurallara indirgenemez. Demokrasi pratiğini destekleyen bir siyasal kültürün varlığı da en az bunlar kadar önemlidir. Nitekim benzer kurum ve kuralların varlığına rağmen uygulamada yaşanan farklılıkların en önemli nedeni toplumun sahip olduğu siyasal kültürdür.

Bu bağlamda demokrasilerde iktidar-muhalefet ilişkilerinin, kurum ve kurallar kadar siyasal kültürün de belirleyiciliği altında olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Demokrasinin meşruiyeti konusunda genel bir uzlaşmanın ve toplumsal/siyasal aktörler arasında karşılıklı güvenin olmadığı, muhalefetin sistemin tamamlayıcı bir parçası olarak görülmediği siyasal kültürlerde siyasal sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesi, istikrarlı bir demokrasinin tesis edilmesi zordur. Özellikle muhalefete karşı olumsuz algıların yoğun olduğu bir siyasal kültürde bu algılara dayanarak oluşturulmuş tutumlar, muhalefet sistem tarafından hukuki olarak tanınmış olsa bile sağlıklı bir iktidar-muhalefet ilişkisi geleneğinin oluşmasını engellemektedir.

Türkiye'nin demokratikleşme seyri için de benzer bir durum söz konusudur. Ülkemizde demokrasinin gelişim serüveni ve yerleşik uygulamalar takip edildiğinde, siyasal kültüre ait bazı önceliklerin, alışkanlıkların, tortuların siyasal sistemin kurum ve kurallarının belirlenmesinde, daha da önemlisi toplumsal/siyasal aktörler arasındaki ilişkiler üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Siyasal kültürümüzde devlet öncelikli yaklaşımın baskın karakteri kadar, merkezin çevreyi kontrole dayalı baskıcı tavrı ve muhalif her hareketi tehdit olarak algılama alışkanlığı da demokrasinin kurumsallaşma düzeyini olumsuz yönde etkilemiştir. Muhalefete muhalif siyasal gelenek, İkinci Meşrutiyet'ten

günümüze kadar Türk siyasetini mağdur ve muzdarip etmiş, çok partili sistemin kurumsallaşmaya başladığı ve geri dönülmez bir şekilde kabul gördüğü 1946'dan itibaren, ülkemizin 'eksik bir demokrasi' profiline hapsolmasına neden olmuştur.

Bilindiği üzere 1950 Genel Seçimleri sonrasında, o güne kadar ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Partili tek parti yönetimi, yerini geniş kitlelerin desteğini arkasına alarak seçimlerde başarı kazanan Demokrat Parti'ye bıraktı. Seçim sonuçları sadece iktidarın el değiştirmesine neden olmadı elbette. Bu köklü bir değişimdi ve bir yandan halkın özgür iradesiyle yaptığı bir siyasal dönüşümü temsil ediyordu öte yandan demokrasimizin kurumsallaşması bakımından hayati öneme sahip on yıllık bir dönemin başlangıcıydı. Demokrat Parti'nin iktidarda kaldığı 1950-1960 arası dönem de en az iktidar değişikliği kadar belirleyici oldu Türk siyasetinin gelişiminde. İktidar değişiminin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi ve tek parti döneminin sona ermesi, Türkiye'de demokrasinin geleceği konusundaki umutları arttırmıştı, ama sonraki süreç başlangıç kadar kolay olmadı. On yıl boyunca iktidar ve muhalefet arasında yaşanan krizler ve böylesine bir atmosferde hayata geçirilen uygulamalar, Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşmasını geciktirdi.

14 Mayıs seçim sonuçları açıklandığında karşılaşılan tablo, hem Demokrat Parti hem de Cumhuriyet Halk Partisi tarafından beklenmiyordu. Bu nedenle, seçim sonuçları hem iktidar hem de muhalefet üzerinde şok etkisi yaptı. Demokrat Parti kurucuları 1946'da yapılan Genel Seçimlerde, kitleler tarafından desteklendiğinin ilk işaretlerini almıştı ama bu desteğin 1950'de kendilerini iktidara taşıyacak yeterlilikte somut bir desteğe dönüşeceğini akıllarından geçirmiyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi çevreleri ise özellikle 1947'de muhalefet karşıındaki sertlik yanlısı Recep Peker Hükümeti'nin değişmesinden sonra, Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin yaptığı bazı hukuki düzenlemelerin, seçmenler tarafından kendileri lehine değerlendirileceğini ve bir süre daha iktidarda kalacaklarını umut ediyorlardı.

Demokrat Parti seçimleri kazandı ama iktidarın kendisine devredileceği konusunda tek parti yönetimine güvenmiyordu. Cumhuriyet Halk Partisi ise gerçekleştirdiği icraatlara duyulan kitlesel öfkenin, somut tepkilere dönüşmesinden ve yeni

iktidar partisinin devri sabık yaratmak suretiyle, kendi varlığı üzerinde bir tehdit unsuru olmasından korkuyordu. ‘Yeni iktidar’ ve yeni “muhalafet”in’ sahip olduğu bu düşünceler, karşılıklı olarak takınılan şüpheli tavırlar, olumsuz muhalafet algısının hakim olduğu bir siyasal kültürle birleşerek sert tartışmalara neden oldu. Dolayısıyla daha iktidar değişimi yaşanmadan iktidar-muhalafet ilişkileri olumsuz bir zemine oturdu.

Cumhuriyet döneminde girilen üçüncü çok partili hayat denemesiyle, demokrasinin kurumsallaşması bağlamında önemli bir eşik aşıldı. 1946 yılı, şekli bakımından siyasal sistemin tabana yayılmasının başlangıcı oldu. Çünkü bu başlangıç, 1950’de iktidarın el değişmesi gibi çok önemli bir sonuç üretti ve kurumsallaşma açısından da ciddi bir eşik aşıldı. Fakat bu olumlu gelişme, demokrasinin sonraki on yıllık dönemde hem siyasal seçkinler nezdinde hem de kitlesel olarak içselleştirilmesini sağlamaya yetmedi. İktidar ile muhalafet arasındaki karşılıklı güvensizlik diyalog fakirliğine neden oldu ve sürekli uzlaşmazlık üretti, daha kötüsü siyasal uzlaşmazlık adeta bir geleneğe dönüştü.

Elinizdeki çalışmanın sayfaları arasında gezinirken bu olumsuzluğa şahit olacak ve çok hayıflanacaksınız. Keşke Demokrat Parti iktidar, Cumhuriyet Halk Partisi muhalafet rolünü bu kadar kötü oynamasaydı, dönemin siyasal seçkinleri tek parti döneminin tortularından kurtulabilmiş olsaydı diyeceksiniz. Bazı tartışmaları okuduğunuzda şaşıracaksınız. Kimi zaman muhalafetin, kimi zaman iktidarın üslubuna içerleyeceksiniz. Demokrasinin sadece bazı kurum ve kurallardan ibaret olmadığını farkına varacaksınız.

BÖLÜM

Kavramlar Üzerine

1. Temel Kavramlar ve Tartışmalar

1.1. İktidar Kavramı

Değişik meşruiyet zeminlerinde büründüğü farklı anlamlarıyla sosyal bilimler alanının temel tartışma konularından, dikkate değer kavramlarından biri olagelen iktidar, çok genel anlamıyla başkalarının davranışlarını etkileyebilme, mevcut toplumsal ilişkilerin belirleyeni olabilme ve onu kontrol edebilme imkânıdır.¹ İnsanların topluluklar halinde yaşamaya başlamasıyla birlikte küçük ya da büyük her toplumsal yapı içinde kendini hissettiren olgusal bir gerçeklik, içinde yer aldığı toplumun normlarına, inançlarına ve değerlerine uygun bir etkidir.²

İktidar olgusu ile ilgili olarak, toplumun oluşumuna dayanan iki temel anlayış söz konusudur:³ Bunlardan biri çatışma ile karşı koymayı içeren ve toplumsal ya da siyasal ilişkilerin rekabetçi olduğunu varsayan çatışmacı iktidar anlayışı; diğeri ise iktidarı kolektif bir kapasite ve başarı olarak gören, iktidarın rekabetçi yönünden çok uzlaşmacı yönünü vurgulayan uyuşumcu iktidar anlayışıdır.

Çatışmacı teori, toplumsal yapının oluşumunu zora ve baskıya dayandırır. Toplum zora ve baskıya dayanarak kurulduğu için, toplumun her kesiminin uyuşmazlık ve çatışma içinde olduğunu varsayar. Çatışmacı yaklaşıma göre toplumsal yapıda ortaya çıkan sosyal çatışma, siyasal alana meşruiyet tartışması olarak yansır. Çünkü yaşanan bir çatışmanın tarafları, düşünce birliği sağlanamamış siyasal sistem içinde, birbirleri üzerinde egemenlik kurma çabası içine girerler. Taraflardan bazıları bu mücadelede, kapasite itibarıyla, ötekilerden daha avantajlı bir konumdadır ve bu durum söz konusu taraflar arasında bir bağımlılık ilişkisini ortaya çıkarır.⁴ Uyuşumcu teori

- 1 Münici KAPANİ: *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 46.
- 2 Maurice DUVERGER: *Siyaset Sosyolojisi*, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1982, s. 183.
- 3 Steven LUKES: "İktidar ve Otorite", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, T.BOTTOMORE-R.NISBET, Der. Mete TUNÇAY ve Aydın UĞUR, Verso Yayınları, Ankara, 1990, s. 646.
- 4 Steven LUKES: *a.g.m.*, s. 648.

ise toplumu, dengeli ve tutarlı öğelerden oluşan, her toplum üyesinin oybirliği ile katıldığı ve paylaştığı ortak değerlere dayanan, işlevsel olarak bütünleşmiş bir yapı olarak kavrar. Bu yapıda toplumsal sistemin meşruiyet sorunu olmadığı, dolayısıyla çatışma ya da çatışmanın gerektirdiği zor kullanma gücüne ihtiyaç duyulmadığı varsayılır.⁵

Sadece siyasal değil, bütünüyle toplumsal hayatın en önemli ögesi olan iktidar, varlık kazandığı toplumsal bütün içinde, yukarıda söz edilen kategorik ayırmda da görüldüğü üzere, çok çeşitli şekillerde ortaya çıkmakta ve bu çeşitlilik kavramsal sınırlarını belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle elinizdeki çalışma kapsamında iktidar kavramını 'siyasal iktidar' anlamıyla sınırlı olarak kullanmak zorunlu hale gelmektedir.

Bu bağlamda siyasal iktidar kavramı, toplumu oluşturan bireyler üzerinde meşru olarak, zor kullanma tekeline sahip olan en genel, en üstün iktidar şekli⁶ tanımlar. Elbette siyasal iktidarı, diğer iktidar türlerinden farklı kılan bazı ayırt edici özellikleri vardır.⁷ Siyasal iktidar öteki iktidar türlerinden farklı olarak 'bütüncü' ve kapsayıcı bir niteliğe sahiptir. İktidar tipleri hiyerarşisinde 'en üstün' olandır. Karakteristik olarak, toplum içinde 'maddi güç ve zor kullanma' tekeli elinde bulundurmakta, güç kullanımını rıza ve itaate dayandırmaktadır.

Siyasal iktidar, etkili olduğu toplum içinde, o toplumun bütün unsurlarını kendine bağımlı kılar ve en önemli özelliği -ki bu özellik onu öteki iktidar şekillerinden ayırır- meşru olarak zor kullanma gücüne sahip olmasıdır. Bu bağlamda iktidar sadece kuvvete ve zorlama gücüne dayanmaz. Kuvvet unsuru kadar rıza unsuru da iktidar kavramında içkindir.⁸ Siyasal iktidar zorlama ve yaptırım uygulayabilme gücüne sahiptir ama demokrasilerde iktidarın gücünü kaybetmeden zorlamayı azaltabilmesi onun otorite ile desteklenmesine bağlıdır.⁹

Otorite, yukarıda sıralanan vasıflardan sonuncusunun gerçekleşmesini yani, gücün zorlamadan çok, rıza ve itaate da-

5 Esat ÇAM: *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s. 290.

6 A.Taner KIŞLALI: *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 77.

7 Münci KAPANİ: *a.g.e.*, s. 48-49.

8 Münci KAPANİ: *a.g.e.*, s. 54.

9 Giovanni SARTORI: *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU, Metis EDCURBAN, Nispetiye Yayınları, Ankara, 1996, s. 204-205.

yandırılmasını sağlar. Öyleyse diyebiliriz ki otorite, güç kullanımının (iktidarın), sosyal ve kültürel yapıya uygun bir şekilde meşrulaştırılmasıdır. Meşrulaştırma ise, iktidarın bağlayıcı karar alma ve emretme yetkisine, yönetilenler tarafından gösterilen rızayı ifade eden bir kavramdır.¹⁰ Max Weber'e göre¹¹, iktidara meşruiyet sağlayan üç ayrı otorite tipi vardır: Geleneksel, karizmatik ve hukuki otorite. Bunlardan ilkinde güç kullanımının meşruiyeti, gelenekler tarafından sağlanmaktadır. Karizmatik otoritede belirleyici olan, gücü (iktidarı) elinde bulunduran kişinin doğuştan gelen özellikleri ve sorumluluğunu üstlendiğini iddia ettiği misyondur. Hukuki otoritede ise güç kullanımının meşruiyet kaynağı toplumun sahip olduğu kanunlardır. Söz konusu otorite tiplerinden hiçbiri, tek başına herhangi bir toplumdaki otorite yapısını açıklamak için yeterli değildir. Ancak bu tiplleştirme, iktidarın (güç kullanımının) siyasal evrim sürecinde geçirdiği niteliksel değişimin anlaşılmasında önemli bir role sahiptir.

Siyasal süreci “girdi-çıkı” etkileşiminin bir ürünü olarak gören “sistem yaklaşımı”nın temsilcisi David Easton ise meşruluğu, siyasal sistemin girdileri arasında görmekte ve meşruiyet kaynaklarını üçlü bir ayrıma giderek açıklamaya çalışmaktadır.¹² İdeolojik kaynak, yapısal kaynak ve yönetenlerin kişisel nitelikleri. İdeolojik kaynak, otoriteyi, sistemin temelinde yatan değer ve inançların yönetilenler tarafından benimsenmiş olması nedeniyle meşrulaştırır. Yapısal kaynak, yönetilenlerin sistemin işleyiş kurallarını kabul etmesi halinde ortaya çıkan meşrulaştırma şeklidir. Yöneticilerin kişisel nitelikleri ise, Weberci anlayıştan farklı olarak, yönetici kadroların halkın desteğini kazanmakta başarılı olmasıyla bir anlam kazanır.

İktidar tipleri hiyerarşisinde, en üstün ve en kapsayıcı iktidar olan siyasal iktidar, kaynağı itibarı ile de siyasal evrim süreci içinde değişim geçirdi ve genel olarak iki ayrı şekilde tanımlandı. Aydınlanma öncesi dönemde iktidar, Tanrısal kaynaklı bir olgu olarak açıklanmaya çalışıldı ve bu anlayış, özellikle Orta Çağ'da yaşanan skolastik dönemde etkili oldu. Bu

10 Mustafa ERDOĞAN: *Anayasal Demokrasi Siyasal Kitabevi*, Ankara, 1996, s. 85.

11 Max WEBER: “Meslek Olarak Siyaset”, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha PARLA, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 133.

12 Mustafa ERDOĞAN: *Özgün ve Sık Karşılaşılan Sorular*, Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

anlayışa göre yöneten, bizzat Tanrı tarafından seçiliyor ve yönetmek üzere gerek duyulan bütün yeteneklerle donatılıyordu. Yönetilenlerin yapması gereken, Tanrı tarafından seçilen ve gerekli donanımların tümüne sahip kılınan bu kişinin buyruklarına boyun eğmektir.¹³

Rönesans ve Reform hareketlerinin neden olduğu toplumsal dönüşümler tarafından belirlenen yeni düşünce ortamında, bu yaklaşım etkisini yitirmeye başladı. Hobbes, Locke, Rousseau gibi düşünürlerin konu üzerine yaptığı çalışmalar ve bu çalışmalar sonunda ortaya çıkan 'Toplumsal Sözleşme' kuramları iktidarın halka dayandığı düşüncesinin teorik alt yapısını hazırladı. Çağdaş devlet ve iktidar anlayışı bu gelişmelerle birlikte şekillenmeye başladı. Rousseau'nun, toplumu oluşturan her bireyin egemenliğin bir hissesine sahip olduğunu ve bu anlamda siyasal iktidarın da toplumu oluşturan bireylerin toplamından başka bir şey olmadığını söylemesi¹⁴, bunun yanında toplumsal dönüşümlere paralel olarak siyasal katılım imkânlarının gelişmeye başlaması, halka dayanan egemenlik anlayışının yerleşmesine neden oldu. Artık iktidar, ancak aşağıdan verildiği, halkın iradesinden doğduğu ve temel bir onaya (consensusa) dayandığı ölçüde;¹⁵ topluluk üyeleri ya da hiç değilse bunların çoğunluğu tarafından iktidar olarak tanındı ve bu konuda bir görüş birliğine varılmış olması halinde meşru görülmeğe başlandı.¹⁶

Demokratik düşünce alanında yaşanan gelişmeler, yirminci yüzyılın ilk yıllarından sonra, anayasanın üstünlüğü ilkesine dayanan rejimlerin ortaya çıkmasını sağladı. Çağdaş siyasal yapılarda devleti meşrulaştıran gerekçe, güç kullanımının kişiselikten çıkarak gücün ya da güç kullanımının ehlileşmesi ile paralel olarak değişme gösterdi.¹⁷ Anayasal rejimlerin ortaya çıkmasıyla birlikte siyasal iktidar, en üstün otorite olma özelliğini yitirdi; karar alma emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde kuvvete başvurarak yerine getirme imkânlarına

13 Esat ÇAM: *a.g.e.*, s. 302.

14 Levent KÖKER: "Rousseau ve Demokrasi ya da Liberal Teorinin Eleştirisinin Ögeleri Üzerine Bir İnceleme", *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 68.

15 Giovanni SARTORI: *a.g.e.*, s. 36.

16 Maurice DUVERGER: *Siyaset Sosyolojisi*, s. 183.

17 Gianfranco POGGI: *Çağdaş Devletin Gelişimi*, Çev. Şule KUT ve Binnaz TOPRAK, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 108.

sahip olsa da netice itibariyle ‘sınırlı’, ‘sınırlandırılmış’ bir iktidar haline geldi.¹⁸

Tarihsel süreç içinde, toplumsal yapıda ortaya çıkan nite-likse ve nicelikse değışimle, siyasal iktidarın kaynağı kadar, yapısı ve işlevlele üzerinde de etkili oldu. Modern anlamda siyasal iktidar, varolduğı siyasal sistem içinde üç temel işlevi yerine getiren bir yapıya büründü. Siyasal sistemi ve siyasal rejimi seçme bakımından, “siyaset-belirleme” işlevi, belirlenen siyasetin uygulanmasını sağlamak üzere “siyaset-uygulama” işlevi ve iktidarın siyasal gücünün sınırlandırılmasını ya da bu sınırlandırmanın uygulanmasını sağlayacak etkin araçların bulunması çabalarını içinde barındıran “siyaset denetimi” işlevi.¹⁹

Yapısal ve işlevsel gelişmeler ‘muhalefet’ olgusunun incelenmeye çalışılacağı bölümde daha ayrıntılı olarak irdelenmeye çalışılacaktır. Çünkü iktidarın tarihsel süreç içindeki yapısal ve işlevsel dönüşümünü muhalefet olgusundan bağımsız olarak ele almak çok zor, nerdeyse imkânsızdır.

1.2. Muhalefet Kavramı

Muhalefet kavramı, çatışma ve karşı olma anlamlarını içinde barındırır, bu bağlamda da toplumsal alanın her düzeyinde az veya çok hissedilir. Siyasal muhalefet ise bütünüyle siyasal sürecin bir parçası ve unsuru, hükümet veya iktidarın alternatifi olarak, siyasal çatışma yöntemlerinin en gelişmiş, en kurumsallaşmış olanıdır. Bu haliyle de demokratik, liberal, parlamenter, anayasal, çoğulcu vb. şekilde tanımlanan, bütünüyle kurumsallaşmış bir siyasal sistemin olmazsa olmaz şartlarından biridir.²⁰

Siyasal muhalefet, belli bir toplumda varolan siyasal rejime ve içinde yaşanan sosyo-ekonomik düzene, siyasal iktidarı elinde bulunduranlara veya bunların uygulamalarına karşı olmayı; programlı veya programsız, hukuki veya hukuk dışı yöntemlele kullanarak istenilen amaçlar doğrultusunda etki ve sonuçlar oluşturmayı içeren bir davranıştır.²¹ Muhalefet kav-

18 Münici KAPANİ: *a.g.e.*, s. 62.

19 Mustafa ERDOĞAN: *a.g.e.*, 89.

20 Ghita IONESCU ve Isabel de MADERIAGA: *Muhalefet*, Çev. Behzat TUNÇ, Boğaziçi yayınları, İstanbul, 1988, s. 8.

21 Nühket TURGUT: *Siyasal Muhalefet*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 8. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ramı da iktidarın geçirdiği kavramsal dönüşüme paralel, hem bu dönüşümlerin bir nedeni hem de sonucu olarak modern anlamına kavuşmuştur. Bu nedenle de daha iyi anlaşılabilmesi, onu ortaya çıkaran nedenlerle birlikte ele alınmasına bağlıdır.

Bilindiği üzere, Eski Yunan Kent Devletleri, toplumsal farklılaşmaların henüz oluşmadığı homojen bir yapıya sahipti. Bu nedenle siyasal alan, toplumsal alan karşısında özerklik kazanamamıştı ve doğal yaşamın bir parçası olarak algılanıyordu.²² Böyle bir ortamda 'yurttaş' lar hem kanunların yapılmasına doğrudan katılıyorlar, hem de kısa bir süre için de olsa kur'a ile yönetici olabiliyorlardı.²³ Bu dönemde siyaseti ve toplum içindeki siyasal rolleri belirleyen en önemli unsur 'eşitlik' ti. Eşitlik, sınırlı bir kavram olarak algılsa da toplumsal yapı içinde eşit statüde olanlar, siyasal haklar bakımından da eşit sayılıyorlardı.

Orta Çağ'a gelindiğinde siyasal yapı, mülkiyet olgusu tarafından belirlenmeye başlandı. Bu döneme damgasını vuran feodal düzende, yerel düzeyde serfler lortların iktidarına tabiydi, soylu sınıf mensupları kendi aralarında karşılıklı hak ve ayrıcalıklara dayanan bir ilişki zinciri oluşturmuşlardı. Lortlarla krallar arasında kurulan karşılıklı bağımlılık ilişkileri iktidarın bölünmesine neden olmuş ve buna bağlı olarak da istikrarsız bir siyasal yapı ortaya çıkmıştı.²⁴ Feodal dönemde iktidarın bölünmüşlüğü'nün yarattığı kargaşa ve düzensizlik önce mutlak iktidar anlayışının gelişmesine, mutlak iktidar tarafından hayata geçirilen uygulamalar ise yeni bir muhalefet anlayışının doğmasına neden oldu.²⁵

On birinci yüzyıldan itibaren Kara Avrupası'nda yaşanan ekonomik gelişmeler, feodal döneme damgasını vuran kapalı tarım ekonomisinin yerini, ticaret ve el zanaatlarına dayanan hareketli bir ekonomiye bırakması, toplumsal yapıyı dönüştürdü. Değişen toplumsal yapı içinde beliren burjuva sınıfının ekonomik çıkarları, feodal dönemin istikrarsız yapısıyla çatışınca,

22 Robert A. DAHL: *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev. Levent KÖKER, TSİD ve TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 21.

23 Murat SARICA: *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 10-11.

24 Kemal SAYBAŞILI: *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 7-8.

25 Leslie LIPSON: *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Çev. Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU, *Üçüncü Zihniyet*, Ankara, 2000, s. 200. <https://www.3zy.org>

burjuva sınıfı, krallar ile lortlar arasındaki siyasal mücadelede krallardan yana tavır aldı ve mutlak monarşilerin kurulmasına destek oldu.²⁶ Burjuva sınıfı siyasal etkinliğinin artmasıyla parlamentolarda yer almaya başladı ve parlamentolar bu süreçten sonraki muhalefet stratejilerinin uygulama alanı haline geldi. Burjuva sınıfının siyaset sahnesinde görülmeye başlamasıyla, iktidar mücadelesi dengeli bir hal aldı ve yine bu sınıfın desteği ile toprağa ve soylu sınıf mensuplarına bağılıktan kurtulup şehirlerde, nispeten daha bağımsız yaşamaya başlayan serfler, siyasal katılım imkânlarının genişletilmesine yönelik taleplerde bulunmaya başladılar.²⁷

Bu gelişmelere paralel olarak on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda ortaya çıkan ‘sivil toplum’ kavramı da iktidarın sınırlandırılması anlayışının gelişiminde ve meşrulaştırılmasında etkili oldu. Özellikle on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, sivil toplumun gelişmesi, siyasete olan ilginin dolayısıyla da siyasal katılmanın sınırlarını genişletti.²⁸ On dokuzuncu yüzyılda temsili yönetim ilkesinin değer kazanması ve siyasal katılım imkânlarının artmasıyla demokrasi, hem düşünsel hem de kurumsal olarak gelişmeye başladı.²⁹ Halk egemenliği düşüncesinin yaygınlık kazanmasıyla parlamento, halk egemenliğini temsil eden siyasal bir kurum haline geldi.

Halkın ve milletin tam egemenliği de mutlak iktidar anlayışında olduğu gibi muhalefete yer vermeyen bir düşüncedydi.³⁰ Muhalefet fikrinin gelişimine engel olabilecek unsurları içinde taşıyordu. Buna rağmen, parlamentonun bir temsil organı olarak algılanmaya başlaması, değişik düşünce ve grupların sistem içinde temsil edilmesi gerektiği anlayışını geliştirdi. Parlamento içinde temsil edilen gruplar arasındaki tartışmaları çözümlemek için ortaya çıkan oylama yöntemleri (özellikle oy birliği ve çoğunluk ilkeleri) muhalefet fikrinin benimsenmesi ve muhalefetin varlığının kabulüne ilişkin düşüncenin yaygınlaşmasında etki-

26 Murat SARICA: *a.g.e.*, s. 56.

27 Kemali SAYBAŞILI: *a.g.e.*, s. 11.

28 Şerif MARDİN: “Sivil Toplum”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, Der. Mümtazer TÜRKÖNE ve Tuncay ÖNDER, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 16.

29 Leslie LIPSON: *Demokratik Uygarlık*, Çev. Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU, T.C. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984, s. 49.

30 Ghita IONESCU ve sivil toplumun iktidarı, <https://rante2.org>

li oldu.³¹ Ancak, bunlara rağmen, muhalefet hukuki bir statüye sahip olamadı. Fransız Devrimi sırasında bile hukuki meşruiyet kazanmış bir muhalefetten söz edilemiyor, çoğunluğa karşı çıkan her düşünce ve topluluk, halkın egemenliğine yönelik bir tehdit olarak görülüyor ve 'karşı devrimcilik' ile suçlanıyordu.³²

Parlamente muhalefet düşüncesinin olumlu karşılanmaya başlaması, İngiltere'de on sekizinci yüzyıl başlarında kral ve hükümet fikirlerinin birbirinden ayrılması sonucunda gerçekleşti. Kralın tek söz sahibi olduğu mutlak iktidar dönemlerinde her türlü muhalefet vatana yönelmiş bir tehlike olarak addedilirken, kraldan bağımsız bir hükümet anlayışının gelişmesiyle muhalefet de parlamento içine taşındı ve bir bakıma siyasal yapı içinde meşruiyet kazandı.³³

On dokuzuncu yüzyılda yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmeler sonucunda toplumsal yapıdaki farklılaşmaların iyice belirginlik kazanmaya başlaması, buna paralel olarak siyasal katılım imkânlarının genişlemesi, sosyal ve siyasal örgütlenmelerin ortaya çıkması, iktidar mücadelesinin örgütler arası mücadele şekline dönüşmesine yol açtı ve modern siyasal partilerin doğmasına neden oldu.³⁴ Siyasal partilerin ortaya çıkışından sonra siyasal muhalefet, siyaset bilimi literatüründe iki ayrı anlamı içeren bir kavram olarak kullanılmaya başlandı. İlk anlamıyla, değişik düşünce ve çıkarları temsil eden siyasal partilerin hükümet uygulama ve politikaları karşısında takındıkları tutumu açıklarken, ikinci anlamıyla doğrudan, bu karşı koyma olgusunu yansıtan siyasal partileri tanımlayan bir kavram haline geldi.³⁵

Kitlelerin siyasallaşması, partilerin ortaya çıkması, muhalefetin parlamentoda temsil edilme imkânı bulması, parlamente muhalefetin kurumsallaşma sürecini hızlandırdı. Bu bağlamda parlamente muhalefet kavramı, içinde belirlediği toplumun kanunları ile bağlı, siyasi partiler tarafından yapılan muhalefeti tanımlamak için kullanılır oldu. Toplumsal ve siyasal kültüre bağlı olarak farklı yapılarda ve değişik şekillerde siyasal sistemin temel aktörlerinden biri haline geldi. Siyasal toplumsallaş-

31 Nükhet TURGUT: *a.g.e.*, s. 25.

32 Klaus Von BEYME, Robert V. DANIELS "Muhalefet", *Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar*, Çev. ve Der. Mehmet TURHAN, Gündoğan Yayınları, Ankara, s. 103.

33 Ghita IONESCU ve Isabel de MADERIAGA: *a.g.e.*, s. 39.

34 Esat ÇAM: *a.g.e.*, s. 380.

35 Nükhet TURGUT, *Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar*, Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

manın bir başka önemli sonucu da parlamento dışı muhalefetin gelişmesi ve siyasal iktidar üzerindeki etkisini arttırmasıydı. Parlamentoların siyasal sistem içinde kurumsallaşmasından sonra iktidarı etkilemek üzere ortaya çıkan parlamento dışı toplumsal hareketler de siyasal muhalefetin kurumsallaşma sürecine katkıda bulundu.³⁶

Siyasal muhalefet, sosyo-ekonomik değişmelerin tarihsel süreç içinde ortaya çıkardığı farklılaşmaların, somut çatışmalara dönüşmesiyle belirginlik kazandı. Bu değişmelerin siyasal sistemi zorlamasıyla da kurumsallaşmaya başladı. Burjuva sınıfı tarafından başlatılan siyasal muhalefet hareketleri, önceleri mutlak monarkların ve soyluların iktidarının sınırlandırılmasına ve bunun sonucunda, meclislerin yetkilerinin arttırılarak meşruti monarşilerin kurulmasına öncülük ettiler. Siyasal evrimin daha yakın aşamasında ise, parlamenter sistem kuruldu ve demokratik sistemin kurumsal gelişme süreci devam etti.³⁷

1.3. Demokratik Değerler Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri Üzerine

Demokrasi, Eski Yunan'da kent sınırları içinde özgür, yetişkin ve yerli erkeklerin, yurttaş olarak –ki kadınlar, köleler ve yabancılar yurttaş tanımının dışında kalmışlardır-, kent yönetimine katılımını sağlayan bir yönetim şekli olarak algılanıyordu.³⁸ Bugün anladığımız manada demokratik kurumlar, demokratik kavramlar henüz gelişmemişti.

Feodal dönemde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümler demokrasinin zihinsel ve kurumsal gelişimini hızlandırdı. Özellikle, toplumsal yapı içinde beliren yeni sınıflar ve bu sınıfların temsil ettiği farklı çıkarlar arasındaki çatışmalar, Lipset'in de belirttiği gibi, demokrasi için gerekli olan iki şartın, yani 'çatışma ve ayrılma'nın³⁹ varlık kazanmasına neden oldu ve toplumlar bugünkü demokrasi tanımına bir adım daha yaklaştı.

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, özellikle Fransa'da yaşanan siyasal gelişmeler demokratik değerlerin teorik alt

36 Münici KAPANI: *a.g.e.*, s. 195.

37 Nühket TURGUT: *a.g.e.*, s. 23.

38 Robert A.DAHL: *a.g.e.*, s. 15-21.

39 Seymour M.LIPSET: *Siyasal İnsan*, Çev. Mete TUNÇAY, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s. 1Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Demokrasinin kurumsallaşmasıyla çağdaş devleti meşru-
laştıran gerekçe de değişir. Demokrasi düşüncesi, güç kulla-
nımının kişisellikten çıkmasını ve gücün ehlileşmesini sağlar.⁴⁴
Artık iktidarı kullanma hakkı, sonsuza kadar devam eden bir
hak değildir, aksine zamanla sınırlandırılmıştır.⁴⁵ Demokrasi
nitelendirmesini geçerli kılan, sistem içinde seçimi kazanan-
lardan daha çok kaybeden partilerin varlığıdır. Herhangi bir
siyasal sistemde seçimi kaybeden partiler varsa ve seçim kay-
betmek sosyal bir mahcubiyet ya da bir suç olarak algılanmı-
yorsa demokrasiden söz edilebilir.⁴⁶ Demokratik rekabet, bir
kere kaybedenin hep kaybettiği bir süreç değildir artık. İkti-
darı kaybedenlerin şanslarının kazananlarca engellenmesi de-
mokratik kuralların dışına çıkmaktır. İktidarı kullanma şekli,
iktidara gelme şeklinden daha önemli hale gelmiştir.

Özgür seçimler, eşit oy hakkı, seçme-seçilme hakkı, düşün-
ce özgürlüğü, sorumlu iktidar, muhalefet hakkı vb. kurumlar
yardımıyla işlerlik kazanan demokratik sistem içinde muhale-
fet, en az iktidar kadar önemli olan bir halk egemenliği organı
olarak tanımlanır. Bu nedenle muhalefeti bastırmak, halkın
egemenliğini bastırmak anlamına gelir.⁴⁷ Azınlık haklarının
korunması ile muhalefetin siyasal sistem içinde yüklendiği rol
arasındaki sıkı ilişkinin nedeni de budur.⁴⁸ Bu sıkı ilişki, muha-
lefeti, çağdaş demokrasilerin en ayırt edici vasıflarından biri
haline getirmiştir.

Batı toplumları ile Doğu toplumlarındaki demokrasi pratik-
lerine bakıldığında muhalefetin yaygınlığı ve örgütlülüğü açı-
sından önemli bir fark göze çarpmaktadır.⁴⁹ Aron'a göre Batılı
demokrasiler "iktidara gelmek için kanuna uygun bir teşkilata
sahip barışçı muhalefetin bulunduğu rejimlerdir".⁵⁰ Her siyasal

44 Gianfranco POGGI: *Çağdaş Devletin Gelişimi*, Çev. Şule KUT ve Binnaz TOP-
RAK, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 103.

45 Raymond ARON: *Demokrasi ve Totalitarizm*, Çev. Vahdi HATAY, Kültür Ba-
kanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s. 62.

46 Adam PRZEWSKI: *Demokrasi ve Piyasa*, Çev. İter TURAN, TDV Yayınla-
rı, Ankara, 1995, s. 9.

47 Guglielmo Ferrero'dan aktaran Giovanni SARTORI: *a.g.e.*, s. 34.

48 Ergun ÖZBUDUN: *Siyasal Partiler*, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara, 1979, s. 157.

49 Maurice DUVERGER: *Siyasi partiler*, Çev. Ergun ÖZBUDUN, Bilgi Yayınevi,
Ankara, 1993, s. 525.

50 Raymond ARON: *Demokrasi*, BDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

rejimde az veya çok muhalefet vardır ancak, demokratik açıdan muhalefetin varlığı değil, siyasal alan içindeki yaygınlığı ve örgütlenme derecesi önemlidir. Doğu toplumlarında muhalefet, siyasetin tavanında meydana gelen mücadelenin taraflarından biridir, oysa Batı'lı demokrasilerde, bireylerin ve toplumsal grupların siyasal sistem üzerindeki etkisini artırmaya, siyaseti tabana yaymaya ve sistem içindeki ağırlığını bu yolla sağlamaya çalışan önemli bir siyasal güçtür.

Demokratik bir yönetim, toplumsal yapı içinde yer alan ve farklı amaçlara sahip yurttaşların bir araya gelerek oluşturdukları siyasal iktidardan görece bağımsız, özerklik kazanmış kuruluşların varlığı ile bir anlam kazanır. Sivil toplum kuruluşları diye adlandırabileceğimiz bu kuruluşlar, siyasal iktidarın gücünü dengeleyecek ve onu denetim altına alacak güç merkezleri teşkil ederler. Sivil toplum kuruluşlarının toplumsal/siyasal alandaki yaygınlığı ve etki derecesi iktidarın gücünün sınırlandırılması ihtimalini artırır.⁵¹

Demokrasilerde muhalefet partileri iktidarın uygulamalarına ve politikalarına getirdikleri eleştirileri, önerdikleri alternatif programları halka iletebilmek için söz, hareket ve toplanma özgürlüklerine sahip olmalıdırlar. Muhalefetin radyo ve televizyondan faydalanma hakkının kısıtlandığı, gazetelerinin sansüre uğradığı bir ortamda yapılan seçimler muhalefetin varlığına rağmen demokratik bir seçim sayılmaz.⁵²

Toplumsal muhalefetin bir kısmı parlamento içindeki siyasal partiler tarafından temsil edilmektedir. Siyasal partiler, temsili demokrasinin en önemli enstrümanlarıdır. Bu nedenle demokratik sistemlerde siyasal partilerin kuruluşu ve işleyişi kanunla belirlenmiş ve temsili demokrasinin bu vazgeçilmez kurumları, gelebilecek baskılar karşısında güvence altına alınmıştır. Siyasal sistem içinde partilerin çokluğu bir anlamda muhalefetin teorik olarak meşru olduğu anlamına gelir.⁵³ Bu teorik durum hoşgörü ile desteklendiğinde demokrasinin kurumsallaşması daha sorunsuz gerçekleşebilir. Siyasal partilerin oluşumuna düşman bir gözle bakıldıkça ve hükümet herhangi bir muhalif siyasal gruplaşmayı ayaklanma olarak algıladıgı

51 Atilla YAYLA: *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s. 129.

52 *Demokrasi Nedir?*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, s. 36-37.

53 Raymond ARON, *Üç Kurum*, BDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

sürece, demokratik muhalefetin gelişmesi ve dolayısıyla demokrasinin kurumsallaşması sorunlu hale gelir.⁵⁴

Demokratik düzende hem parlamento içi hem de parlamento dışı muhalefetin önemli işlevleri vardır. Bunların başında siyasal iktidarın denetlenmesi ve yönetilenlerin siyasal kararlara katılımlarının sağlanması yer alır.⁵⁵ Azınlık haklarının savunulması ve azınlığın çoğunluk haline gelmesini kolaylaştıracak şartların sürekliliğinin sağlanması, siyasal muhalefetin söz konusu işlevleri yerine getirebilmesine bağlıdır.

Siyasal muhalefetin demokratik işlevlerini yerine getirebilmesi ise ancak sivil ve siyasal özgürlüklerin güvence altına alındığı bir ortamda mümkün olabilir. Sivil özgürlükler bireyleri, siyasi iktidarın dokunamayacağı bir alan sağlayarak korurken, siyasal özgürlükler yurttaşların devlet yönetimine katılarak siyasal kararları etkilemelerini sağlar.⁵⁶ Sivil ve siyasal özgürlüklerin gerçekleşme olanağı, her türlü bütüncül ideolojik tavır karşısında sivil toplumun demokrasiyi koruma çabasını destekler ve sivil toplum kuruluşlarının demokrasinin kalbi olarak çalışmasına katkıda bulunur.⁵⁷

Parlamente muhalefetin gelişebilmesi, ancak temsili yapılardaki politikacılara belli hakların tanınmasıyla sağlanabilir. Hukuk sistemi içinde muhalefetin olabilmesi, asgari düzeyde belirli bir demokrasinin ve düşünce özgürlüğünün varlığına, parlamentodaki tüm üyelerin hukuki açıdan korunmasına ve bu korumanın parlamentodaki azınlık gruplarına da sağlanmasına bağlıdır.⁵⁸ Parlamento dışı muhalefetin gelişebilmesi ve etkinlik kazanabilmesi de asgari düzeyde belirli bir demokrasinin ve düşünce özgürlüğünün varlığına bağlıdır. Muhalefetin katılım ile ilgili boyutunun somutlaştığı kamuoyu, parlamento dışı muhalefetin en etkili aracıdır ve söz konusu özgürlükler sayesinde etkin bir güç haline gelir.

54 KlausVon BEYME, Robert V.DANIELS: *a.g.e.*, s. 100.

55 Robert A. DAHL' dan aktaran, Günsev EVCİMEN: "Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları" *İ.Ü.H.F.M.*, C.XLIII, Sayı 1-4, 1977, ss. 139-147.

56 Mustafa ERDOĞAN: *a.g.e.*, s. 222.

57 A.Yaşar SARIBAY: "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", *Liberal Düşünce*, Yaz 96, Sayı 3, s. 34.

58 KlausVon BEYME, Robert V.DANIELS: *a.g.e.*, s. 100.

İktidar-muhalefet ilişkileri, demokratik düzenin istikrarını olumlu olduğu gibi olumsuz yönde de etkileyebilir. İstikrarlı bir siyasal düzen, birbirleriyle rekabet eden siyasal güçler arasında ılımlı bir gerilim olmasını gerektirir.⁵⁹ Demokratik açıdan problem çatışma unsurlarının varlığı değil, çatışmaların çözümlenmesinde kullanılan yöntemlerdir. İktidar ile muhalefet siyasal mücadelede sert yöntemleri benimseme yolunu seçerlerse siyasal istikrarın bozulmasına neden olurlar. Demokratik siyasal sistemlerde iktidar mücadelesi, demokrasinin temel değerleri üzerinde anlaşma sağlanmış bir ortamda ve belli kurallar içinde gerçekleşir. Demokratik bir siyasal düzende çatışma ve uzlaşmazlıklar yerleşik kurallara uyularak sona erdirilir ama bu durum sorunların kesin bir çözüme kavuştuğu anlamına gelmez, çatışma konusunu/konularını geçici olarak gündemden düşürmek şeklinde gerçekleşir.⁶⁰ Demokratik toplumlarda sistemin temel değerleri konusunda anlaşmış muhalif siyasal gruplar, iktidarda olan partilerin yürüttüğü politikalara değil, fakat devletin temel meşruluğuna ve demokratik sürecin kendine sadakat ile bağlıdırlar.⁶¹

Bundan dolayı yapılan muhalefet, istisnaları görölse de rejime değil hükümete karşıdır. Ancak çok parti sistemlerinde, hukuki muhalefete ek olarak, içinde bulundukları siyasal sistemi reddeden, siyasal partiler şeklinde örgütlenmiş yapısal muhalefet de daima vardır.⁶² Bazı muhalefet gruplarının rejim karşıtı faaliyetleri, demokratik değerlerin ve kurumların zorlamasıyla yumuşatılmaya, etkisizleştirilmeye çalışılır. Keza, parlamenter sistem içinde yer alan bir muhalefet, demokrasi oyununu kurallarına göre oynamak zorundadır aksi halde, siyaset sahnesinden silinme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır.⁶³ Siyasal mücadelede sistemin çizdiği sınırlar aşılsa, kanunlar çiğnenirse genel olarak demokrasinin dışına çıkılmış olur.⁶⁴

Çağdaş siyasal sistemlerde iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler, varolan sistemin çizdiği sınırlar içinde devam eder. İktidarın ve muhalefetin sistem içindeki rolleri kanunlarla belir-

59 Seymour M.LIPSET: *a.g.e.*, s. 72.

60 Adam PRZEWORSKI: *a.g.e.*, s. 9.

61 *Demokrasi Nedir?*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, s. 40.

62 Klaus Von BEYME ve Robert V.DANIELS: *a.g.e.*, s. 99.

63 Ghita IONESCU ve Isabel de MADERIAGA: *a.g.e.*, s. 56.

64 Raymond AROUD: *Önceki Sayı*, BDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

lenmiş, açıklığa kavuşturulmuştur. Siyasal mücadelenin tarafları birbirinin rollerini tartışma unsuru olmaktan çıkarmışlar ve iktidar mücadelesini siyasal pratikler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Ancak, iktidar-muhalefet ilişkilerinin demokrasiyi tehdit edebilecek bir kriz ortamından uzak durması, hem iktidarın hem muhalefetin varolan kurumsal çerçevede asgari bir başarı şansına sahip olduklarını düşünmelerine bağlıdır. Böyle bir düşünce, demokrasinin getirdiği siyasal sonuçların kabullenilmesi eğilimini arttırmaktadır. Bir başka deyişle, siyasal sistem içinde yer alan siyasal aktörler demokratik kurumların oluşturduğu çerçeve içinde, siyasal ilişkilerin kendi aleyhlerine işlemeyeceği konusunda güvene sahip olduğu oranda sistem tarafından üretilen sonuçları kabullenme eğilimindedir.⁶⁵

Bu mücadelede siyasal iktidarların üzerine düşen görev; sivil ve siyasal özgürlükler alanını daraltabilecek müdahalelerden imtina etmek ve muhalefete siyasal mücadeleyi demokrasi bağlamında gerçekleştirebileceği bir siyasal ortamın şartlarını hazırlamaktır. Ancak demokratik hassasiyet sadece iktidarların sahip olması gereken bir özellik değildir. Muhalefet de siyasal mücadelenin demokratik bir şekilde yürütülmesini sağlamak için gerekli hassasiyeti göstermek zorundadır. Bu yüzden siyasal iktidarı denetlenme fonksiyonunu yerine getirmesi yanında, alternatif politikalar üretmeli, kitlelerin daha aktif olarak siyasal mücadeleye katılmalarını sağlayacak yöntemlere ağırlık vermelidir.

İktidar-muhalefet ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde sürebilmesinin bir şartı da, her iki taraf arasındaki iletişim kanallarının olabildiğince açık tutulmasıdır. Demokratik bir kültürün gelişip kurumsallaşabilmesi için karşıt çıkarlar ya da güçler arasındaki problemlerin meşru ve makul ölçüler çerçevesinde çözülmesi gerekir. Bunun için de uzlaşma ile rekabet arasındaki hassas dengenin korunmasına özen gösterilmelidir. Bu dengenin korunması ve iktidar-muhalefet diyalogunun sürekliliği, özellikle demokrasiye yeni adım atan ülkelerde, demokratikleşme sürecinin pekiştirilmesi, kurumsallaşması açısından büyük önem taşımaktadır.⁶⁶

65 Adam PRZEWORSKI: *a.g.e.*, s.29.

66 Esat ÖZ ve Ceren SARISALTIK: "Arnavutluk'ta Demokrasiye Geçiş Süreci", *Avrasya Dosyası* 1994, C.1, s.1, <http://www.azad.org>

İktidar-muhalefet ilişkileri, hem sosyal/siyasal hem de siyasal kültürel şartların belirleyiciliği altında ve demokrasinin içselleştirilebildiği ölçüde sağlıklı bir nitelik kazanabilir. Demokrasi, belirli sosyal ve siyasal ortamın ürünü olarak, iktidar ve muhalefetin tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümlere paralel gelişmelerle günümüzdeki anlamına kavuşmuştur. Bu nedenle iktidar-muhalefet ilişkileri inceleme konusu yapılırken, siyasal sisteme dayanak olan özgül tarihsel şartlar göz ardı edilmemelidir.

Bu bağlamda Türkiye’de iktidar-muhalefet ilişkisi geleneği, tarihsel açıdan bu geleneği oluşturan unsurlar ile çok partili dönemde bu konuda yaşanan problemlerin daha eskilerde yatan kökleri ve nedenleri bir sonraki bölümde tartışmaya açılacaktır.

BÖLÜM

Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkisi Gelenęi

2. Tarihsel Açıdan Genel Bir Bakış

2.1. Osmanlı Devleti'nde Muhalefet Hareketinin Şekillenmesi ve Özellikleri

2.1.1. Klasik Dönemde Osmanlı Siyasal Kültürü

Osmanlı imparatorluğu, klasik dönemde uyuma dayanan bir toplumsal anlayışa sahipti.¹ Bu anlayış tarafından belirlenen Osmanlı toplumu, temel olarak iki ana sınıfa ayrılıyordu: Askeri sınıf ve reaya. Askeri sınıf, kendilerine padişah tarafından dinsel yetkiler ya da yürütme yetkisi verilen, saray memurları, mülki memurlar ve ulemayı içine alıyordu. Reaya ise, vergi veren fakat hükümete katılmayan, Müslüman ve Müslüman olmayan kimselere deniliyordu.²

Bu toplumsal yapı içinde şekillenen siyasal yapı patrimonial niteliği ile Osmanlı İmparatorluğu'nun en ayırt edici vasfı oldu. Osmanlı sisteminde otorite, mutlak olarak sultanın elinde toplanmıştı ve sultan bu otoriteyi, askeri aygıtın üyeleri olan, saray ve ordu mensupları, kamu görevlileri, ulema yardımıyla kullanmaktaydı.³ Reaya bu sistem içinde siyasal olarak hiçbir role sahip değildi. Patrimonyal yönetimin amacı, sosyal hareketleri denetim altında tutarak, sosyal kümelenmeleri izlemek ve topluluğa sürekli olarak düzen vermeye çalışmaktı.⁴ Siyasal yapı tamamıyla hiyerarşik bir görüntü içindeydi. En tepede sultan, onun altında hiçbir güvenceleri olmayan, sultana sadakatle bağlı ve varlıklarını ona borçlu olan askeri ve sivil görevlilerden oluşan bürokratik sınıf ve en altta, Müslüman ve Müslüman olmayan ahalinin oluşturduğu reaya.

- 1 Kemali SAYBAŞILI: *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s.122.
- 2 Halil İNALCIK'tan aktaran, Şerif MARDİN: *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 80.
- 3 Ergun ÖZBUDUN: "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür", *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 2.
- 4 Şerif MARDİN: "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, Der. Mümtazer TÜRKÖNE ve Tuncay ÖNDER, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 209.

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal, sosyal ve ekonomik alanlar patrimonial sistemin bütünsel yapısı içinde, devletten özerk ve birbirinden farklı alanlar haline gelemediler. Her şey padişahı temsil eden memurlar aracılığı ile merkezin denetimi altında tutulmaya çalışıldı. Miri toprak rejimi ve tımar sistemi ile belirlenen ekonomik ilişkilerin doğrudan merkezin denetiminde olması ve bu süreçte uygulanan bazı esaslar, iktidar karşısında sınırlayıcı bir etkiye sahip taşra aristokrasisinin ve burjuvazinin ortaya çıkmasını engelledi.⁵

Osmanlı sosyal/siyasal yapısında bürokrasi tarafından sağlanan denetim, merkezden bağımsız etkili bir çevrenin gelişimine engel oldu. Mardin'in, merkez-çevre karşıtlığına dayanarak açıklamaya çalıştığı gibi, Batı'da devlet ve kilise, ulus kurucular ile yerelciler, üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki çatışmalar, Avrupa siyasetinin bükülgenliğine katkıda bulunurken, Osmanlı İmparatorluğu'nda temel karşıtlığın, merkez ile çevre arasındaki bir çatışma olarak ortaya çıkması, merkezin çevreye, çevrenin de siyasete yabancılaşmasına neden oldu.⁶

Merkez tarafından denetim altına alınan çevre, içsel dinamiklerin yokluğundan dolayı, iktidar karşısında kendine ait bir sivil alan geliştiremedi. Osmanlı siyasal sisteminde devlet, toplumdan soyutlandı, onun üzerinde, ondan bağımsız bir yüce varlık olarak algılandı.⁷ Bu algılama sonucunda merkez-çevre karşıtlığı, devlet-toplum karşıtlığına dönüştü. 'Devlet'i toplumsal ilişkiler düzeyinde dışlayan, onu 'toplum üstü' ve 'insan üstü', kutsal ve kutsal olmayan alan üzerinde her türlü tasarrufta bulunma haklarına sahip bir varlık olarak tanımlayan siyasal gelenek⁸, muhtemel çatışmaları devletin varlığı karşısında bir tehlike olarak gördü, bu görüş toplumsal ve siyasal alanda ortaya çıkan muhalif hareketlerin meşruiyet kazanmasını zorlaştırdı.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllara gelindiğinde, Avrupa'da yaşanan gelişmeler, Osmanlı devlet yapısı ve zih-

5 Nükhet TURGUT: *a.g.e.*, s. 230-231.

6 Şerif MARDİN: "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, s. 37.

7 Ergun ÖZBUDUN: "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", *Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi*, Haz. H.ERTAN, TDV Yayınları, İzmir, 1990, s. 64.

8 Vedat BİLGİN: "Türkiye'de Anti Demokratik Geleneğin Gücü Nereden Geliyor?", *Yeni Türkiye*, EYD EKİM 1995, Sayı 17, ss.26-28

niyetinde de bazı dönüşümleri harekete geçirdi. Yapılan ıslahatlar sonucunda, yönetici sınıflar içindeki güç dengeleri değişti. Merkezi yönetimin zayıflamaya başlamasıyla padişah ile ayanlar arasında Sened-i İttifak(1808) imzalandı ve padişahın mutlak otoritesi giderek çözülmeye başladı.⁹

2.1.2. Tanzimat Sonrası Gelişmeler

On dokuzuncu yüzyılın başlarında dünya konjonktüründeki gelişmelerin ve oluşan yeni dengelerin yarattığı baskılar, 1839'da Tanzimat Dönemi'nin başlamasında önemli bir rol oynadı. Tanzimat Fermanı'nın öncelikli amacı imparatorluktaki bütün eğilimleri bağdaştırmak, bürokrasinin hareket alanını genişletmekti. Bu ferman ile merkeziyetçi yapı ve mülkiyet güvence altına alınıyor, azınlıkların ve ahalinin çıkarları, bürokrasinin çıkarları ile bağdaştığı ölçüde söz konusu ediliyordu.¹⁰ Ancak, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte siyasal alanda bazı değişimler ortaya çıktı. Bunların en önemlileri: "Osmanlı 'teba' sınıfın Tanzimat'tan sonra 'hak sahibi özneler'den oluşan bir topluluk olarak görülmesi ve klasik döneme özgü Platon'cu modele uygun, toplumsal tabakalaşmanın on sekizinci yüzyıldan itibaren başlamış olan çözülüşünün, siyasal örgütlenme düzeyine de yansımaya başlamasıydı."¹¹

Bu temel değişimlerin ardından yöneten-yönetilen ilişkileri de nitelik değiştirmeye başladı. Gerek genel kapsamlı meclisler gerekse yerel meclisler, yönetilenlerin siyasal temsilini sağlamaya yönelik ilk girişimler oldu. Bu meclisler her ne kadar seçmene karşı sorumlu ve seçilmiş milletvekillerinden oluşmuyorsa da Müslüman ve Müslüman olmayan ahalinin siyasal alanda boy göstermesine, siyasal fırsat yapısında yeni bir dizi tutum, beklenti ve gereksinimlerin ortaya çıkmasına ve böylece siyasal faaliyette bulunmak isteyenlerin siyasal sistemi etkileme yollarının sayısının, siyasal taleplerin çeşit ve dağılımının artmaya başlamasına yol açtı.¹²

9 Nühket TURGUT: *a.g.e.*, s. 232.

10 Stefanos YERASIMOS: *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Çev. Babür KUZUCU, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, ss. 341-343.

11 Levent KÖKER: *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, ss. 173-174.

12 Ersin KALAYCIOĞLU, Ali Yaşar SARIBAY: "Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişim", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Der. E.KALAYCIOĞLU, A.Y.SARIBAY, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, ss. 10-22.

Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Islahat Fermanı ile iyiden iyiye belirginlik kazanan reform çabaları kitlesel desteğe sahip değildi. Merkezi yönetimin güçlenmesi ile birlikte bürokrasinin gücü artmıştı ve reformların sağladığı ekonomik ve siyasal haklardan, daha çok azınlıklar faydalanabilmişti. Buna karşılık Müslüman tebaanın sosyo-ekonomik durumunda belirgin iyileşmeler sağlanamamıştı. Bu durum toplumsal tepkilere ve dolayısıyla da değişik muhalefet odaklarının ortaya çıkmasına neden oldu. Toplumsal ve siyasal yapının değişmesiyle birlikte merkez üzerindeki etkin konumlarını kaybeden ulema ve ayanlar Batı karşıtlığıyla beslenen geleneksel-dinsel muhalefeti zaman zaman kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar ve bu yolla Tanzimat bürokrasisinin karşısında yer aldılar.¹³

İmparatorluğu Batı ekonomilerinin etkisine açan Tanzimat hareketi, bir yandan demokrasi fikrinin ülkeye girmesine neden olurken, öte yandan özellikle 1860'dan sonra canlanmaya başlayan yayın hayatının etkisi ile yeni düşünsel yaklaşımların gelişimine imkan sağladı.¹⁴ Böyle bir ortamda reformlar karşısında gelişen en önemli muhalefet hareketi, aydınlar tarafından yönlendirilen Yeni Osmanlılar hareketiydi. Eleştirdikleri hususlar, yönetimin keyfi ve mutlakiyetçi tutumları, yabancı müdahalelerinin artması ve bağımlılaşma, iktisadi çöküntü ve yabancılara tanınan ekonomik ayrıcalıklar, eşitlik uygulamasının Müslümanlar aleyhine ortaya çıkardığı sonuçlardı.¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu içinde örgütlü muhalefetin öncüsü sayılabilecek olan bu hareketin amacı, iktidarın kaynağını değiştirmek değil, paşalar istibdadına son verip meşruti bir yönetim tesis etmek¹⁶ ve bir "meclis-i meşveret" in kurulmasını sağlayarak mutlak iktidarın sınırlandırılmasını mümkün kılacak, kuvvetler ayrılığına dayanan bir yönetim şeklini işler hale getirmekti.¹⁷ Yeni Osmanlılar, Tanzimat sonrası rejimi denetim

13 Nükhet TURGUT: *a.g.e.*, s.234-235.

14 Bülent TANÖR: *Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler*, Der Yayınları, İstanbul,1991, s. 72.

15 Bülent TANÖR: *a.g.e.*, s. 72.

16 A.Kürşat GÖKKAYA: *Türk Siyasi Tarihinde Muhalefet Hareketleri ve Bir Örnek: Cumhuriyet Halk Partisi Muhalefeti 1950-1960*, Hacettepe Ün. Ya-yımlanmamış Doktora Tezi, Ankara,1993, s. 14.

17 Şerif MARDİN: *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul,1994, s.34.

ve denge mekanizmalarından yoksun, tek taraflı, bürokratik bir istibdat rejimi olarak görüyorlardı ve çözümü temsili, anayasal ve parlamenter yönetim sisteminde arıyorlardı.¹⁸ Terakki konusunda fikir birliğine sahip farklı grupları bünyesinde barındıran Yeni Osmanlılar Cemiyeti¹⁹, heterojen yapısına rağmen başlattığı muhalefet hareketlerini sonuca ulaştırdı ve 1876 Anayasasının ilanı ile şeklen de olsa bir başarı elde etti.²⁰

1876 Kanun-i Esasisi Osmanlı toplumunda yaşayan vatan-daşlara bir takım bireysel haklar tanıyor, Mebusan ve Ayan meclislerinden oluşan ikili bir parlamenter sistem öngörüyordu. Ancak Osmanlı padişahının yetkilerine dokunulmamıştı. Padişah yasama meclislerini istediği zaman dağıtma ve meclis üyelerini istediği gibi tayin etme yetkisine sahipti.²¹ Meşrutiyetin ilanından sonra hazırlanan Anayasa ile Türkiye tarihinin ilk parlamentosu, 19 Mart 1877’de toplandı. İmparatorluktaki değişik etnik grupların temsilcilerinden oluşan ilk Osmanlı parlamentosu, daha çok yerel problemlerin tartışma konusu edildiği bir platformdu. Parlamento, genel seçimler sonucu seçilerek gelen vekillerden değil, zaten seçilmiş olan Vilayet İdare Meclisi üyelerinin vekillik sıfatını kazanmasıyla oluşmuştu.²²

Osmanlı Devleti’nin ilk anayasal deneyimi pek de uzun ömürlü olmadı. Tanzimat paşaları ile Meclis-i Mebusan üyeleri arasındaki siyasal etkinlik mücadelesi Sultan Abdülhamit’in de desteği ile paşalar lehine sonuçlandı ve 1876 Anayasası’na göre kurulan parlamentonun çalışmaları 1878’de askıya alındı. Osmanlı sultanına olağanüstü yetkiler veren ve bu anayasaya göre kurulan parlamento, 7. maddede padişaha tanınan ‘tatil-ne karar verme yetkisi’nin kullanılmasıyla tatil edildi.²³

18 E.Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 105.

19 Şerif MARDİN: “19.Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, *Türk Modernleşmesi*, Der. Mümtazer TÜRKÖNE-Tuncay ÖNDER, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 89.

20 A.Kürşat GÖKKAYA: *a.g.e.*,

21 Kemal H.KARPAT: *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 36.

22 İlber ORTAYLI: “I. Meşrutiyet Meclisinde Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi”, *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara, 1976, s. 435-439.

23 Bülent TANÖR: *Çarçabın Çukuru*, Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

2.1.3. Jön Türk Muhalefeti

1876 Anayasası her ne kadar Osmanlı hanedanının mutlak yönetimini sınırlamak ve parlamenter sistemin kurumlarını geliştirmek isteyen bürokratik bir aydın zümresinin zorlamasıyla padişaha kabul ettirildiyse de ne hazırlanışı bakımından toplumsal/siyasal meşruiyet kavramlarına dayandı ne de oluşturulmak istenen kurumlara hukuki bir güvence sağladı.²⁴

Meclis-i Mebusan'ın kapatılması üzerine iktidarın otoritesi sarayda toplandı. Toplumsal ve siyasal alan üzerindeki baskılar giderek arttı. Tanzimat dönemine kıyasla daha iyi şartlarda çalışmaya başlayan basın organları, 1888'den itibaren siyasal konuların özellikle de liberalizm, milliyetçilik ve meşrutiyetçilikle ilgili konuların tartışılmasını yasaklayan çok sert bir sansür uygulamasıyla karşı karşıya kaldı.²⁵ Bu dönemde, II. Abdülhamit rejiminin İslâmcı niteliği nedeniyle geleneksel-dinsel muhalefet hareketleri pek görülme de azınlıkların muhalefeti ile Jön Türklerin muhalefeti devam etti. Özellikle Jön Türk hareketi, sonraki yıllarda meydana gelecek değişimlerin itici gücü oldu.²⁶

Bu dönemde üç ayrı kaynaktan gelişmeye başlayan muhalefet hareketlerinden birincisi yüksekokullarda (özellikle Tıbbiye ve Harbiye'de), ikincisi ordu içinde görev yapan subayların kurdukları gizli cemiyetler etrafında ve sonuncusu ise daha çok yurt dışında bulunan aydınların organize ettiği gruplarda kendini gösterdi.²⁷

Tanzimat ile birlikte başlayan ve II. Abdülhamit döneminde de devam eden yenileşme hareketleri-özellikle eğitim alanında yapılan yenilikler- sonucu dünyaya açılmaya başlayan Osmanlı aydınları sivil ve askeri okullarda yönetim karşıtı hareketlerin öncüleri oldular. Yönetimin bu hareketlere cevabı sert oldu. 1897'de yetmiş sekiz Osmanlı aydını Trablusgarp'a sürüldü ve

24 Taha PARLA: "Türkiye'de Anayasacılık Hareketleri ve Yeni Bir Anayasaya Doğru", *Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, Onur Yayınları, İstanbul, 1986, s. 70.

25 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 119.

26 Nühket TURGUT: *a.g.e.*, s. 238.

27 Niyazi BERKES: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 382. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Jön Türklerin İstanbul'da çalışma imkânları kalmadı.²⁸ Döneme damgasını vuran istibdat yönetimi, oluşmaya başlayan siyasal muhalefeti daha başlangıçta, toplumsal bir tabana sahip olmadan bertaraf edebilmek için baskılarını arttırmaya başlayınca, muhalif gruplar daha çok ülke dışında, değişik ülkelerde faaliyetlerini sürdürdüler. Cemiyetin ülke dışındaki faaliyetleri Damat Mahmut Paşa ve oğullarının Avrupa'ya gelmesi ile daha da canlandı.²⁹

Çeşitli ülkelere dağılan Jön Türk gruplarını ortak bir çatı altında toplamak ve hareket birliği sağlamak amacıyla Paris'te 4 Şubat 1902'de gizli bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda Prens Sabahattin grubu ile Ahmet Rıza grubu arasında, yapılan anayasal mücadelenin başarıya ulaşabilmesi için dış müdahalenin gerekliliği konusunda çıkan görüş ayrılıkları, müdahaleyi savunan Prens Sabahattin grubunun teşkilattan ayrılmasına ve Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkezîyet Cemiyetini, Ahmet Rıza grubunun ise Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetini kurmalarına neden oldu.³⁰ Paris'te yapılan bu kongre, Jön Türk hareketinin iki ayrı gruba ayrıldığı kongre olması bakımından³¹, daha sonra da II. Meşrutiyet döneminde, iktidar ve muhalefet taraflarını belirleyici olması bakımından önemlidir. 1902 kongresinde beliren görüş ayrılıkları, II. Meşrutiyet döneminde daha örgütlü bir şekilde ifade edilmeye başlamış dönemin siyasal tartışmaları bu kongrede ortaya çıkan yeni gruplar etrafında odaklanmıştır.

Bölünen Jön Türklerin ortak amaçlar doğrultusunda hareket etmeleri ancak, 1907'de yapılan ikinci kongrede sağlanabildi. Kongre beyannamesinde belirlenen amaç, varolan yönetimin devrilerek yerine temsili bir idarenin kurulmasıydı. Bu amaca ulaşılırken izlenecek yöntem konusunda da hem barışçıl hem de gerekirse daha sert yöntemlere başvurulması kararlaştırıldı. Kongre sonrasında muhalefetin yoğunluğu ve

28 T. Zafer TUNAYA: "İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara, 1976, s. 84.

29 E. E. RAMSAUR: *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Çev. Nuran Yavuz, Sander Yayınları, İstanbul, 1988, s. 79.

30 Kemal H.KARPAT: *a.g.e.*, s. 37; E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 133.

31 Stefanos YERANIMOS: *a.g.e.*, s. 570. Arşivi - <https://rantey.org>

etkinliği arttı. Muhalifler Abdülhamit'in muhalefeti bastırma girişimlerine sarayı basma, suikast düzenleme gibi aktif eylemlerle karşılık verdiler.³²

Ahmet Rıza grubu tarafından kurulan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin siyasal muhalefet olarak etkisi özellikle, 27 Eylül 1907'de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmesinden sonra arttı. Bu birleşmeden sonra Jön Türk hareketi, meşruti idareyi kendi bağımsızlıkları için bir avantaj olarak gören azınlıkların da desteği ile başarılı olma şansı yakaladı.³³ Muhalefet gruplarının Abdülhamit yönetimini devirmek ve meşruti yönetimi yeniden getirmek maksadıyla güçlerini birleştirdikleri dönemde, ülke içinde ve ülke dışında yaşanan bazı gelişmeler; imparatorluğun yaşadığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle toplumsal alanda ortaya çıkan memnuniyetsizlikler, Makedonya sorununu ile ilgili olarak, Rusya ve İngiltere arasında Reval'de yapılan görüşmelerde geliştirilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması anlamına gelen çözüm önerileri, Jön Türkleri 'vatani kurtarmak' endişesiyle harekete geçmeye zorladı.³⁴ 1908'e gelindiğinde dışta Rusya'da 1905 ve İran'da 1906 yıllarında meşruti yönetimlerin kurulması, içeride ise yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntıların baskısı, Selanik ve Manastır'daki orduların sultana karşı cephe almasını kolaylaştırdı. 23 Temmuz 1908'de muhalefet, imparatorluk içinde ve dışında gelişen şartların da yardımıyla başarılı oldu ve Kanun-u Esasi'nin II. Abdülhamit tarafından yeniden yürürlüğe konulmasıyla II. Meşrutiyet dönemine girildi.³⁵

2.1.4. İkinci Meşrutiyet Dönemi

İkinci Meşrutiyet Osmanlı toplumunda yaygın bir siyasallaşmanın başlangıcı olması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi ve Meşrutiyetin ilanı ile birlikte ortaya çıkan düzen, Abdülhamit yönetimi ile bu yönetime karşı gelişen muhalif unsurlar arasında zorunlu bir uzlaşmanın ortaya çıkardığı, karşılıklı tavizlere dayanan,³⁶ istikrardan yoksun bir düzendi. Kanun-i Esasi'de yapılan 1909

32 Nühket TURGUT: *a.g.e.*, s. 239-241.

33 E.E.RAMSAUR : *a.g.e.*, s. 142 ; Kemal.H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 37.

34 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 135.

35 Bernard LEWIS: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 205-207.

36 Sina AKŞİN: *Jön Türkler ve İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, 1987, s. 83.

değişikliğinin ardından çoğulcu bir siyasal yapı kuruldu, hem siyasal parti hem de siyasal amaçlı derneklerin sayısında önemli artışlar gözlemlendi.³⁷

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte gelen özgürlükler, ilk kez işçiler üzerinde etkisini gösterdi ve imparatorluk büyük bir grev dalgası ile karşı karşıya kaldı. Kitlesel nitelik kazanan ve daha çok ekonomik nedenlerle başlayan grevler karşısında hükümet, İttihatçıların desteği ile iş kanunlarında gerekli değişiklikleri yaparak işçi hareketlerini bastırdı.³⁸

İttihat Terakki'ye karşı siyasal amaçlı ilk örgütlü muhalefet ise Ahrar Fırkası tarafından başlatıldı. Cemiyet 1908 seçimlerinde, meclis içinde çoğunluğu sağlayabilmek için, Eylül 1908'de kurulan Ahrar Fırkası ile mücadele etti. Ahrar Fırkası bu seçimlerde ancak bir milletvekili çıkarabildi. Muhالیf fırkanın 1909 ara seçimlerinde, İttihat Terakki adayı karşısında seçimleri kaybetmesiyle cemiyetin meclisteki egemenliği kesinleşti.³⁹ Bu egemenlik cemiyetin iktidarı doğrudan kullanmasından, yani hükümet olmasından kaynaklanmıyordu. İttihat Terakki 1909-1912 yılları arasında 'İktidar partisi' olarak anılmakla birlikte, hükümet olamamıştı. Ama hem hükümet üzerindeki denetim gücü ve etkisini arttırmış hem de bu etkiyi kullanarak, doğrudan iktidar olabilmenin şartlarını hazırlamaya çalışmıştı.⁴⁰

İkinci Meşrutiyet döneminde, siyasal güçler arasındaki denge Meclis-i Mebusan lehine bozuldu. 1908'de İttihatçılar muhalif partilerin varlığına rağmen -Ahrar, Osmanlı Demokrat, İttihad-ı Muhammedi, Ahali, Osmanlı Sosyalist fırkaları- siyasal alanda rakipsizdi ve mecliste büyük bir çoğunluğa sahipti. 1908-1913 yılları arasında imparatorluk, çoğulcu bir siyasal mücadeleye sahne olmuştu; ancak İttihat Terakki siyasal alana tamamiyle egemendi. İttihat Terakki'nin parlamentodaki çoğunluğa dayanarak kurduğu egemenlik, iktidar-muhalefet ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi ve bu durum siyasal mücadelenin sert bir karaktere bürünmesine neden oldu.⁴¹

37 T. Zafer TUNAYA: "İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri", s. 81.

38 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 140.

39 Feroz AHMAD: *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran YAVUZ, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 46.

40 Bülent TANÖR: *a.g.e.*, s. 112.

41 T. Zafer TUNAYA: *Türkiye'de Siyasal Partiler C.I*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 74-75, 131-132. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu dönemdeki siyasal mücadelelerin çatışmacı niteliği, sonraki gelişmelerin de habercisi gibiydi. 1909'un başlarında, özellikle muhalif gazetelerin sütunlarında, İttihat Terakki'nin hükümet içinde hükümet gibi davranmasından doğan rahatsızlıklar, muhalif 'Serbesti' gazetesinin başyazarı ve muhalif gazeteci Hasan Fehmi'nin siyasi bir suikasta kurban gitmesi üzerine ortaya çıkan olaylar, muhalefetin azınlıklarla işbirliği içinde muhalefet yapmalarının İttihat Terakki üzerinde yarattığı olumsuz etkiler, iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleşmesine neden oldu.⁴²

Amacı İttihat Terakki iktidarını yıkmak olan ve 31 Mart Vak'ası adıyla tarihe geçen olaylar, şiddete dayanan politik manevraların zirveye ulaştığı noktaydı. İmparatorluk sınırları içindeki bütün muhalif unsurlar tarafından kullanılmak istenen olaylar, muhalefetin kısa süreli de olsa dağılmasına neden oldu. Olayların bastırılması sürecinde sıkıyönetim ilan edildi ve iktidarın muhalefet üzerindeki baskıları arttı. Ahrar, İttihadi Muhammedi, Fedakâran-ı Millet ve Heyet-i Müttefika-i Osmaniye isyancıları teşvik ettikleri iddiasıyla kapatıldı. II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine V. Mehmet getirildi.⁴³ Partileşme sürecinin daha başlangıcında meydana gelen olaylar üzerine imparatorluk içindeki muhalif unsurların örgütlenme çabaları son buldu ve daha başlangıçta etkin bir muhalefetin gelişebilme şartları ortadan kalktı.⁴⁴

1911 Trablusgarp savaşının başlamasından sonra muhalefet, iç ve dış gelişmeler nedeniyle itibar kaybeden İttihat Terakki iktidarını devirmek için güç birliği arayışına girdi. Mutedil Hürriyetperveran, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye ve Ahali fırkaları gibi başlıca muhalefet partileriyle Rum, Ermeni, Arnavut ve Bulgar azınlıkların meclis içindeki temsilcileri birleşerek 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurdular.⁴⁵

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kurulduktan hemen sonra meclis içindeki dağınık muhalefeti kendi çatısı altında toplayarak, kısa süre içinde etkin bir siyasal güç haline geldi. Muhalefetin yaygın bir teşkilat ağı kurarak güçlenmesi ile birlikte siyasal

42 Sina AKŞİN: *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s. 123-124.

43 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 39.

44 Feroz AHMAD: *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 69; Bernard LEWIS: *a.g.e.*, s. 209.

45 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 39; Sina AKŞİN: *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s. 191.

cephe İttihatçı ve İtilafçı diye ikiye ayrıldı. Ortaya çıkan cepheleşme iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleşmesine neden oldu.⁴⁶ Muhalefetin, kurulduktan üç ay sonra yapılan ara seçimlerde İttihatçı adayı bertaraf ederek seçimi kazanması, 1908'den beri hükümet, saray ve bürokrasi üzerinde meclis aracılığı ile kurmuş olduğu denetimi yitirmek üzere olduğunu gören İttihat Terakki'yi, seçime gitmeye zorladı ve 1912'de yapılan 'sopalı seçim' diye anılan, seçimlerde büyük bir çoğunluk sağlayan İttihat Terakki meclis içinde yeniden egemen olmayı başardı.⁴⁷

İttihat Terakki iktidarına karşı en ciddi muhalefet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında örgütlenmişti. Ancak iktidar, bu oluşumu meşrutiyete ve milli menfaatlere aykırı davranmakla, iktidarı elinde bulundurduğu dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası başta olmak üzere bütün muhalif partileri gayri meşru birer hareket olmakla, bölücülükle suçladı.⁴⁸ İttihat Terakki, iktidarda olduğu sürece yapılan bütün eleştirilere kulak tıkadı ve iktidarı eleştiren kesimler üzerinde baskı kurarak onları şiddetle cezalandırma yolunu tercih etti.

1912 seçimlerinin iktidarın girişimleri yüzünden tartışılır bir niteliğe bürünmesi, parlamenter muhalefetin mecliste etkin olma umudunu yitirerek yasa dışı yollara başvurmasında ve anayasa dışı bir nitelik kazanmasında, darbeci yöntemler uygulama yolunu seçmesinde etkili oldu.⁴⁹ İktidar ve muhalefetin karşılıklı olarak yürüttükleri siyasal stratejiler; darbe planları, siyasal amaçlı suikastlar ve bu olayların neden olduğu baskı ve belirsizlik, siyasal evrimleşmenin sağlıklı bir seyir izlemesine engel oldu.⁵⁰

Hükümete karşı beliren memnuniyetsizlik, İttihatçıların en önemli dayanağı olan ordu içinde de kendini gösterdi ve muhalif bir grup ordu mensubundan oluşan Halaskaran Zabitân Grubu, hükümetin çekilmesi isteği ile bir bildiri yayınladı. Hükümet bu olayın hemen ardından meclisin güvenoyuna müracaat edip güvenoyu almasına rağmen, muhalif kamuoyu ve asker baskısı yüzünden çekilmek zorunda kaldı. Muhalefete

46 Ali BİRİNCİ: *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s. 97.

47 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 153.

48 Ali BİRİNCİ: *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 99, 126-127.

49 Nühhet TURGUT: *a.g.e.*, s. 247.

50 T. Zafer TUNALI: *Yeni Türkiye'nin Kuruluşu*, <http://www.turkce.org>

yakın olan isimlerden yeni bir kabine oluşturuldu, ancak çok geçmeden, İttihat ve Terakki benzer bir yöntemle 23 Ocak 1913 Babıali baskını ile yeniden iktidar olmayı başardı.⁵¹

Baskın sonrasında kabineyi kuran Mahmut Şevket Paşa'nın muhaliflerce öldürülmesinin ardından, muhalefet üzerindeki baskılar iyice arttı. Muhalefetin bastırılmasından sonra ülkede, fiili olarak tek parti dönemi başladı. 1914'ten itibaren başlayan fiili tek parti döneminde ciddi bir muhalif hareket gelişemedi. İttihat ve Terakki Fırkası, bu dönemde daha çok iç çekişmelere sahne oldu. Fırkanın askeri ve sivil kanatları arasında geçen bu mücadele Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1918 yılında fırkanın dağılmasına kadar devam etti.⁵²

İkinci Meşrutiyet, Türk siyasal hayatı açısından çok partili siyasal yaşamın ortaya çıktığı bir dönem olması nedeniyle önemli bir dönemdi. İkinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yapısında ciddi değişiklikler oldu.⁵³ Bu dönemde, saray çevresinin siyasal alan üzerindeki egemenliği sona erdi ve iktidar Babıali bürokrasisinin eline geçti. Ordu uzun bir aradan sonra siyasete müdahil oldu ve siyasal iktidarı belirleyen önemli bir güç haline geldi. İttihat ve Terakki iktidarı ele geçirdikten sonra onu kaybetmeme düşüncesiyle hareket etti. Bu düşünce baskı ve şiddet rejimini beraberinde getirdi.⁵⁴ Kısaca, 1908 ile 1918 yılları arasındaki dönemde, parlamenter açıdan önemli gelişmeler yaşanmış olmasına rağmen iktidarın merkezileşmesini önleyecek, onu demokratize edecek siyasi ve hukuki kurumların yokluğu, iktidarın kullanım şeklinin anti-demokratik olması sonucunu doğurdu⁵⁵ ve aynı gelenek Cumhuriyet döneminde de devam etti.

51 Bülent TANÖR: *a.g.e.*, s. 114-115; Sina AKŞİN: *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s. 200.

52 Bülent TANÖR: *a.g.e.*, s. 115, Sina AKŞİN: *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s. 286-288.

53 Niyazi BERKES: *a.g.e.*, s. 398.

54 Feroz AHMAD: *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 195-199.

55 Bahri SAVCI: *Demokrasimiz Üzerine Düşünceler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, s. 27. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

2.2. Cumhuriyet Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri

2.2.1. Birinci TBMM Dönemi

Dankward A. Rustow, Türk siyasal kültürünün geleneksel siyasal yapı içinde çağdaş unsurları, çağdaş dönemde ise geleneksel bazı unsurları da bünyesinde taşıdığı değerlendirmesini yapar.⁵⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'tan Yeni Osmanlılara, Jön Türklerden Cumhuriyetin ilanına kadar hakim siyasal kültür kodu, merkezdeki siyasal seçkinlerin iktidar olma tekeline ellerinde tutarak, 'çevre' yi temsil eden topluma yol gösterme misyonunu üstlenmeleri ve siyasal iktidarı çevre güçlerle paylaşmaktan imtina etmeleri idi.⁵⁷ Tanzimat öncesi ve sonrası Osmanlı toplumunda siyasal hayat toplumsal tabandan soyutlanmıştı. Seçkin anlayışın ve jakoben tavrın hakim olduğu siyasal bir ortamda iktidar-muhalefet ilişkileri de siyasal seçkinler arasında süregiden bir mücadele olmaktan öteye geçememişti. Bu siyasal kültürel gelenek Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etti.

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Anadolu'da başlayan yerel direniş hareketleri, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile birlikte topyekün bir mücadele halini aldı. Millet adına ülkenin savunulması inisiyatifini eline alan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi(1920-1923), bir yandan milli mücadeleyi yöneterek başarıya ulaştırdı, öte yandan modern Türkiye'nin temellerini attı.⁵⁸

Milli Mücadele'nin yürütülmesini organize eden ve denetleyen Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, olağanüstü şartlarda oluşmuştu ama geniş bir siyasal görüşler yelpazesini temsil ediyordu.⁵⁹ Bu çeşitlilikten dolayı, mücadele sırasında ve sonrasında, siyasal seçkinler arasında, yeni kurulacak rejim üze-

56 Dankwart A. RUSTOW: "Türkiye: Geleneğin Çağdaşlığı", *Süreç*, Cilt 2, Sayı 6, 1981, s.64.

57 Cenk REYHAN: "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetine Bıraktığı Siyasi Kültür Mirası", *Türkiye Günlüğü*, S. 39, Mart- Nisan 1996, s. 83-84.

58 Ahmet DEMİREL: *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 13.

59 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişmenin Evreleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İletişim Yayınları, s. 1967.

rine tartışmalar meclis içinde yeni gruplaşmaların ve hiziple-
rin ortaya çıkmasına⁶⁰, özellikle milli mücadele sona erdikten
sonra da, bu çeşitliliğin 'problem' haline gelmesine yol açtı ve
seçimlerin zamanından önce yenilenmesine neden oldu.

Nisan 1920'de Meclisin çalışmaya başlaması ile birlikte, Si-
vas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti (A-RMHC) tarafından partililik reddedilse de birbir-
lerine yakın mebuslar, zaman zaman ortak hareket etmek üze-
re çeşitli gruplaşmalar içine girdiler. Tesanüd Grubu, İstiklal
Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat
Grubu⁶¹ adındaki bu gruplar, 1921 Anayasası'nın kabulünden
sonra dağıldılar. Meclis açıldıktan sonra kurulan Türkiye Ko-
münist Fırkası ile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ise meclis
çalışmaları üzerinde kalıcı bir etki bırakamadılar.⁶²

Birinci Mecliste muhalefetin, esas olarak meclisin yetki ve
görevleri, hilafet ve saltanatın yeni düzen içindeki durumu üze-
rinde odaklandı.⁶³ TBMM'nin toplandığı ilk günlerden itibaren
özellikle halifelik konusu ile ilgili tartışmalar, meclis içinde-
ki muhalefetin sesini yükseltmesine neden oldu. Muhalliflerin
meclis çalışmalarındaki uyumu bozmaya başladığı düşünce-
sinden yola çıkan M. Kemal, yaptığı girişimler sonucunda 10
Mayıs 1921'de meclis içinde parti disiplinini sağlamak amacı-
yla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdu.⁶⁴

1921 sonbaharına kadar ülkedeki savaş nedeniyle sessiz
kalan muhalefet, bu tarihten sonra yeniden sesini yükseltme-
ye başladı ve nihayet M. Kemal'in kurduğu Birinci Grup karşı-
sında, Temmuz 1922'de İkinci grup kuruldu. İkinci Grup, milli
mücadelenin liderinde, M. Kemal'de algıladığı mutlakıyetçi ve
köktenci tavra karşı ortak bir mücadele vermek amacındaydı.⁶⁵
M. Kemal'in kişisel egemenlik kurmasına karşı bayrak açan-
muhallifler, meclis egemenliği ilkesinden yola çıkarak örgüt-

60 Esat ÖZ: *Otoriterizm ve Siyaset: Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma 1923-1945*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 48.

61 M. Kemal Atatürk: *Nutuk*, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 594.

62 Ahmet DEMİREL: *a.g.e.*, s. 213.

63 A. Kürşat GÖKKAYA: *a.g.e.*, s. 46.

64 F. Hüseyin TÖKİN: *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Geliş-
mesi 1839-1965*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 64.

65 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 232.

l  bir çaba içine girdiler.⁶⁶ Bu amaçla, meclis yetkilerinin M. Kemal'e devredilmesi, Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı, İstiklal Mahkemelerinin düzenleniş şekli, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları, Başkomutanlık Kanunu ve temel hak ve özgürlükler konularında muhalefetlerini yoğunlaştırdılar.⁶⁷ İkinci grup  yeleri mecliste yapılan çalışmalarda, girişilen tartışmalarda kullandıkları söylemlerle sürekli olarak demokrasi ve hürriyet taleplerini dile getirdiler.⁶⁸

1922'de saltanatın kaldırılmasıyla başlayan reform çalışmaları, daha köklü değişimlerle sürdürülmek isteniyordu. Ancak meclis içinde sayısal olarak azınlıkta kalsa da, zaman zaman etkili olmayı başarabilen bir muhalefet vardı ve muhalifler değişime engel olarak algılanıyorlardı. Süreci devam ettirmek, muhaliflerin etkisizliştirilmesini ve köklü değişimleri kabul edecek bir meclis yapısını zorunlu hale getirmişti. Bu amaçla 1 Nisan 1923'te meclis feshedilerek seçime gidildi.⁶⁹

2.2.2. Tek Parti Dönemi ve İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Seçimlerde muhalifler tasfiye edilerek itaatk r bir parlamento yapısı oluşturulmak isteniyordu. Nitekim seçimlerden sonra ortaya çıkan tablo, tek parti yönetiminin kurulması açısından önemli bir engelin ortadan kalktığını gösteriyordu. Haziran, temmuz ve ağustos aylarında yapılan ve bizzat M. Kemal tarafından seçilen adayların katıldığı iki dereceli seçimler sonucunda, muhalif İkinci Grup içinden hiçbir  ye, yeni meclisin çatısı altında çalışma imkânı yakalayamadı.⁷⁰ Ancak her şeye rağmen seçim dışı bırakılamayan Milli Mücadele'nin Rauf (Orbay), Refet(Bele), A.Fuad (Cebesoy), Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Cafer Tayyar gibi önemli simaları⁷¹, daha sonra, parlamento içinden ortaya çıkan yeni bir muhalef hareketinin  n-

66 Mete TUNÇAY: *T.C'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 47.

67 Ahmet DEMİREL: *a.g.e.*, s. 233.

68 Esat  Z: *Otoriterizm ve Siyaset...*, s. 49.

69 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 56; Niyazi BERKES: *a.g.e.*, s. 494.

70 Nevin Yurdsever ATEş: *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 61.

71 E. Jan ZÜRCHER: *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, ev. G l . Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 143.

cüleri olacaklar ve Cumhuriyet döneminin ilk muhalif partisini kuracaklardı.

Yeni meclisin çalışmaya başlaması ile birlikte Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu kendini Halk Fırkası adıyla yeniden yapılandırdı.⁷² Muhalefeti meclis dışında bırakmayı başaran M. Kemal Cumhuriyet'in ilanı ile siyasal reformları sürdürdü. Cumhuriyet'in ilanının şekli konusunda siyasal seçkinler arasında çıkan memnuniyetsizlikler, halifelik kurumunun kaldırılmasının gündeme gelmesiyle birlikte artarak, İstanbul basınının da desteklediği bir muhalefet grubunun ortaya çıkmasına neden oldu. Rauf Bey etrafında toplanan bu muhalif gruba göre, Cumhuriyet ileri gelenleri aceleci ve radikal davranıyorlardı.⁷³

Radikal kararların alınmasının ardından kesin bölünme, yapılan bir güven oylaması sonucunda gerçekleşti. Göçmenlerin yerleştirilmesi ile ilgili olarak yapılan tartışmaların neden olduğu oylamada hükümetin güven oyu alması üzerine, önce on milletvekili istifa etti. On kişinin istifasıyla başlayan bölünme ülke içindeki öteki muhalif grupları da harekete geçirdi. Birinci Mecliste muhalif olanlar ve İttihatçılar parlamento dışında partileşme çabası içine girdiler.⁷⁴ Kamuoyunun muhalif bir siyasal oluşum beklentisi nihayetinde, 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla karşılık buldu. Yeni kurulan partinin başkanı Kazım Karabekir, ikinci başkanları Adnan Adıvar ve Hüseyin Rauf Orbay, genel sekreteri ise Ali Fuad olarak açıklandı.⁷⁵

M. Kemal muhalefetin güçlenmesini engellemek üzere Cumhuriyet Halk Fırkası'nın radikal kanadının etkili olduğu ve potansiyel muhalifleri rahatsız eden İnönü Hükümeti'nin yerine, daha ılımlı biri olarak tanınan Fethi Bey'in hükümet kurmasını sağladı. Ayrıca bu fırsatı parti içi disiplini sağlamak üzere kullanarak, partinin işleyişi ile ilgili değişiklikler yaptı.⁷⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı siyasal sürecin işleyişi ile ilgili konularda Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan

72 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 234.

73 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişmenin Evreleri", s. 1967.

74 E. Jan ZÜRCHER: *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 78.

75 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişmenin Evreleri", 1968; F. HüsrevTÖKİN: *a.g.e.*, s. 69.

76 E. Jan ZÜRCHER: *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 81, 86.

farklı bir bakış açısını yansıtmaktaydı. Esat Öz'e göre partinin programında parti içi demokrasiye yer verilmesi, iki dereceli seçimler yerine doğrudan seçimin önerilmesi, Cumhurbaşkanının partiler karşısındaki konumunun tartışmaya açılması iktidar kanadında endişe uyandırmıştı ve muhalif parti kurucularının sert bir şekilde eleştirilmesine⁷⁷, buna bağlı olarak da iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dayandığı esas düşünce, muhalefet kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin millet meclisinde toplanmasının, otoriter bir yönetim doğuracağı düşüncesi idi.⁷⁸ Muhalifler de çoğunluk partisi gibi laik ve milliyetçi politikaların izlenmesinden yanaydı, ancak Halk Fırkası'nın köktenci, merkezîyetçi ve otoriter eğilimlerine karşı çıkıyorlardı. Bunun yerine adem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrılığını ve devrimci değişimden çok evrimci değişimi savunuyorlardı.⁷⁹

Türk siyasal kültüründe, İkinci Meşrutiyet ile başlayan çok partili hayat denemelerinde iktidarın karşısına çıkan her türlü muhalif hareket, toplumsal/siyasal alana yöneldiğinde büyük bir memnuniyetsizler kitlesini peşinden sürüklemeyi başarmıştı ve bu andan itibaren de iktidarın sert tepkisi ile karşı karşıya kalmıştı. Cumhuriyet dönemindeki ilk muhalif hareket de aynı sonuçla karşılaştı. 1925 yılında doğu illerinde çıkan Şeyh Said İsyanı ülkede az da olsa oluşmaya başlayan demokratik ortamın ortadan kalkmasına neden oldu. İsyanın başlamasıyla Fethi Bey kabinesi üzerinde oluşan baskılar ve bu baskılar sonucunda İnönü'nün hükümeti devralmasıyla ılımlı siyaset rafa kaldırıldı ve Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabulü ile ülkede yeniden otoriter bir yapı kuruldu.⁸⁰ Hükümet, Şeyh Said İsyanı'nı ülke çapında genel bir baskı politikasına gerekçe yaptı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı, programındaki "efkar ve itikat-ı diniyeye hürmetkar" olma maddesine dayanarak olayları kışkırtmakla suçlayarak İstiklal Mahkemeleri kararıyla kapattı.⁸¹ Kapatılan sadece Terakkiperver Cumhuriyet

77 Esat ÖZ: *Otoriterizm ve Siyaset...*, s. 66.

78 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 59.

79 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 247.

80 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 250; Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 59; E. Jan ZÜRCHER: *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 111.

81 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişmenin Evreleri", s. 1968.

Fırkası değildi. Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte muhalefetin kamuoyundaki destekçisi olan gazeteler -Tehvid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebülürreşat- ve dergiler de muhalefeti bastırma çabalarının kurbanı oldular.⁸²

Yaklaşık dört yıl boyunca yürürlükte kalan Takrir-i Sükun Kanunu ve kurulan İstiklal Mahkemeleri hem mevcut hem de potansiyel muhalefet kanallarının ortadan kaldırılmasının ve sindirilmesinin kanuni araçları olarak kullanıldı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927'de toplanan Büyük Kongresinde alınan kararlarla da otoriter bir yönetimin temelleri atıldı.⁸³

2.2.3. Güdümlü Demokrasi Denemesi:

Serbest Cumhuriyet Fırkası

1925'den sonra kurulan otoriter yapı, siyasal seçkinler içinde farklı düşüncelerin serbest ve açık bir şekilde tartışılmasına, halkın memnuniyetsizliğinin dile getirilmesine imkân tanımıyordu. Başka bir deyişle, böyle bir ortamda herhangi bir muhalif hareketin ortaya çıkması mümkün değildi. Muhalefetin yokluğu ve bunun neden olduğu denetimsizlik, baskıcı politikaların rahatlıkla uygulanmasına bu da halk arasında yaygın bir öfkeye neden oldu.⁸⁴

Takrir-i Sükun Kanunu'nun 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırılmasıyla başlayan yumuşama ortamı, hükümetin başarısız politikaları ile birleşince, muhalefet arayışları yeniden gündeme geldi.⁸⁵ M. Kemal, halkın iktidar karşısındaki birikmiş öfkesini giderecek, İnönü hükümetini, hatalarını düzeltmeye ve çözümler üreten bir parti olmaya sevk edecek, muhalefet görevini üzerine alacak ama kendine de sadık kalacak bir muhalif fırka kurulmasını istiyordu.⁸⁶ Meclis içinde bir muhalif fırkanın varlığı ile hükümetin uygulamadaki eksiklikleri giderilecek, ülkenin yurt dışındaki olumsuz imajı da düzeltilmiş olacaktı.⁸⁷

82 Mete TUNÇAY: *T.C'nde Tek Parti Yönetiminin...*, s. 142; F. Hüsrev TÖKİN: *a.g.e.*, s. 71.

83 Esat ÖZ: *Otoriterizm ve Siyaset...*, s. 79.

84 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 259.

85 Ahmet AĞAOĞLU: *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, s. 17; Bernard LEWIS: *a.g.e.*, s. 279.

86 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 73.

87 A. Fethi OKYAR: *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi*, İstanbul, 1987, s. 12-14.

Muhalefetin Cumhuriyet Halk Fırkası içinde parti içi demokrasinin tesisi yoluyla, daha doğal sayılabilecek şartlar altında ortaya çıkmasını sağlamak düşüncesi, İnönü'nün bu yönetime karşı çıkması nedeniyle taraftar bulmadı.⁸⁸ Paris Büyükelçisi Fethi Bey, 1930 yılı Temmuz ayında Türkiye'ye geldi ve M. Kemal tarafından, muhalif bir fırka kurması konusunda ikna edildi. Fethi Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile aynı akıbeti yaşayabileceği düşüncesi ile temkinli hareket ediyor ve yeni fırkanın M. Kemal'in rızası ile oluşturulduğunu halkın bilgisine sunmak istiyordu. Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı da ileri sürdüğü şartlardan biriydi. Üzerinde anlaşılan bu konuları kamuoyuna açıklamak niyetiyle Fethi Bey'in Gazi'ye, Gazi'nin de Fethi Bey'e mektup yazması kararlaştırıldı. Fethi Bey'in ısrarcı tavrı sonunda kamuoyu karşısında yapılan mektuplaşma ile Gazi'den gerekli güvence alındı.⁸⁹ 10-11 Ağustos 1930 tarihli gazetelerde yayınlanan mektuplarla, yeni muhalif fırkanın oluşumu kamuoyu nezdinde açıklığa kavuşturuldu.⁹⁰ M. Kemal'in en yakın arkadaşlarından biri olan Fethi Bey'in muhalif bir fırka kurma teklifi aldığı ve bu konuda kendine her türlü güvence verildiği halde gösterdiği mütereddit tavır, 1925 sonrasında ülkede yaratılan baskı ortamını ve iktidarın muhalif bir oluşuma karşı tutumunu göstermesi açısından anlamlıdır. Tunçay'a göre bu tavrın nedeni bir muhalif hareket olarak ortaya çıkarken, devlete karşı muhalif düşerek 'hıyanet-i vatanıye' ile suçlanabilme ihtimaliydi.⁹¹

Yeni fırkanın kurulduğu 12 Ağustos 1930'dan itibaren ülkede büyük bir heyecan havası oluştu. Serbest Cumhuriyet Fırkası, hükümet karşısında biriken muhalefetin sesi haline geldi. Fırkanın şubeleri üye olmak isteyenlerle dolup taşıyordu.⁹² Yeni muhalefetin halk nezdindeki itibarı, Fethi Bey'in teşkilatlanma çalışmaları için yaptığı bir yurt gezisinde açık bir şekilde ortaya çıktı. Fethi Bey Eylül 1930'da gerçekleştirdiği Ege gezisi sırasında, İzmir'de o zamana dek görülmemiş bir kalabalık tarafından coşkulu bir şekilde karşılandı. Tunçay'a

88 Ahmet AĞAOĞLU: *a.g.e.*, s. 25.

89 A. Fethi OKYAR: *a.g.e.*, s. 19-20.

90 Çetin YETKİN: *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 42.

91 Mete TUNÇAY: *T.C'nde Tek Parti Yönetiminin...*, s. 253.

92 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 261.

göre kalabalıkların bu ilgisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası dememesinin sonunu hazırlayan en önemli nedenlerden biriydi.⁹³ Gezi devam ederken çıkan olaylar iktidar kanadının telaşlanmasına, iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleşmesine neden oldu.⁹⁴

Muhalefetin sahip olduğu potansiyel Ege gezisi sırasında ortaya çıkmıştı ve yerel seçimler yaklaşmaktaydı. Ekim 1930 belediye seçimleri, İzmir olaylarının tetiklediği gergin atmosfer içinde gerçekleşti. Seçimler, hemen hemen her düzeyde kamu görevlisinin baskıları altında yapıldı ve birçok bölgede kazanan iktidar adayları oldu. Resmi sonuçlara göre, 502 bölgede yapılan seçimlerin, ancak 22'sinde muhalefet adayları başarılı olabilmisti.⁹⁵ İktidarın baskıya yönelmesi iktidar-muhalefet ilişkilerini daha da gerginleştirdi. Seçim sonrası yapılan meclis toplantısında iktidar partisi Fethi Bey tarafından ağır bir dille eleştirildi. İktidar ise muhalifleri ve liderini vatana ihanetle suçladı.⁹⁶ Bu tartışmalar sırasında M. Kemal'in Serbest Cumhuriyet Fırkası karşısında yer alması, partinin 17 Kasım 1930'da daha yüz gün bile yaşayamadan kendini feshetmesine neden oldu.⁹⁷ Gündümlü, kontrollü ve şartlı olduğu halde, bir demokrasi denemesi daha başarısızlıkla sonuçlandı.⁹⁸

2.2.4. Tek Parti Dönemi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

Milli Mücadele'yi organize eden ve denetleyen Birinci Meclis'te, heterojen yapısı nedeniyle yoğun tartışmalar yaşandı. Toplandığı ilk günden itibaren tartışmaların, daha çok meclisin görev ve yetkileri, ayrıca saltanat ve hilafet gibi kurumların, yeni kurulan düzen içindeki yeri üzeride yapıldığını söyleyebiliriz. Bu tartışmalarda iktidar, kontrol edemediği bir grupla karşı karşıya kaldı ve bu nedenle 1923'te seçimleri yenileme zorunluluğunu hissetti.

93 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişmenin Evreleri", s. 1971.

94 Esat ÖZ: *Otoriterizm ve Siyaset...*, s. 85; E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 261; Çetin YETKİN: *a.g.e.*, s. 176-178.

95 Esat ÖZ: *Otoritarizm ve Siyaset...*, s. 86.

96 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 261

97 Ahmet AĞAOĞLU: *a.g.e.*, s. 106.

98 F. Hüsrev TÖKİN: *a.g.e.*, s.75.

1923 seçimleri, kurulması düşünülen yeni düzenin engelleyicisi olarak görülen parlamento içi muhalefetin tasfiyesi için bir araç olarak kullanıldı. Ancak, seçim sonrası oluşan meclis de istenilen ölçüde homojen bir meclis değildi. Hükümet karşısındaki muhalifler, milli hakimiyeti halktan mahrum edebilecek bir çeşit istibdadın ortaya çıkmasını engellemek ve parlamento içi denetimi sağlamak amacıyla 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurarak örgütlendiler.⁹⁹ Dolayısıyla ikinci dönemde de 'hükümet karşısında muhalefet' devam etti ama bu muhalif oluşum Cumhuriyet Halk Fırkası içinde yer alan radikaller tarafından olumlu karşılanmadı. Gerici ve bölücü olmakla suçlanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Said İsyanı ile girilen olağanüstü ortamdan faydalanılarak kapatıldı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ise hem kuruluş hem de kapatılma süreçlerinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan farklı bir çizgide seyretti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası daha doğal, daha bağımsız ve kendiliğinden ortaya çıkan bir muhalefet hareketiydi. Serbest Cumhuriyet Fırkası ise M. Kemal'in izni ve onun desteğiyle, daha çok bir meclis içi muhalefet olarak düşünüldü ve bu amaçla kuruldu.¹⁰⁰ 1930'lu yıllarda Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Fırkası, Layık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası gibi sol muhalif örgütlenme teşebbüsleri de görüldü, ancak bunlar 'komünist' eğilime sahip oldukları gerekçesiyle çalışma ortamı bulamadılar.¹⁰¹

Serbest Cumhuriyet Fırkası planlandığı gibi, sadece parlamento içi bir denetim organı olarak kalmadı. Parlamento dışı muhalefetin cazibe merkezi haline gelerek bir kitle partisi görünümü kazanmaya başladığında da sonu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi oldu. 17 Kasım 1930'da iktidarın psikolojik baskısına dayanamayarak kendini feshetti. İkinci demokrasi deneyiminin başarısızlığı Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki otoriterizm yanlılarını güçlendirerek¹⁰², tek parti dö-

99 Tekin ERER: *Türkiye'de Parti Kavgaı, Çınar Matbaası, İstanbul, 1966, s. 134; Nühket TURGUT: a.g.e., s. 259.*

100 Mete TUNÇAY: *T.C'nde Tek Parti Yönetiminin...*, s. 257.

101 Mete TUNÇAY: *T.C'nde Tek Parti Yönetiminin...*, s. 273-282.

102 Esat ÖZ: *Otoriterizm ve Siyaset...*, s. 87-88.

neminin on beş yıl daha uzamasına neden oldu. Türk siyasal hayatında bu gelişmelerden sonra tek parti yönetimini kurum-sallaştırma çabaları başladı.

Tek parti yönetimini kurumsallaştırma çabalarının ilk kurbanı, Türk Ocakları oldu ve M. Kemal'in kendi iktidarına karşı muhtemel bir muhalefetin merkezi olarak gördüğü Türk Ocakları, 1931 Nisan ayında kapatılarak tek partinin denetimi altına alındı. Ayrıca, birçok sosyal amaçlı kuruluşun toplumsal/siyasal alandan çekilmesi sağlanarak,¹⁰³ siyasal alanda tekelci politikalar uygulanmaya başladı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Kongresinde altı ilkenin- Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık- benimsenmesiyle Kemalizm resmi ideoloji olarak kabul edilmeye başlandı.¹⁰⁴ 1933 Matbuat Kanunu ile basın, 1936 İş Kanunu ile işçiler, 1937 Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle de sivil kuruluşlar eliyle oluşabilecek muhalefet hareketleri daha doğmadan engellenmeye çalışıldı. 1938'de Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle de devletin ana ilkelerine, başka bir deyişle Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkelerine aykırı cemiyetleşme ve propaganda faaliyetleri cezai müeyyideye bağlanarak, parlamento içinde ve dışındaki muhtemel muhalefet kaynakları tamamıyla denetim altına alınmaya çalışıldı.¹⁰⁵

Cumhuriyeti kuran kadrolar arasında yaygın olarak kabul edilen dayanışmacılık, ülkede çatışmacı ve uzlaşmacı bir anlayışa dayanan demokrasinin¹⁰⁶ ve buna bağlı olarak da demokratik bir iktidar- muhalefet ilişkisi geleneğinin oluşumunu engelleyici bir etki yaptı. Çok partili hayatın başlangıcı sayılabilecek II. Meşrutiyet döneminde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir iktidar alternatifi olarak ortaya çıkmasının, siyasal tarihimize açısından meydana getirdiği sonuçların benzerleri Tek Parti döneminde de yaşandı. Cumhuriyet Halk Fırkası da İttihat Terakki gibi muhalefeti, iktidar alternatifi olarak görmeye yanaşmadı ve onu kontrollü bir şekilde yönetimin politikaları-

103 Mete TUNÇAY: *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin...*, s. 296.

104 Feroz AHMAD: *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 171.

105 Esat ÖZ: *Otoriterizm ve Siyaset...*, s. 104-106.

106 Levent KÖKER: *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 228.

nı eleştirecek bir araç olarak kabul etme yolunu seçti.¹⁰⁷ Kurulmasına ve belli bir dönem yaşamasına izin verilen muhalif partiler, kamuoyu desteğini arkalarına alıp iktidara alternatif bir güç haline geldiklerinde tehdit unsuru olarak algılandı ve hemen kapatıldı.

2.3. Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Yeni Siyasal Muhalefetin Ortaya Çıkışı ve İktidarın Tutumu

Cumhuriyet Halk Partisi içinde ikinci demokrasi deneyiminin ardından yaşanan 1930'lu yıllarda, radikal kanat egemendi. Bu dönemde parti-devlet evliliği resmiyet kazandı ve tek parti yönetimi kurumsallaşarak otoriter bir yapı kuruldu.¹⁰⁸ Otoriter yapının derinleşmesi, siyasal alanda bağımsız bir muhalefet hareketinin doğmasını engelledi. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Kurultayından sonra 'Müstakil Grup' oluşturularak ve bu grubun sadık muhalefet görevini üstlenmesi sağlanarak¹⁰⁹, parlamentodaki denetim boşluğu doldurulmaya çalışıldı.

İkinci Dünya savaşı sona erdiğinde savaşa fiilen katılmamış olsa da Türkiye, sosyo-ekonomik açıdan bir bunalım içindeydi. 1925'ten sonra kurulan tek parti yönetimi hiçbir zaman kitlesel bir desteğe sahip olamamıştı. Toplam nüfusun yüzde sekseni kırsal kesimde yaşıyordu ve bu insanların hayatında herhangi bir iyileşme sağlanamamıştı. İşçiler ise örgütlenmeye ilişkin yasaklar nedeniyle ekonomik açıdan iyice zayıflamışlardı.¹¹⁰

Burçak, Türkiye'nin çok partili düzene geçişinde içerde yaşanan ekonomik ve sosyal problemlerin olduğu kadar, dış konjonktürde yaşanan uluslararası gelişmelerin de etkili olduğunu belirtir.¹¹¹ Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı sonunda totaliter rejimlerin yıkılmasıyla başlayan yeni demokrasi dalgası, uluslararası sisteme katılma ve demokratik devletlerle yaşanan siyasal ve ekonomik yakınlaşma, tek parti sisteminin tartışılmasını kolaylaştırdı.

107 Nükhet TURGUT: *a.g.e.*, s. 264.

108 Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet FET-Hİ, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 20.

109 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişmenin Evreleri", s. 1975.

110 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 300-301.

111 R. Salim BURÇAK: *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Yayınevi, s. 41.

2.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti İçi Muhalefet ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci, siyasetin otoriter yapısından kurtulup rekabetçi bir karaktere bürünerek, ulusal ve yerel seçkinler arasında taraftar kazanmaya başlamasıyla hız kazandı.¹¹² Nisan 1945'te San Francisco Konferansı'na katılan Türk delegasyonunun, ülkede demokratik gelişmelerin önündeki engellerin kaldırılacağına ve 19 Mayıs 1945'te İnönü'nün, rejimi daha demokratik kılmak için gereken önlemlerin alınacağına dair beyanları¹¹³ Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalifleri cesaretlendirdi.

Demokrat Parti'nin doğuşunu hazırlayan gelişmeler de ülke içinde ve ülke dışında meydana gelen sosyal, siyasal ve ekonomik değişimlere paralel olarak gerçekleşti. Yıllardan beri hükümete karşı birikmiş olan muhalefet, TBMM'deki Çiftçiye Topraklandırma ve Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında somut olarak ortaya çıktı.¹¹⁴ Bu kanunlarla ilgili tartışmalarda Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü gibi isimler ön plana çıktılar.¹¹⁵ Aynı isimler meclis müzakerelerinin sona erdiği günlerde 'Dörtlü Takrir' adıyla tanınan bir önerge imzalayıp parti grubuna sundular.¹¹⁶

Cumhuriyet Halk Partisi içinde muhalefet hareketini başlatan milletvekilleri, Dörtlü Takrir ile demokrasinin Türk siyasal hayatında uygulanma zamanının geldiğini, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda varolan ancak, olumsuz bazı tecrübeler dolayısıyla kısıtlanan siyasi hak ve hürriyetlerin uygulanması gerektiğini ve bütün parti çalışmalarında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ruhuna uygun esasların gözönünde bulundurulmasının gerekliliğini vurguluyorlardı. Muhalif vekiller çıktıkları yolda, İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te Ankara'da yaptığı konuş-

112 Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci 1944-1950", *Liberal Düşünce*, Yaz 96, Sayı 3, s. 61.

113 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.302-304; Stefanos YERASIMOS: *a.g.e.*, s. 716.

114 Tevfik ÇAVDAR: "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, 2064.

115 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 128; Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 26; Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 66.

116 Cem EROĞUL: *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, Ankara, 1990, s. 10.

madaki 'siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği' ifadesinden cesaret aldıklarını da açıkça belirtiyorlardı.¹¹⁷

Dönemin ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi'nin 18 Temmuz 1945'te kurulması yeni gelişmelerin habercisiydi.¹¹⁸ Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi dönemin çok partili hayata geçişini simgeleyen ilk muhalif parti olması nedeniyle de önemliydi.¹¹⁹ Milli Kalkınma Partisi Demokrat Parti'nin kurulmasına kadar geçen altı aylık sürede muhalefeti temsil eden tek parti olduğu halde, yurt genelinde kitlesel bir desteğe sahip olamadı.¹²⁰ İlk muhalif parti hem vatandaş hem de siyasal seçkinler düzeyinde ciddiye alınmadı ve ülkedeki biriken muhalif potansiyeli harekete geçirmeyi başaramadı.

Bu arada muhalif dört milletvekili tarafından verilen Takrir, Cumhuriyet Halk Partili meclis grubu tarafından reddedildi. Bu olay sonrasında parti içi muhalefet daha da arttı. Özellikle Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın TBMM'de görüşülmesi sırasında muhalifler, seslerini daha da yükseltti. Muhalifler ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki yol ayrımı ise eleştirilerin parlamento dışına taşmasıyla iyiden iyiye belirginleşti.¹²¹ Dörtlü Takrir'in kamuoyuna sunulmasından sonra A. Emin Yalman'ın Vatan, Sertellerin Tan gazetelerinin, muhalifleri desteklemeye ve sütunlarını onlara açmaya başlamasıyla hükümete yönelik eleştiriler parlamento dışına taştı.¹²² Özellikle Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün Vatan ve Tan gazetelerinde yazdıkları Cumhuriyet Halk Partisini eleştiren yazılar, bu iki milletvekilinin partiden ihracına neden oldu. Refik Koraltan ise parti tüzüğüne aykırı davrandığı için partiden uzaklaştırıldı.¹²³

117 Dörtlü Takrir metni için bkz. N.Cevat AKKERMEN: *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s. 74.

118 Erdoğan TEZİÇ: *100 Soruda Siyasi Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 253.

119 Milli Kalkınma Partisi 7 Temmuz'da Valiliğe yapılan başvuru ile kamuoyuna çıkmış, belgelerin eksikliği nedeni ile kuruluş süreci 24 Temmuz 1945'te resmîyet kazanmıştır. Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 67.

120 R:Salim BURÇAK: *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 57.

121 Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 66.

122 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 306.

123 R:Salim BURÇAK: *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 62-63.

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te yaptığı bir konuşmada, Türk demokrasisinin eksikliğinin bir muhalefet partisi olduğunu ve gelecek seçimlerin serbest ve tek dereceli olarak yapılacağını deklare etmesi, Demokrat Parti'nin kuruluş sürecini hızlandırdı. Celal Bayar Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa etti. Takrir sahiplerinin hepsi iktidar partisinden ayrılmışlardı artık. Ayrılmalar yeni bir parti kurulacağına dair beklentileri yükseltmişti. Bayar'ın 1 Aralık'ta yaptığı bir açıklamayla yeni bir parti kurulacağı haberi kamuoyuna yansıdı ve İnönü ile Bayar arasındaki görüşmeler de başladı.¹²⁴

Sonradan muvazaa tartışmalarına neden olacak bu görüşmelerin ardından Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da resmen kuruldu ve İnönü'den işaret alan Cumhuriyet Halk Partililer bu oluşumu başlangıçta memnuniyetle karşıladı.¹²⁵ Timur'a göre muhalefet partisi kurma teşebbüsü yönetici zümrenin içinden, yönetici zümrenin teşviki ve işbirliği ile başladı ve yönetici zümreye karşı çeşitli toplumsal sınıflardan aldığı destek ile adım adım gelişti.¹²⁶ Demokrat Parti kurulduğu andan itibaren Cumhuriyet'in tek partili/otoriter yorumuna karşı hürriyetçi bir misyon yüklendi, devletçi ekonomik politikalara karşı çıktı ve 'merkez'in dışında kalan kitlelerin yani 'kenar'ın sözcüsü olmaya özen gösterdi.¹²⁷

Celal Bayar, yabancı basın temsilcileri ile yaptığı bir görüşmede, Cumhuriyet Halk Partisi ile iç politika konusunda çok tartışılacağını ancak, dış politika konularında iki partinin ortak hareket edeceği açıklamasını yapıyordu.¹²⁸ Demokrat Parti temelde Cumhuriyet Halk Partisi ile aynı ilkeleri benimsemekle beraber ülkede demokrasinin geliştirilmesini, hükümet uygulamalarının denetlenmesini ve bireysel özgürlüklerin arttırılmasını hedefliyordu. Demokratlar, yeni bir seçim yapılmadan önce anti-demokratik kanunların değiştirilmesini, seçimlerin dürüst ve bürokratların tarafsızlığının sağlandığı bir ortamda gerçekleştirilmesini talep ediyorlardı.¹²⁹

124 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 12.

125 F. Hüsrev TÖKİN: *a.g.e.*, s. 78; E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 308.

126 Taner TİMUR: *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 31.

127 Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 68.

128 Celal BAYAR: *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet BOZDAĞ, Baha Matbaası, Tarih ve Yer belirtilmemiş, s. 49.

129 Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 28,30.

2.3.2. İlk Seçimler ve İktidarın Muhalefeti Denetim Altına Alma Çabaları

Demokrat Parti kurulduktan birkaç ay sonra, eylül ayında yapılacak olan belediye seçimlerinin Mayıs 1946'ya alınması, iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Muhalefet, seçimlerin öne alınması kararını taşrada başlayan teşkilatlanma çalışmalarının engellenmesine yönelik bir çaba olarak değerlendirdi. Tartışmalar yaklaşan seçimlerin sağlıklı yapılmasını sağlayacak önlemlerin alınmasını ve anti-demokratik kanunların değiştirilmesini sağlamaya yönelikti.¹³⁰ A. Emin Yalman'a göre de yeni partinin kuruluşu merkezde sorunsuz bir şekilde gerçekleşmişti ancak, taşradaki teşkilatlanma çabaları tek parti iktidarı tarafından sürekli olarak engellenmeye çalışılıyordu.¹³¹ Demokrat Parti, gergin bir ortamda gidilen ve 26 Mayıs 1946'da yapılan seçimlere, demokratik taleplerinin yerine getirilmediği gerekçesiyle katılmadı. Milli Kalkınma Partisi ise oy verme günü birçok yerde seçimleri boykot etti. Muhalefetin katılmadığı bu ilk seçimlerde sonuçlar iktidarın lehineydi ama yaşanan gerilim, seçime katılım oranlarına yansımış ve seçimlere katılım oranı çok düşük düzeyde kalmıştı.¹³²

Cumhuriyet Halk Partisi genel seçimler yaklaşırken, rejim değişikliğine uyum sağlamak üzere bazı değişiklikler yapılmasını sağladı. Bir yandan kendi parti tüzüğünü elden geçirirken öte yandan çok partili hayatın gerektirdiği zorunlu bazı hukuki değişikliklere girişti. Parti tüzüğündeki değişikliklerle, değişmez genel başkanlık ilkesi ile genel başkana verilen Milli Şeflik unvanı kaldırıldı.¹³³ Üniversitelere bilimsel ve idari özerklik veren bir kanun kabul edildi. Basın organlarını kapatma yetkisi hükümetin elinden alınarak mahkemelere verildi ve basın suçları affedildi.¹³⁴ Karpat'ın deyişiyle, Cumhuriyet Halk Partisi tek parti döneminde çıkardığı hürriyeti kısıtlayıcı kararların çoğunu birkaç ay içinde ya kaldırdı ya da yumuşattı. İktidar,

130 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 138.

131 A.Emin YALMAN: *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, Rey Yayınları, Cilt.4, s. 52.

132 Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 70.

133 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişimin Evreleri", s. 1976.

134 R:Salim BURÇAK: *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 75.

otoriterizm kalıntısı uygulamaları kaldırarak ya da bazı uygulamaları yumuşatarak muhalefetin kendine karşı oluşturduğu toplumsal/siyasal baskıyı hafifletmek istiyordu.¹³⁵ Bu düzenlemelerle ortaya çıkan görelî özgürlük ortamında, genel seçimlerin öne alınıp 21 Temmuz 1946'da yapılmasına karar verildi.¹³⁶

Muhalefet, iktidar tarafından alınan seçim kararını, teşkilatlanma çalışmalarını henüz tamamlamamış olması nedeniyle pek de olumlu karşılamadı. Demokrat Parti yöneticileri, genel seçimleri boykot edip etmeme konusunu değerlendirmek için Ankara'da, 15 Haziran'da küçük çaplı bir kongre topladılar. Toplantıdan seçimlere katılma kararı çıktı ve böylece iktidar ile muhalefet arasında seçim mücadelesi başladı.

Demokrat Parti'nin kurulduğu gün yapılan bir basın toplantısında Celal Bayar, "...hiçbir surette halkın huzurunu bozmayacağız..." diyerek, iktidara karşı kışkırtıcı bir politika izlemeyeceklerini kamuoyuna duyurmuştu.¹³⁷ Demokratlar, seçim çalışmalarında bu taahhüde sadık kaldılar. Propaganda faaliyetlerinde mitinglere önem verdiler ve seçim meydanlarında büyük kalabalıklarla buluşmayı başardılar. İktidarın yapabileceği suçlama ve baskıları hesap ederek kanun dışı yollara sapsamaya özen gösterdiler.¹³⁸ Seçimlere gidilirken muhaliflerin vurgulamaya çalıştığı bir diğer konu da, daha önceki muhalefet hareketleri gibi kontrollü bir muhalefet hareketi olmadıklarıydı. Adnan Menderes seçimler yaklaşırken Aydın'da yaptığı bir konuşmada, "Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin lütfu ve müsaadesiyle kurulmamıştır" diyor ve temsil ettiği hareketin Cumhuriyet Halk Partisi'nin kontrolünde olmadığını ısrarlı bir şekilde dile getiriyordu.¹³⁹

İktidarın taşradaki unsurları aracılığı ile muhalefet üzerindeki baskıları seçimlerin yapıldığı güne kadar devam etti. Bayar, seçimden bir gün önce yaptığı bir konuşmada, ülkenin her

135 M. Cüneyt YENİGÜN: *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Yerleşmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1994, s. 82.

136 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 141.

137 Celal BAYAR: *a.g.e.*, s. 49.

138 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 16.

139 Şükrü ESİRCİ: *Menderes Diyor ki*, Birinci Kitap Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 28.

yanından, partililer üzerinde baskı kurulduğuna, muhalefete oy vermeyi düşünenlerin cezalandırıldığına dair haberler geldiğini ve bunun sistemli bir hareket olduğunu düşündüklerini söylüyor, ama serbest bir seçim olmasa da milli iradeye tercüman olmak amacıyla bu ağır şartlar altında seçime katılmaktan geri durmayacaklarını bildiriyordu.¹⁴⁰

21 Temmuz 1946'da yapılan seçim büyük ölçüde baskı ve hilelerin yaşandığı bir seçim olarak tamamlandı.¹⁴¹ Objektif kriterler göz önüne alındığında, 1946 seçimi demokratik bir seçim olmadı.¹⁴² 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre yapılan bu seçimde tek dereceli sistem ilk defa uygulandı ama seçimin gizliliği sağlanamadı ve tarafsız bir denetim mekanizması da kurulamadı.¹⁴³ Bu eksiklikler muhalefetin, seçim sonrası haklar bakımından hukuki güvenceden yoksun olduğu anlamına geliyordu. Yapılan baskılara rağmen Demokrat Parti'nin 465 milletvekilliği için gösterdiği 273 adaydan 62'si seçimi kazanarak milletvekili olmayı başardı.¹⁴⁴

1946 seçimlerinde demokratik rekabet şartlarının oluşturulduğu güvenli bir seçim ortamının sağlanamamış olması, savaşın yarattığı olumsuzlukların etkisiyle sorumlu tutulan iktidarın varolan şartlarda seçimi kazanma şansının az olması ile açıklanabilir.¹⁴⁵ 1946 seçimleri sona erdiğinde Cumhuriyet Halk Partisi iktidar olma konumunu muhafaza etti ancak arkasında halk desteği olmadığının da farkına vardı. Demokrat Parti ise kitlelerin muhalefete olan desteğinin somut bir şekilde belirginlik kazandığını görerek umutlandı.¹⁴⁶

Muhalefetin seçim ortamında rahat bir çalışma olanağı bulamaması, seçim öncesi dile getirilen demokratik taleplerin iktidar tarafından karşılanmaması ve seçim günü muhalefete

140 Özel ŞAHİNGİRAY: *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1955, s. 43.

141 A.Emin YALMAN: *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, s.79.

142 M. Cüneyt YENİGÜN: *a.g.e.*, s. 81.

143 Taner TİMUR: *a.g.e.*, s. 54.

144 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 16.

145 Çeşitli demokrasiye geçiş deneyimlerinden yola çıkan Prevzorski, iktidara gelme şansının, geçiş aşamasında iktidar tarafından taktik olarak değerlendirildiğini ve geçiş sürecinin bundan etkilendiğini söylemektedir. Bkz. Adam PREVZORSKI: *a.g.e.*, s. 68.

146 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 147.

yapılan baskılar meşruiyet tartışmalarına neden oldu ve bu tartışmalar iktidar-muhalefet ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Sonraki süreçte iktidar partisinin geçiş döneminde üstlenmesi gereken misyon ile ilgili samimiyeti hakkında da şüpheler uyandı. Temmuz 1946'dan başlayarak Temmuz 1947'ye kadar geçen dönem iktidar-muhalefet ilişkilerinin bu gerginliğin etkisiyle kopma noktasına geldiği ve iktidarın muhalefet nezdinde güven kaybettiği bir dönemdi.¹⁴⁷ Seçim konusundaki tartışmalar, parlamento dışı muhalefetin artmasına da zemin hazırladı. Demokrat Parti muhalefeti özellikle basın organlarının desteği ile giderek güçlendi.¹⁴⁸

Seçim sonrasında devlet nizamını her şeyin üstünde tutan ve otoriter eğilimleri ile tanınan Recep Peker hükümetinin kurulması, iktidar-muhalefet ilişkilerini süratle çıkmaza soktu.¹⁴⁹ Yeni kurulan hükümetin, Adnan Menderes tarafından sert bir dille eleştirilmesi ve bu eleştiriler karşısında Peker'in Menderes'e hitaben 'psikopat ruhlu' demesi, Demokrat Parti milletvekillerinin meclisi toplu halde terk etmesine ve on gün süreyle meclis çalışmalarına katılmamalarına neden oldu. On günlük boykot İsmet İnönü'nün arabuluculuğu sayesinde sona erdi.¹⁵⁰

Recep Peker hükümeti sadece Demokrat Parti'ye değil, genel olarak ülkedeki bütün muhalif hareketlere karşı sert politikalar izledi. Örfi idare uzatıldı. Vatan, Yeni Türkiye, Tasvir, Yeni Mersin gazeteleri, hükümeti saldırgan bir tavırla eleştirdikleri için mahkemeye verildiler. Yeni Sabah gazetesi örfi idare tarafından kapatıldı. Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Türkiye Köylü Partisi ve kurulmuş olan sendikaların hepsi sınıf mücadelesi fikirlerine yandaş olmaları nedeniyle kapatıldı.¹⁵¹ Hükümet bu uygulamaları sürdürürken Demokrat Parti kongresi de yaklaşıyordu.

7 Ocak 1947'de yapılan Birinci Büyük Kongre, ana muhalefetin iktidar karşısında takınacağı tavrın daha da belirgin hale gel-

147 Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 69.

148 Tefvik ÇAVDAR: *a.g.m.*, s. 2060.

149 Taner TİMUR: *a.g.e.*, s. 56.

150 Hüseyin AGUN: "Demokrat Parti'nin İdeolojisi", *Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesi ve Sorunları Sempozyumu*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1997, s. 23; Celal BAYAR: *a.g.e.*, s. 64.

151 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 153.

mesini sağladı. Bu kongre parti içindeki sert muhalefet yanlıları ile yumuşak muhalefet yanlılarının mücadelesine sahne oldu ve kongre, muhalefet stratejisi olarak 'orta yolcu' ılımlı bir anlayışın benimsenmesiyle sona erdi.¹⁵² Kongrede İhtisas Komisyonu tarafından hazırlanan 'Hürriyet Misakı' kabul edildi. Bu bildiri ile Anayasaya aykırı kanunların değiştirilmemesi halinde parti genel merkezinin, Demokrat Parti meclis grubunu meclisten çekmeye, sine-i millete dönmeye yetkili kılındığı kamuoyuna duyuruldu.¹⁵³ Hürriyet Misakı, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Millet Meclisini Demokrat Parti yararına kararlar çıkarmak üzere baskı altına alan, anti-demokratik bir tavır olarak yorumlandı.¹⁵⁴ Hürriyet Misakı iktidar tarafından "Kanun ve nizam fikrini yıkma istidadı gösteren gayretler" şeklinde algılanarak muhalefetin komünistlik ile suçlanmasına ve iktidara yakın çevrelerin Demokrat Parti'ye saldırmalarına neden oldu.¹⁵⁵

Demokratların yaptığı kongrede alınan kararlar doğrultusunda dile getirilen taleplerin karşılanmaması üzerine parti yönetimi, iki ay sonra yapılan muhtarlık seçimleri ile dört ay sonra yapılan milletvekili ara seçimlerine girmeme kararı aldı. Seçimlere katılmama kararı, muhalefetin dile getirdiği talepler konusundaki ciddiyetini ortaya koydu, seçimlere katılımın düşük olması ise meşruiyet krizini pekiştirdi.¹⁵⁶

2.3.3. İktidar ile Ana Muhalefeti Uzlaştırma Arayışları ve 12 Temmuz Beyannamesi

Seçim sonrasındaki bir yıllık dönemde, iktidar ve muhalefet arasında yoğun tartışmalar yaşandı. Bu dönemde muhalefet hükümetin baskıcı politikalarından şikâyetçi olmayı, iktidar ise muhalefeti tahrikçi olarak suçlamayı sürdürdü.¹⁵⁷ İktidar-muhalefet ilişkilerinin kopma noktasına geldiği bir ortamda Cumhurbaşkanı İnönü, köşke çağırıldığı Bayar ve Peker'i uzlaştırmaya çalıştı ve bu kapsamda iktidar ile muhalefete danışarak

152 Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 73.

153 Müstakil Demokratlar Grubu: *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler*, Yeni Matbaa, Ankara, 1949, s. 7; Tekin ERER: *a.g.e.*, s. 400; Şükrü ESİRCİ: *a.g.e.*, s. 43.

154 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 25.

155 Müstakil Demokratlar Grubu: *a.g.e.*, s. 8; Tevfik ÇAVDAR: *a.g.m.*, s. 2067.

156 Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 73.

157 R:Salim BURÇAK: *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 122.

bir beyanname hazırladı.¹⁵⁸ Bu beyanname radyo ve gazeteler aracılığı ile kamuoyuna duyuruldu. Siyasal muhalefetin varlığının kabul edilmesi anlamına gelen bu beyanname¹⁵⁹, iktidar ile muhalefet arasında güven ortamı oluşturmaya yönelik olması ve ince bir üslupla iktidar-muhalefet ilişkilerinde yaşanan gerginliği sona erdirmesi bakımından önemliydi.¹⁶⁰

İktidar ve muhalefetin birbirlerini karşılıklı birer tehdit olarak algılama eğilimlerinin sona erdirilmesini öngören 12 Temmuz Beyannamesi, siyasetin normalleşmesini sağlayarak, Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi içindeki radikallerin tasfiyesini kolaylaştırdı.¹⁶¹ Menderes'in ifadesiyle: "...memlekette nizam ve kanun fikrinin hakim olacağını ve partilere eşit şartlar dairesinde çalışmak imkanlarının temin olunacağını ifade eden bir vesika"¹⁶² olan beyanname, yeniden gelişmeye başlayan çok partili siyasal düzende, iktidar-muhalefet ilişkilerinin yeni esaslara dayandırılması gerektiğinin de açık bir şekilde ifadesiydi.¹⁶³

İktidar-muhalefet ilişkilerinin yumuşamaya başladığı bu yeni dönemde, muhalefet tarafından sürekli şikâyet edilen Recep Peker, Eylül 1947'de istifa etti ve yerine Hasan Saka hükümeti kuruldu. Saka hükümeti ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi içindeki ılımlı siyaset yanlıları daha çok söz sahibi oldular.¹⁶⁴ Yeni hükümetin oluşumunda radikallerle ılımlılar arasında yaşanan mücadele, Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kongresinde de devam etti. Kongrede ılımlı siyaset yanlıları tarafından, parti içinde bazı reformlar yapılması, parti işlerini eleştirme özgürlüğünün önemi ve muhalefetle dostça ilişkiler kurulması gerekliliği dile getirildi.¹⁶⁵ Cumhuriyet Halk Partisi bu kongrede '35'ler diye bilinen ılımlıların baskın hale gelmesiyle liberalleşme eğilimine girdi. Parti yapısında ve parti politikalarında yumuşamalar oldu.¹⁶⁶

158 Celal BAYAR: *a.g.e.*, s. 79-80.

159 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 311.

160 R. Salim BURÇAK: *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 130.

161 Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 75.

162 Şükrü ESİRCİ: *a.g.e.*, s. 103.

163 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 166.

164 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 31-32; Taner TİMUR: *a.g.e.*, s. 60.

165 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 177.

166 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 311-312.

İktidar-muhalefet ilişkilerindeki yumuşama sonrasında Demokrat Parti de parti içi çekişmelere sahne oldu. Ülkedeki otoriter yapıya karşı mücadele azmiyle ve bu amaca yönelik olarak çeşitli grupların birleşmesiyle oluşan Demokrat Parti içinde, iktidar ile yapılacak mücadelede sert yöntemlerden yana olan bazı milletvekilleri, Demokrat Parti kurucularını samimiyetsizlikle ve iktidar partisiyle birleşerek 'muhalefet davasına' ihanet etmekle suçluyorlardı.¹⁶⁷ Sertlik yanlısı tutumlar, iktidar-muhalefet ilişkilerinde başlayan yumuşama döneminin devamı için bir tehdit olarak algılanıyordu. 10 Mart 1948'de Demokrat Parti Haysiyet Divanı, beş milletvekilini parti disiplinini bozdukları gerekçesiyle ihraç etti. Bu olay üzerine ihraç kararını protesto amacıyla, altı milletvekili de partiden istifa etti.¹⁶⁸ İhraç kararlarının parti içinde yarattığı memnuniyetsizlik, başka istifalara da neden oldu. Ancak, istifa eden ve ihraç edilen milletvekilleri ortak bir tutum geliştiremediler. Bu milletvekillerinden bazıları, 1949'da yapılacak İkinci Kongreyi beklemek üzere mecliste 'Müstakil Demokratlar Grubu'nu kurarken, bazıları da Millet Partisi'ni kurma yolunu seçtiler.¹⁶⁹ Millet Partisi'nin kurulması ve Müstakil Demokratlar Grubu'nun varlığı hem meclisin iç yapısında hem de Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin siyasi tutumlarında değişikliklere neden oldu.¹⁷⁰

Millet Partisi kurulduğu andan itibaren sadece iktidara karşı değil, Demokrat Parti'ye karşı da sert bir politika izledi. Demokrat Partiyi iktidar partisi ile danışıklı bir siyaset izlemekle suçladı. Muvazaa suçlamasıyla karşı karşıya kalan Demokrat Parti, suçlamaların asılsızlığını ispat etmek için iktidara karşı daha sert bir muhalefet stratejisi izlemeye başladı ve bu tutum demokrasimizin gelişimini olumsuz yönde etkiledi.¹⁷¹

Seçimlerin yaklaşmasıyla birlikte seçim sistemi üzerinde yapılan tartışmalar yoğunlaşmaya başladı. Muhalefetin bu konudaki tutumu Haziran 1949'da toplanan İkinci Büyük Kongrede somut olarak ortaya çıktı. Kongre sonunda 'Milli Temi-

167 Müstakil Demokratlar Grubu: *a.g.e.*, s. 71.

168 R:Salim BURÇAK: *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 154.

169 Taner TİMUR: *a.g.e.*, s. 89.

170 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 186.

171 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 35-36.

nat Andı' adıyla yayınlanan bildiri, adil bir seçim yapılmasını sağlamanın gerekliliğini hükümete hatırlatıyordu.¹⁷² Demokrat Parti'nin sağlıklı seçim şartlarının oluşturulması konusundaki ısrarcı tutumu ve bu tutumun devamı olarak daha önce yapılan ara seçimlere katılmaması¹⁷³, Şemsettin Günaltay hükümetini harekete geçirdi.¹⁷⁴ Ocak ayında Yüksek Seçim Kurulu'nun oluşturulması kabul edildi. 6 Şubat 1950'de de yeni seçim kanunu görüşülmeye başlandı ve kanun 17 Şubat 1950'de on muhalif oya karşı, iktidar ve muhalefet milletvekillerinin oylarıyla kabul edildi. Hükümet tarafından muhalefetin yapıcı tavrını öven demeçler veriliyordu.¹⁷⁵ 24 Mart'a gelindiğinde seçimlerin yenilenmesi kararı alındı. Buna göre seçimler 14 Mayıs 1950'de yapılacak, yeni meclis ise 22 Mayıs 1950'de toplanacaktı.¹⁷⁶

2.3.4. 1950 Genel Seçimleri: İktidar ve Muhalefetin Seçim Stratejileri

1950 seçimleri, 1946 seçimlerinin aksine daha güvenli bir ortamda yapılacaktı. Ancak Demokrat Parti kendini hala tam güvenli bir seçim ortamında hissetmiyordu. İktidar partisi içindeki müfritlerin bazı açıklamaları da bu güvensizliği pekiştiriyordu. Eski bakan Cevdet Kerim İncedayı'nın, "Doğu'da jandarma ile tedbir almazsak, halk reyini Hasso'ya ve Memo'ya verir"¹⁷⁷ açıklaması, seçimlerin tüm hukuki değişikliklere rağmen, özellikle taşrada her türlü müdahaleye açık olduğunu düşündürüyordu. Bu nedenle, daha seçim tarihi belli olmadan, şubat ayında, yapılacak seçimlerde devletin(dolayısıyla iktidarın) bürokratik unsurlarının, seçimlerde yapacakları muhtemel müdahalelerinin engellenmesi için, Demokrat Partinin de içinde bulunduğu tarafsız bir seçim hükümetinin kurulması gerektiği düşüncesi ortaya atılmıştı ama muhalefetin bu düşüncesi iktidar tarafından uygun görülmemiş ve kabul edilmemişti.¹⁷⁸

172 R:Salim BURÇAK: *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 177.

173 Toker ise Demokrat Parti'nin 1946-1950 yılları arasında yapılan yerel seçimlere katılmamasını, geçmiş olumsuz deneyimlerin etkisine ve gerçek gücünü göstererek iktidarı ürkütmek istememesine bağlıyor. Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 88.

174 Esat ÖZ: "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci", s. 77.

175 *Ulus*, 24 Ocak 1950; *Ulus*, 7 ve 18 Şubat 1950.

176 *Ulus*, 25 Mart 1950.

177 A.Emin YALMAN: *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, s. 166.

178 M. Faik FENİK: "Seçim Emniyeti ve Tarafsız Hükümet", *Zafer*, 27 Şubat 1950.

Savaş sonrasında iktidara karşı memnuniyetsizliği aşıkâr olan ordu mensuplarının bir kısmı da Demokrat Parti çevreleriyle aynı endişeleri paylaşıyorlardı. Nitekim bu yaklaşımları, 1950 seçimleri öncesinde muhalefet liderlerine, iktidar karşısı bir darbe teklifinin önerilmesine de neden olmuştu. Ancak bu teklif, Bayar ve Menderes tarafından, “bizim için iktidar ancak seçim yoluyla geldiği zaman meşrudur” denilmek suretiyle reddedilmişti.¹⁷⁹

Cumhuriyet Halk Partisi 1950 seçim kampanyasındaki stratejisini, temel olarak İsmet İnönü etrafında yoğunlaştırmaya çalıştı. İnönü, seçim konuşmalarında üç konu üzerinde duruyordu: Türkiye’de demokrasinin gelişme ortamının hazırlanmasında bizzat kendinin etkili olduğu, muhalefetin izlediği şiddet politikaları ve dış politika konuları.¹⁸⁰ Ayrıca, devletçi politikaların sınırlandırılacağını, özel teşebbüsün teşvik edileceğini, Cumhurbaşkanının yetkilerinin yeniden düzenleneceğini, rejimin altı temel prensibinin anayasadan çıkarılacağını, vergi sistemi ile ilgili değişikliklere gidileceğini seçmenlerin dikkatine sunuyordu.¹⁸¹ 28 Nisan’da gazetelerde yayınlanan seçim beyannamesinde bunlara ek olarak, yurttaşların güvenliğini kazanmak üzere yola çıkan her partinin, özellikle Demokrat Partinin, gelecek dört yıllık dönemde neler yapmayı planladığını açık bir dille kamuoyunun bilgisine sunmasını istiyordu.¹⁸²

Bu meydan okuma aslında, Demokrat Parti kadrolarının ayrıntılı bir hükümet program taslağı hazırlayamayacakları öngörüsüne dayanıyordu ve kamuoyu karşısında, muhalefetizor duruma düşürmeyi hedefliyordu. Cumhuriyet Halk Partisi kadroları, muhalefet kadrolarının bilgisiz ve tecrübesiz oldukları varsayımından hareket ediyorlardı. Celal Bayar, iktidarın bu tavrını 9 Mayıs 1950’de Bursa’da yaptığı bir konuşmada eleştiriyor ve kamuoyuna “bugünkü listeler içinde, iktidar kadrolarından daha liyakatli beş ayrı hükümetin kurulabileceği” kadrolara sahip oldukları mesajını veriyordu.¹⁸³

179 Samet AĞAOĞLU: *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

180 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998, s. 43-44.

181 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 200.

182 *Ulus*, 27 Nisan 1950.

183 Özel ŞAHİNGİRAY: *a.g.e.*, s. 69.

Demokrat Parti'nin seçim beyannamesi ise seçimlerden beş gün önce yayınlandı. Beyanname daha çok Cumhuriyet Halk Partisi seçim beyannamesinin eleştirisi niteliğindeydi. Demokrat Parti, "Cumhuriyet Halk Partisi beyannamesinde mevcut hayali vaidlere başvurmadan ve teşebbüslere girişmeden evvel, iktisadi bünyeyi salaha kavuşturacak tedbirlere" öncelik vereceğini¹⁸⁴ vadediyordu.

Demokratlar, seçim kampanyası sırasında, ülkenin esas probleminin siyasal sistemden kaynaklandığını dile getiriyorlar ve çarenin rejimi demokratik esaslara göre yeniden düzenlemek olduğu üzerinde duruyorlardı. Ayrıca, muhtemel bir hükümet değişikliğinin sosyal statüko ve rejim değişikliğine neden olmayacağı konusunda garanti veriyorlardı.¹⁸⁵ Muhalefet sözcüleri, Demokrat Parti kurulduğu andan itibaren sergiledikleri tutumu devam ettiriyorlar, her türlü aşırılığa karşı olumsuz bir tavır takınarak¹⁸⁶, yapısal muhalefet olmadıklarını her fırsatta vurgulamaya çalışıyorlardı.

Demokratlar, iktidar partisinin kendilerini seçim propagandasında şiddet politikası izlemekle suçlamasına karşı çıkıyorlardı. Zafer gazetesinde Adviye Fenik, Demokrat Partinin uyguladığı yer yer sert muhalefet politikalarının ve özellikle seçim kanunu konusundaki ısrarcı tavrının, hem muhalefet hem de memleket adına büyük bir kazanç olduğunu savunuyor, ülkede demokrasinin inşasında Demokrat Partinin katkısını vurguluyordu.¹⁸⁷ Suçlamalar karşısında Menderes, "Şiddet politikasının muhalefetten geldiğini iddia etmek sadece abestir" diyerek, "En küçük tenkit ve muhalefetin bile bir nevi vatan hıyaneti telakki olunduğu bir memlekette bütün kusurların muhalefete yüklenmek istenmesi"nin anlamsızlığına işaret ediyordu.¹⁸⁸

Seçimler 14 Mayıs 1950'de olaysız bir şekilde yapıldı. 1950'ye kadar görülen katılım oranlarındaki azlığın aksine, seçime katılma oranı % 89.30 oldu. Demokrat Parti geçerli oyların %55,2'ini alarak 416 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi

184 *Zafer*, 9 Mayıs 1950.

185 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 201.

186 Samet AĞAOĞLU: *Arkadaşım Menderes...*, s. 48.

187 Adviye FENİK: "Muhalefetin Hizmetleri Şiddet Değildir", *Zafer*, 8 Mayıs 1950.

188 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 45.

%39,6 oy oranı ile 69 milletvekili, Millet Partisi %4,6 oy oranı ile 1 milletvekili, Bağımsızlar ise % 0,6 oy oranı ile 1 milletvekili çıkardı.¹⁸⁹ Ülkede 12 Temmuz Beyannamesi ile başlayan muhalefetin sistem içi meşruiyet kazanma sürecinde Demokrat Parti, teşkilat ağını genişletmiş ülke geneline yayılmayı başarmıştı. Seçim süreci içinde doğrudan seçmenin ayağına gitmiş ve seçimde ciddi bir başarı kazanmıştı.

1950 seçimleri Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktası oldu. Siyaset, bu seçimlerle birlikte tabana yayılmaya başladı ve sadece seçkinlerin uğraş alanı olmaktan çıktı.¹⁹⁰ 14 Mayıs 1950 seçimleriyle, egemen azınlık dışında kalan bazı toplumsal sınıf ve tabakalar Demokrat Parti içinde siyaset sahnesine girdiler.¹⁹¹ Türkiye’de parlamentarizmin başlangıcı sayılan 1876’dan 1950 yılına kadar yapılan 14 genel seçimden yalnız beşine –1908, 1912, 1919, 1946, 1950- birden fazla parti katıldı ama bu seçimlerden ancak sonuncusu, 1950 seçimleri muhalefetin zaferi ile sonuçlandı.¹⁹² Demokrat Parti, farklı çıkarlara sahip grupları, ortak bir paydada buluşturmayı ve toplumu bürokratik ‘merkez’e karşı seferber ederek iktidara gelmeyi başardı.¹⁹³

189 Cemil AYGEN: “Seçimler ve Meseleler”, *Forum*, 15 Eylül 1958, Sayı 105, s. 9 (oran ve milletvekili sayıları http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=AnaKategori&KT_ID=12 adresli siteden güncellenmiştir. 25/01/2013).

190 Çağlar KEYDER: *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, Çev. Sabri TEKAY, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 97.

191 Mete TUNÇAY: “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, s. 1977.

192 Bernard LEWIS: *a.g.e.*, s. 376.

193 İlkey SUNAR: “Demokrat Parti ve Popülizm”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, s. 2076.

BÖLÜM

Demokrat Parti İktidarının
İlk Dönemi (1950-1954)

3. Yeni Roller, Yeni Arayışlar

3.1. Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi

14 Mayıs 1950 seçimleri ile birlikte, çeyrek asırlık tek parti iktidarı bizzat halkın oylarıyla sona erdi ve ilk kez bir muhalefet partisi, seçimler yoluyla iktidar olma hakkı kazandı. Seçim sonuçları Cumhuriyet Halk Partisi çevreleri tarafından soğukkanlılıkla karşılandı. Tek parti iktidarına yakınlığı ile tanınan Ulus gazetesi, seçimin Türk demokrasisi açısından bir başarı olduğunu ve bu başarıda en büyük pay sahibinin İsmet İnönü olduğunu vurguluyor, yeni bir dönemin başlangıcını haber veriyordu.¹ Demokrat Parti kanadına yakın Zafer gazetesi ise seçimleri, “yalnız Türkiye değil, bütün şark devletlerine şamil bir hadise” olarak ele alıyordu.²

Bu iyimserliğe rağmen Cumhuriyet Halk Partisi tedirgindi. İsmet İnönü 27 Mayıs'ta yapılan Divan Kurulu toplantısında iktidardan tek isteklerinin, kendi iktidar döneminde muhalefete sağlanan güvencenin yeni iktidar tarafından da aynı şekilde sürdürülmesi³ olduğunu dile getiriyordu. Demokrat Parti ise seçim sonrasında yaptığı Genel İdare Kurulu toplantısı sonunda yayınladığı bildiride, “muhalefet kendini kanunların teminatı altında hissedecektir” diyor ve yeni muhalefetin tedirginliğini gidermeye çalışıyordu.⁴

Mayıs ayı sonlarında, Cumhuriyet Halk Partisi Divan Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada İnönü, ülkede demokratik rejimin yaşaması için yapılması gerekenleri şöyle sıralıyordu: “...eğer iktidar karşısına geçen muhalefet partileri devleti ve milleti kötölemek pahasına da olsa her şeyi fena göstermek yolunu tutarlarsa, hükümetin tabii olan her güçlüğüne büyütmeğe kalkarlarsa, hülasa iktidar ile muhalefet arasındaki münasebet şuursuz bir çekişme ve dalaşma halinde soysuzlaşırsa, demokratik rejimin atisi yoktur” diyor, demokratik rejimin ül-

1 *Ulus*, 16 Mayıs 1950.

2 *Zafer*, 15 Mayıs 1950.

3 *Ulus*, 28 Mayıs 1950.

4 Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 28.

kede yerleşip gelişebilmesini, iktidar-muhalefet ilişkilerinin kısır çekişmelere dönüşmeden sürdürülmesine bağlıyordu. Aynı konuşmada, demokrasinin gelişimi için “iktidarın muhalefete tahammül göstermesi ve muhalefeti emniyet içinde yaşatması” gerekliliğine de işaret ediyordu.⁵ 14 Mayıs’ta seçilen meclis 22 Mayıs’ta toplandı ve Refik Koraltan’ı Meclis Başkanı, Celal Bayar’ı Cumhurbaşkanı seçti. Adnan Menderes ise yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu bir ‘kansız ihtilal’di. Menderes tarafından kurulan hükümet 2 Haziran’da TBMM’den güvenoyu alarak göreve başladı.⁶

Demokrat Parti Programı, eski iktidarın son yıllarının eleştirisi ile başlıyor, hükümet tarafından izlenecek ekonomik politikaların izahı ile devam ediyordu. Bunlardan başka, “Demokratik inkılabın bugüne kadar elde edilmiş neticelerinin mahfuz” tutulacağı, bununla da kalmayıp, “anayasada, vatan-daş hak ve hürriyetleri ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak, esaslı tadiller” yapılacağını vadediyordu.⁷

Hükümet programı hakkında mecliste yapılan tartışmalar 1950-1954 arası dönemdeki iktidar-muhalefet ilişkilerini belirleyici olması bakımından önemlidir. Hükümet programında yeni hükümetin ‘devr-i sabık’ yaratmayacağı siyasi çevrelere duyuruluyordu ama program ile ilgili tartışmalarda eski iktidarı suçlayıcı konuşmalar yapılması⁸ ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin hükümet programı eleştirisinde, son konuşma hakkının kendine verilmesi isteğinin reddedilmesi üzerine meclisi terk etmesi, daha başlangıçta, iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerilmesine⁹ ve Demokratların, Halk Partililere olan güvenlerinin sarsılmasına neden oldu.

Demokrat Parti iktidara gelmişti ancak kendini güvende hissetmiyor, tek parti döneminin bürokratik unsurlarını iktidarı açısından tehlike olarak görüyordu. Cumhuriyet Halk

5 Sabahat ERDEMİR(Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956, s. 11.

6 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 45.

7 Nuran Dağlı ve Belma AKTÜRK(Haz.): *Hükümetler ve Programlar*, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s. 162.

8 Metin TOKER: *DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 36.

9 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, *a.g.e.*, s. 53

Partisi'nin mecliste gösterdiği tahammülsüzlük, haziran ayının ilk günlerinde darbe yapılacağına dair alınan bir istihbarat ile birleşince, Türk Silahlı Kuvvetlerinde Genelkurmay Başkanı ve İkinci Başkan başta olmak üzere kapsamlı bir tasfiye hareketine girildi.¹⁰ Ahmad'a göre bu tasfiyenin nedeni, iktidarı ele geçirdiği halde muhalefet liderine güvenmeyen Demokrat Parti kurucularının, ordu içindeki İnönü etkisinden çekinmeleri idi.¹¹ Tasfiye hareketi sadece askeri alanla da sınırlı kalmadı. Çok sayıda valinin emekliye sevk edilmesiyle sivil alana da yansdı. İktidarın bu tasarrufları, muhalefetin sert eleştirilerine neden oldu.¹² İktidar değişiminin üzerinden henüz bir ay geçmişti ama hükümetin her icraatı muhalefetin sert eleştirilerine maruz kalıyordu. Adnan Menderes bu eleştirileri İnönü'nün orduya verdiği mesajlar olarak algılıyor ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni "orduyu kışkırtmaya çalışmak" la suçluyordu.¹³ İktidar demokratik yollardan el değiştirmişti ama henüz, iktidar ile muhalefet arasında karşılıklı bir güven ortamı sağlanamamıştı. Bu güvensizlik de iktidar-muhalefet ilişkilerini olumsuz yönde etkiliyordu.

3.2. Yeni Dönemin Başlangıcı: Önemli Gelişmeler ve Tartışmalar

3.2.1. Arapça Ezan Yasağının Kaldırılması

Türkiye siyasetinde demokrasinin baskın hale gelmesi ve iktidar değişikliğiyle, yönetilenlerin sahip olduğu inanç ve değerler, yönetmeye aday olanlar nezdinde önem kazandı. 1950 seçimlerinden umulmadık bir sonuçla çıkılması ve bu sonucun ortaya çıkardığı psikoloji, iktidar olmak için seçmen tercihinin mazhar olma zorunluluğuyla birleşince, tek parti ideolojisinin Arapça ezan konusundaki tavrı yumuşadı. Muhalefete düşen Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu konudaki tutum değişikliği ilk kez 16 Haziran 1950'deki Arapça ezan konusu ile ilgili tasarıya ilişkin tartışmalarda belirginlik kazandı. Tasarının gündeme alınmasıyla ilgili görüşmelerde, Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili C. Reşit Eyyüboğlu, partisinin milli devlet ve milli

10 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 56.

11 Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 55.

12 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, *a.g.e.*, s. 53.

13 Ş.Süreyya AYDEMİR: *İkinci Adam Cilt 3*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 44.

şuur politikası gereğince ezan meselesini bir dil ve milli şuur meselesi olarak algıladığını, Türkçe ezanı bu nedenle tercih ettiklerini ve esasen ezan konusunu politik tartışma konusu yapmak istemediklerini, Arapça ezanın ceza konusu olmaktan çıkarılmasına da karşı olmadıklarını dile getirdi.¹⁴

Demokrat Parti ilgili kanunu değiştirerek, ezanın Arapça okunma yasağını kaldırdı. Yeni kanun 17 Haziran 1950'de meclis çoğunluğu tarafından kabul edildi.¹⁵ Kanun, sadece ezanı Arapça okuma yasağını kaldırıyor, ezanın hangi dilde okunacağı konusunda karar vermeyi ise din adamlarına bırakıyordu.¹⁶ Kanun değişikliği, Cumhuriyet Halk Partisi'nin desteği ile yapılmıştı ama muhalif aydınlar bu değişiklikle memlekette irticanın kapılarının aralandığını ve Demokrat Parti'nin daha ilk günlerden itibaren cumhuriyet devrimlerine ters düştüğünü iddia ederek eleştirilere başlamışlardı.¹⁷ Parlamento içi muhalefetin engellemesiyle karşılaşmadan çıkan kanun, iktidarın parlamento dışı muhalefet tarafından suçlanmasına neden olmuştu. Bu suçlama daha sonraki dönemde, Demokrat Parti tarafından muhalefet partisi millete şikâyet edilirken bir koz olarak kullanıldı.¹⁸

3.2.2. 1950 Yerel Seçimleri

Demokrat Parti iktidarı, 1950 seçimlerinden sonraki ilk sınavını 3 Eylül'de yapılan belediye seçimlerinde verdi. İktidara gelmesinin üzerinden henüz dört ay geçmişti. Ekim ayında da il genel meclisi seçimleri yapılacaktı. Seçim sonrasında ülke yönetimi Demokratlara devredilmiş, ülkede sorunsuz bir iktidar değişimi yaşanmıştı ama Cumhuriyet Halk Partililer seçim kaybetmeyi kabullenememişlerdi. Daha ilk günden başlayarak iktidarı yıpratmak için sert bir muhalefet stratejisi takip edilmeye başlanmıştı. Halk Partililer 14 Mayıs'ta milletin yanılmış olduğuna ve ilk fırsatta yaptıkları hatayı düzelteceklerine inanıyorlardı.¹⁹ Yeni iktidarı yıpratma politikası izlenmesinin

14 *Ayın Tarihi*, Haziran 1950, No 199, s. 33.

15 *Ulus*, 18 Haziran 1950.

16 A. Fuad BAŞGİL: *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çev. M. Ali SEVÜK ve İ. Hakkı AKIN, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1966, s. 75.

17 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 57.

18 Tefvik ÇAVDAR: *a.g.m.*, s. 2068.

19 Samet AĞAOĞLU: *Arkadaşım Menderes*, s. 89; Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 87.

nedenlerinden biri büyüdü ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu tavrı, muhalefet yapma yöntemi, yapılacak yerel seçimler öncesindeki demeçleri, Adnan Menderes tarafından "muhalefetin propagandası meş'um bir safhaya intikal etmiştir"²⁰ ifadesiyle eleştiriyordu.

İnönü, yerel seçimler dolayısıyla yaptığı radyo konuşmasında; Demokrat Parti idaresinin memlekette huzursuzluk havası yarattığını, muhalefet milletvekillerinin çalışmalarının mecliste çoğunluk tarafından engellendiğini, iktidarın dış politika konularında sorumsuz davranışlar içinde olduğunu belirtiyor, yapılacak seçimlerde Demokrat Parti'ye oy verilmemesini, iktidarı gittiği fena yoldan geri çevirmenin ancak bu yolla sağlanabileceğini halka telkin etmeye çalışıyordu.²¹

3 Eylül 1950'de yapılan Belediye seçimleri sonucunda Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin elindeki 600'den fazla belediyeden 560'ını kazandı. Sonuç iktidar açısından sevindiriciydi. Başbakan Adnan Menderes, "Türk Milleti CHP'yi 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti. 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti" diyerek karşıladı seçim sonuçlarını.²² Demokrat Partili F.Lütfi Karaosmanoğlu'da "CHP'sini ne iktidarda, ne de muhalefette iken modern manasıyla bir parti saymadım, hala da saymıyorum"²³ diyerek, muhalefetin seçim sonrası durumu ile ilgili, iktidarın bakış açısını yansıtıyordu. Bir ay sonra, 15 Ekim'de yapılan il genel meclisi seçimleri de Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlandı.²⁴ Eylül ve Ekim aylarında yapılan yerel seçimler, iktidarın kendine olan güvenini arttırdı ve ülkenin İsmet Paşa olmadan da yönetilebileceği düşüncesinin iktidar çevrelerinde kabul görmesine katkıda bulundu.²⁵

3.2.3. Kore Meselesi

24 Haziran 1950'de Kuzey Kore'nin, Güney Kore'ye saldırması ile başlayan Kore Savaşı, Türkiye'de yerel seçimlerin yapılmasından iki ay önce gündeme girdi ve ülke siyasi gün-

20 Zafer, 25 Ağustos 1950.

21 Sabahat ERDEMİR(Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*, s. 19-20.

22 Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s.89.

23 *Aynı Tarihi* Eylül 1950, No 201.

24 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 59.

25 A. Kürşat GÖKKAYA: *a.g.e.*, 131.

demini 1950 sonlarına kadar meşgul etti. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin üye devletlere yaptığı yardım çağrısı üzerine Menderes Hükümeti, 25 Temmuz 1950'de, "Birleşmiş Milletler paktından doğan taahhütlerine" uyarak, 4500 askerden oluşan silahlı Türk savaş birliğini, Birleşmiş Milletler emrine göndermeye karar verdi.²⁶

Söz konusu kararın açıklanması iktidar ve muhalefet arasında yeni bir tartışma başlattı. Kore'ye asker gönderme kararı tamamen Demokrat Parti hükümetinin bir tasarrufu olarak gerçekleşmişti. Kararın esasına karşı çok net eleştiriler yapılmasa da kararın alınış şekli muhalefet tarafından eleştirildi. Kasım Gülek, karar ile ilgili olarak "Hükümet Birleşmiş Milletlere karşı vecibelerini nasıl yerine getireceğini mecliste müzakere etmeden ve partimizle istişare etmeden tek başına takdir etmiştir" açıklamasını yapıyor²⁷, ana muhalefet partisi lideri ise benzeri öneme sahip kararlarda muhalefetle fikir birliği sağlanmasının ülkenin birliği açısından önemine işaret ederek hükümetin kendi başına aldığı bu kararı eleştiriyordu.²⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, Kore'ye asker gönderme kararının verilmiş şeklinin anayasaya aykırı olduğunu dile getiriyordu. Çünkü savaşa karar verme yetkisi TBMM'nindi ve hükümet kararı meclise danışmadan almıştı. Demokrat Parti ise daha önce imzalanan Birleşmiş Milletler Anayasasının ilgili hükmü gereğince yetkinin meclisin değil hükümetin elinde olduğu tezini savunuyordu.²⁹ Ayrıca Başbakan Menderes'e göre alınan karar bir harp kararı değil, barışı koruma kararıydı bu nedenle meclise danışmak gerekmiyordu.³⁰

Karar hem alınış şekli itibariyle, hem de karar alınırken ülke çıkarlarının gözetilip gözetilmediği noktasından yola çıkılarak Millet Partisi tarafından da eleştirildi. Kasım ayında meclisin açılmasıyla Cumhuriyet Halk Partisi ve Millet Partisi tarafından konu ile ilgili müzakere önergesi verildi. Cumhuriyet Halk Partisi önergesi reddedildi ancak, Millet Partisi önergesinin kabulü ile konu meclis gündemine taşındı. Mecliste yapılan

26 *Ulus*, 26 Temmuz 1950; *Zafer*, 26 Temmuz 1950.

27 *Ulus*, 27 Temmuz 1950.

28 Sabahat ERDEMİR(Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*.

29 A. Fuad BAŞGİL: *a.g.e.*, s. 76-77.

30 *Aynı Tarihi*, Temmuz 1950, No.200, s. 69.

tartışmalarda da daha çok kararın alınış şekli üzerinde duruldu. 11 Aralık'ta muhalefetin güvenoyu talebi çoğunluk tarafından reddedildi ve konu meclisin gündeminden çıktı.³¹

Kore konusu, parlamento dışı muhalefeti bastırmak için iktidar tarafından kullanıldı ve bu durum en fazla parlamento dışı muhalefetin sol kanadı üzerinde etkili oldu. Mete Tunçay'a göre, Cumhuriyet Halk Partisi Kore'ye asker gönderilmesi kararına sadece şeklen karşı çıkmıştı. Ancak karara karşı en ciddi muhalefet bir grup sol görüşlü aydın tarafından kurulan Barışseverler Derneği tarafından yapılmıştı ve bu dernek hemen kovuşturmaya uğramıştı.³² Kore Savaşının ülkede yarattığı anti-komünist rüzgârları arkasına alan iktidar, sol gruplar üzerindeki baskısını arttırdı. Hükümetin 'sol'a karşı takındığı tavır kamuoyu tarafından da desteklendi. Eroğul'a göre, Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan en geniş çaplı komünist 'toplama'larından biri bu dönemde gerçekleşti. 13 Ocak 1951'den itibaren tutuklamalar başladı, Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerini değiştirecek 'Demokrasiyi Koruma Kanun Tasarısı', tutuklamalardan onüç gün sonra Meclis Adalet Komisyonu'na gönderildi.³³ Tunçay'a göre, bu dönemde hükümetin sol muhalefet karşısında takındığı tavrın arkasında hükümetinin Amerikan yanlısı tutumu ve tarihsel olarak baskısını devamlı üzerimizde hissettiğimiz Rus tehdidi vardı.³⁴

3.2.4. Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet ve 1951 Ara Seçimleri

1951 yılı iktidar açısından pek de olumlu başlamadı. Hükümet ve Demokrat Parti Genel Merkezi, parti grubu ve yerel teşkilatlarda ortaya çıkan problemlerle uğraşmak zorunda kaldı. Özellikle, iktidar olduklarını ama muktedir olmadıklarını düşünen milletvekillerinin hükümetin vaatlerini yerine getiremediğine dair şikâyetleri, muhalefet karşısında uygulanan politikalar hakkındaki yakınmalar Demokrat Parti grubunda hükümete karşı bir parti içi muhalefet ortaya çıkardı.³⁵ İstan-

31 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, ss. 64-69.

32 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişmenin Evreleri", s. 1978.

33 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 61.

34 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişmenin Evreleri", s. 1978.

35 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, ss. 78-81.

bul, Seyhan, Adana ve Zonguldak'ta yaşanan parti içi karışıklıklar Genel Merkezin müdahalesiyle bastırıldı. Hükümet de bu kaostan etkilendi. Nihayet, 8 Mart 1951'de I. Menderes Hükümeti istifa etti ve Adnan Menderes yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi.³⁶

Menderes, yerel düzeyde ortaya çıkan sorunları aşmayı başarmıştı ama parti grubunda isyan devam ediyordu. Yeni kurulan II. Menderes Hükümeti'nin programı 29 Mart'ta parti grubunda görüşüldü. Yapılan oylamada 61 Demokrat Parti milletvekili hükümete güvensizlik oyu verdi ancak, hükümet gruptan güvenoyu alarak çıkmayı başardı. Burçak'a göre, Menderes'in henüz ciddi bir icraat yapamadan, kısa bir süre içinde parti içi muhalefete karşı kazandığı bu başarı, meclis grubuna hakim olmasını sağlamaya yetti.³⁷ 16 Eylül 1951'de yapılacak ara seçimlere girmeden önce parti içi sorunlar kontrol altına alındı.

Ancak ülkede siyasi hava gergindi ve iktidar ile muhalefet arasında güven ortamı henüz sağlanamamıştı. Şubat 1951'de iktidar ile ilişkileri görüşmek üzere toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubu, iktidarın bütün engellemelerine rağmen denetim görevini kararlılıkla sürdürme kararı alıyordu.³⁸ İktidar yanlısı çevreler ise muhalefetin tutumunu hazımsızlık olarak nitelendiriyorlardı. Onlara göre iktidar-muhalefet ilişkilerini çıkmaza sokan neden, "İnönü(nün) 14 Mayıs'ta millet iradesi ile iktidardan uzaklaşma(sı)nın kendisinde tevhit ettiği derin acıyı bir türlü unutamamış, gün geçtikçe bu acı(nın) çok büyük bir şiddetle nüksetmiş ve nihayet, Demokrat Parti'ye karşı şifa bulmaz bir kin halini almış..."³⁹ olmasıydı.

Seçimlere giden süreçte iktidar muhalefeti, muhalefet de iktidarı suçluyordu. İktidar, muhalefetin ara seçimleri ülkede bir meşruiyet krizi yaratmak için kullanacağını düşünüyordu. Muhalefet ise bunu kabullenmiyor ve iktidarın "bu tür isnatlarla muhalefeti boğmaya kalkmak ihtimaline" işaret ediyordu.⁴⁰ Nihat Erim Ulus gazetesinde çıkan "Partilerarası Münasebetler"

36 Cem EROĞUL:*a.g.e.*, s. 63; *Zafer*, 9 Mart 1951,...

37 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 83.

38 *Ulus*, 25 Şubat 1951.

39 M. Faik FENİK: "Huzursuzluk İnönü'den Geliyor", *Zafer*, 18 Mart 1951.

40 Nihat ERİM: "Dört Yılı Tamamlamak", *Ulus*, 23 Mart 1951.

başlıklı yazısında, Türk demokrasisinde en önemli eksikliğin “...serbest münakaşa, zıt veya ayrı fikirlerin birbirine düşman olmadan yan yana serbestçe gelişebilmesi hayatındaki tecrübe azlığı” olduğunu yazıyordu.⁴¹

Ülke iktidar-muhalefet ilişkilerini tartışırken 1951 yaz aylarında Cumhuriyet Halk Partisi mallarının müsadere konusu gündeme girdi. 100 Demokrat Parti milletvekili, verdikleri bir önerge ile Cumhuriyet Halk Partisi’nin meşru yollar haricinde elde ettiği emlak ve paraların hazineye devrini teklif ediyorlardı.⁴² Kanun halkevleri meselesini de gündeme getirmişti. Halkevleri hükümetin kontrolü altına girecekti ve Cumhuriyet Halk Partisi daha çok bu konu üzerinde yoğunlaşıyordu. Müsadere ile ilgili kanun teklifi, 6 Ağustos’ta mecliste görüşülmeye başlandı. 9 Ağustos’ta kabul edilen kanun 11 Ağustos’ta Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi.⁴³ Tasarı TBMM’de görüşülürken İsmet İnönü, kanun tasarısının yersiz, haksız bir yıkım olduğunu, bu kuruluşlardan faydalanma hakkının Bakanlar Kurulu’na bırakılmasının suistimal yolunu açabileceğini, bu nedenle de halkevlerinin partiler üstü bir kurumun kontrolü altında olması gerektiğini savunuyordu.⁴⁴ Muhalefet, mallarının müsadere ve halkevlerinin kapatılması ile ilgili kanunu “iktidar partisinin, rakip siyasi partiyi anayasa güvencesinden yoksun bırakma girişi” olarak değerlendiriyordu. Amaç, ara seçimlere gidilirken muhalefeti zaafa uğratmaktı.⁴⁵ Tasarının kabulünden sonra muhalefet yanlısı Ulus gazetesi, Eylül ayındaki ara seçimlerin dürüstçe yapılacağına inanmadığını deklare ediyor, iktidar hakkındaki şüphelerini açıklıkla dile getiriyordu.⁴⁶

İktidar ise kabul edilen kanunla ‘milletin malları’ nın tekrar millete verildiği” düşüncesindeydi. Bu kanun Halk Partisi’nin iddia ettiği gibi bir müsadere kanunu değil, vaktiyle gasp edilen malların sahiplerine, millete iadesiydi.⁴⁷ Menderes, konu ile

41 Nihat ERİM: “Partilerarası Münasebetler”, *Ulus*, 3 Mayıs 1951.

42 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 76.

43 *Ulus*, 7-10-12 Ağustos 1951; *Zafer*, 7-10-12 Ağustos 1951.

44 Sabahat ERDEMİR(Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*, s. 54.

45 Metin TOKER: *DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, ss. 136, 140.

46 *Ulus*, 17 Ağustos 1951.

47 M. Faik FENİK: “Gasp Değil Adalet Eseri”, *Zafer*, 27 Temmuz 1951.

ilgili açıklamada iktidarın olaya bakış açısını, bu kanunla “ 14 Mayıs'ta başlayan devrin bilhassa siyasi ahlak bakımından en mühim düsturunu vaz ve tesis gayreti” içinde olduklarını kamuoyuna duyuruyordu.⁴⁸

Ara seçimlerin yaklaşmasıyla birlikte iktidar muhalefeti, muhalefet de iktidarı halka şikâyet ediyordu. Muhalefet seçimleri özellikle iktidara ders vermek için bir şans olarak görüyordu. İnönü propaganda konuşmalarından birinde, “... Millet, iktidara karşı ara seçimlerde oyunu cesaretle kullanırsa, iktidarı yola getirmek için en tesirli ihtar yapmış olur. Çokluk kazanmış olana iktidarın üstünde, başka bir kudretli unsur, yani millet oyu bulunduğu öğretilmelidir”⁴⁹ diyerek, seçmenlerden beklentisini ifade ediyordu.

Ana Muhalefet Partisi seçimlere bu beklentiyle girdi. Millet Partisi de seçimlere katıldı. 17 il merkezinde 20 milletvekilliği için yapılan seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi 16 ilde, Millet Partisi 10 ilde, Demokrat Parti ise 17 ilde katıldı. Demokrat Parti aldığı %52,69 oy oranı ile 18, Cumhuriyet Halk Partisi %38,65 ile 2 milletvekili kazanırken Millet Partisi %08,00 oy oranıyla milletvekili çıkaramadı.⁵⁰ Ancak Millet Partisi'nin oy oranında yaşanan artış, sonraki dönemde bu partinin geleceğini etkileyecek gelişmelere neden oldu.

Seçimler sonrasında 15 Ekim 1951'de Demokrat Parti Üçüncü Kongresi toplandı.⁵¹ Kongre'ye üç Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili misafir olarak katıldı. Kongrede önemli kararlar alınmadı. Tüzükte yapılan bir değişiklikle bakanların parti örgütünde görev almamaları kararlaştırıldı. Parti delegelerinin dile getirdikleri, emir erlerinin kaldırılması, okullarda din derslerinin okutulması, mason derneklerinin kapatılması gibi konulara ilişkin istekleri tespit edildi. ‘Milli kalkınma’ ise partinin ana davası olarak kabul edildi.⁵²

48 Zafer, 6 Ağustos 1951.

49 Sabahat ERDEMİR(Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*,...

50 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 98.

51 Zafer, 16 Ekim 1951.

52 Cem EROĞUL: *a.g.e.* , s. 68.

3.2.5. Komünizm ve İrtica ile Mücadele

Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan 'beyaz ihtilal' sonrasındaki görece özgürlük ortamında iki aşırı düşüncenin, komünizm ve irticaın propaganda imkânı bulması ve gelişmeye başlaması⁵³, Kore meselesi ile ilgili olarak yapılan savaş karşıtı gösteriler, bu gösterilere adı karışan sol eğilimli Barışseverler Derneği kovuşturmaları, sonuç olarak gerçekleşen bazı tutuklamalar, hükümeti harekete geçirdi ve Ceza Kanunu 141.-142. maddelerde gerekli değişiklikler yapılmak üzere Ocak 1951'de Anayasa Komisyonu çalışmaya başladı. Seçimlerden sonra, ülkedeki sol muhalefeti bastırma çabaları somutlaştı. TBMM'de Hükümet adına konuşan Samet Ağaoğlu "Türkiye'de komünistliğe fikir olarak dahi müsaade etmeye taraftar" olmadıklarını açıkladı.⁵⁴ Hükümet bu tavrını kararlılıkla sürdürdü ve ceza kanununda değişiklik yapılmasını öngören tasarı 4 Aralık'ta kabul edildi.⁵⁵ Yapılan değişiklikler, ülkedeki sol hareketleri sindirmeyi hedefliyordu.⁵⁶

Ana Muhalefet ise ülkede sadece bir komünizm tehlikesinin değil, irtica tehlikesinin olduğunu da iktidara hatırlatıyor ve gerekli önlemin alınmasını talep ediyordu. Aslında irtica ile ilgili tartışmalar ara seçimlere gidilirken başladı. 1951 yılının ilk aylarında Ticaniler tarafından M. Kemal'in heykellerine karşı yapılan bazı saldırılar, kamuoyunda irtica ile ilgili duyarlılığın artmasına neden oldu. Muhalefet 'toplu bir irtica hareketinin varlığı' konusunda iddialar öne sürerken, Celal Bayar, bu iddiaların asılsız olduğunu açıkladı. İktidar, ülkenin bazı bölgelerinde gerçekleşen üzüntü verici olayları, hükümetin itibarını zedelemek isteyenlerin bir tertibi olarak görüyordu.⁵⁷

Seçim sürecine girilirken yapılan bazı Demokrat Parti kongrelerinde delege baskıları nedeniyle dini söylemlerin kullanılması iktidarın anti-kemalist bir çizgide olmakla suçlanmasına neden olmuştu.⁵⁸ Bu açıklamalara rağmen hükümet, olaylar karşısında tepkisiz kalmadı ve 23 Temmuz 1951'de Atatürk'ü

53 Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 167.

54 Zafer, 24 Kasım 1951.

55 Zafer, 5 Aralık 1951.

56 Erdoğan TEZİÇ: *a.g.e.*, s. 266.

57 Zafer, 27- 28 Mart 1951.

58 Feroz AHMAD: *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, s. 61.

Koruma Kanunu'nu çıkardı.⁵⁹ Bu kanun aynı zamanda Demokrat Parti'yi cumhuriyet karşıtı bir çizgide olmakla suçlayanlara cevap niteliğindeydi. Ancak irtica, birkaç ay sonra esaslı bir şekilde Malatya Suikastı ile yeniden ülke gündemine oturdu. 22 Kasım 1952'de Başbakan'ın da katıldığı bir gezi sırasında Vatan gazetesi Başyazarı A. Emin Yalman'ın silahlı saldırıya uğrayarak yaralanması⁶⁰ ve olayın organize olarak yapıldığının anlaşılması, hükümetin sert tedbirler almasına neden oldu. Temizlik parti içinden başladı ve Fehmi Ustaoglu partiden ihraç edildi, Said Nursi aleyhine dava açıldı.⁶¹ Malatya suikastı hükümetin, irticanın ülkedeki varlığını kabul etmesine vesile oldu. Suikast sonrasında Başbakan Menderes ilk kez, dini kendine alet eden birtakım kümelerin, grupların varlığını kabul etti.⁶² İlerleyen süreçte irtica, potansiyel muhalefet odakları üzerinde kurulan baskıların bahanesi oldu.

Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle sol muhalefeti kontrol altına alan hükümet, aşırı sağ diye nitelendirdiği milliyetçi düşünce üzerinde de baskı kurmaya çalıştı. Başbakan, Gaziantep'te yaptığı bir açıklamada, "Demokratik rejimde tehlike; siyasi irticadan, dini irticadan, milliyetçilik irticadan ve bunların başında komünistlerden gelebilir. Bu nedenle bu gibilerle amansız bir şekilde mücadele edeceğiz" diyerek, iktidarın potansiyel muhalif odaklara ilişkin yaklaşımını ortaya koydu.⁶³ 23 Ocak 1953'de, milliyetçi irticanın odağı kabul edilen Milliyetçiler Derneği'nin faaliyetleri 'Cemiyetler Kanunu'na aykırılık' iddiası ile durduruldu.⁶⁴ Derneğin Demokrat Parti milletvekili olan iki idarecisi, Sait Bilgiç ve Tahsin Tola Haysiyet Divanı kararı ile partiden çıkarıldı.⁶⁵ Başgil'e göre Milliyetçiler Derneğinin kapatılması, Demokrat Parti'nin sonunu kolaylaştırdı. Çünkü bu derneğin kapatılmasıyla Demokrat Parti, kendini üniversite çevrelerinde sağlam bir destekten yoksun bıraktı. Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçiler Derneğinin kapatılmasından sonra üniversiteli gençliği örgütlemek suretiyle yanına

59 Zafer, 24 Temmuz 1951.

60 Ulus, 23 Kasım 1952; Zafer, 23 Kasım 1952.

61 Cem EROĞUL: *a.g.e.* , s. 81.

62 Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 203.

63 Zafer, 19 Ocak 1953.

64 Ulus, 24 Ocak 1953; Feroz AHMAD: *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, s. 181.

65 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 141.

çekerek iktidar karşısında etkili bir muhalefet odağı oluşturdu. Demokrat Parti ise, 27 Mayıs'a kadar üniversitelerde bu tür bir destek odağı oluşturmayı başaramadı.⁶⁶

3.3. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Birinci Bahar Havası

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği Mayıs 1950'den 1952'nin son ayına kadar iktidar-muhalefet ilişkileri bir türlü durulmadı. Partiler arasında yaşanan tartışmalar ülkedeki siyasi havayı hep olumsuz yönde etkiledi. 1952 yılının Mart ayında Millet Partisi'nin Sivas'ta yaptığı bir toplantı, polis tarafından zor kullanılarak dağıtıldı ve bu olay muhalefeti ayağa kaldırdı. Muhalefet “demokratik hürriyetlerin Demokrat Parti'nin iktidarda başı dönmüş liderlerine her ne pahasına olursa olsun çiğnetilmeyeceğini” açıkladı.⁶⁷ Muhalefet partileri rejim içindeki gelecekleri konusunda endişelerini sürdürüyordu. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek, Adana'da yaptığı bir konuşmada “Bizim için her an hususi bir kanun çıkarılabilir ve varlığımıza kastolunabilir⁶⁸” derken, muhalefetin içinde bulunduğu psikolojiyi açığa vuruyordu.

Ekim ayında, İsmet İnönü'nün Balıkesir ziyareti öncesinde, çıkan olaylar üzerine güvenliğin sağlanamayacağı gerekçesi ile ziyaretin engellenmesi, iktidar-muhalefet gerilimini arttırdı. Olayların sorumluluğunu iktidar partisine yükleyen Cumhuriyet Halk Partisi, yayınladığı beyannameyle, muhalefetin kanunlar içinde görev yapmasının iktidar tarafından engellendiğini kamuoyuna duyurdu. Ana muhalefet partisi lideri, çıkan olayların iktidar tarafından rejime son vermek için kullanılacağı düşüncesindeydi.⁶⁹

Millet Partisi de iktidarın muhalefete yönelik baskı ve şiddet politikalarından şikâyet ediyordu.⁷⁰ O günlerin tabiriyle ‘siyasi emniyet havası’ bozulmuştu. Millet Partisi çevrelerinin tartışma açtığı bir diğer konu da ‘seçim sistemi’ydi. Özellikle eylül ayında yapılan ara seçimlerden sonra, seçim emniyetinin

66 A. Fuad BAŞGİL: *a.g.e.*, 98.

67 *Ulus*, 17 Mart 1952.

68 *Ulus*, 29 Haziran 1952.

69 *Ulus*, 12 Ekim 1952; Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 196.

70 *Ulus*, 5 Kasım 1952.

demokratik açıdan tek başına yeterli olmadığı dile getiriliyor, seçim adaletinin de gözetilmesi gerektiği konusu gündeme taşınıyordu.⁷¹

Seçim sistemi ile ilgili tartışmalarda muhalefet kanadı, nispî temsil sistemini öneriyor ve seçim adaletinin ancak bu yolla sağlanabileceğini savunuyordu. İktidar ise, muhalefetçe savunulan nispi temsil sisteminin, komünizm ile yapılan mücadeleyi zaafa uğratacağı düşüncesinden yola çıkarak, çoğunluk sistemi üzerinde duruyordu.⁷² Başbakan Menderes ise, muhalefetin siyasi emniyet meselesi ile ilgili iddialarını, Kayseri’den, ülkede siyasi emniyetin varlığından şüphe etmediğini dile getirerek cevaplandırıyordu.⁷³

1952 Aralık ayına kadar, yukarıda anlatılan tartışmaların belirlediği ortamda seyreden iktidar-muhalefet ilişkileri, bu tarihten sonra yumuşamaya başladı. Başbakan’ın İzmir gezisinde Cumhuriyet Halk Partisi Konak İlçe Kongresini ziyareti, hem iktidar hem de muhalefet çevrelerini, demokrasinin geleceği konusunda umutlandırıyor ve on yıllık iktidar süresi içindeki ‘Birinci Bahar Havası’ dönemi başlıyordu.⁷⁴ İnönü, bu gelişmeler karşısında, “iktidar-muhalefet ilişkilerini normalleştirecek her hareketi memnunlukla karşıladığını” ve rejimin eksikliklerinin iktidar tarafından giderileceği konusunda ümitli olduğunu söylüyordu.⁷⁵ Başbakan ise, muhalefetin gelişmeler karşısındaki tavrını olumlu karşıladığını, muhalefet ile iktidarın “daima demokratik esaslar dahilinde kalmak ve siyasi düzen ve istikrarı bozmamak” konularında anlaşması gerektiğine işaret ediyordu.⁷⁶

İktidar-muhalefet ilişkilerinde yaşanan bahar havası muhalefetin küçük ortağını rahatsız etti. Bu bağlamda 27 Haziran 1953’te toplanan Millet Partisi Dördüncü Büyük Kongresinde okunan genel kurul raporunda, ana muhalefet ile iktidar arasında yaşanan bahar havası, Cumhuriyet Halk Partisi’nin geç-

71 A. Haluk ÜLMAN: “Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz”, *A.Ü.S.B.F.D.*, Cilt XII, No. 2, 2 Haziran 1957, s. 60.

72 *Zafer*, 13 Nisan 1952.

73 *Zafer*, 22 Kasım 1952.

74 *Ulus*, 29 Aralık 1952; *Zafer*, 29 Aralık 1952.

75 Sabahat ERDEMİR(Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*, s. 164.

76 *Zafer*, 31 Ocak 1953.

mişe yönelik hesabın sorulacağı korkusuyla hareket etmesinin bir sonucu olarak değerlendiriliyor, ana muhalefet partisi, Demokrat Parti iktidarının güdümüne girmekle suçlanıyor ve Millet Partisi'nin hem iktidara hem de ana muhalefet partisine karşı muhalif mücadelesini sürdüreceği belirtiliyordu.⁷⁷

Daha öncede değinildiği üzere, Millet Partisi 1951'de yapılan ara seçimlerden oyunu arttırarak çıkmış, Demokrat Parti kendi içinden çıkan bu parti ile muhalefet yılları da dahil olmak üzere pek sağlıklı ilişkiler kuramamıştı. İktidar partisi, Malatya suikastı sonrası dönemde gündeme giren dini irtica'nın Millet Partisi tarafından temsil edildiğini iddia ediyordu. Demokratlara göre, Millet Partisi “kanuni sınırları zorlamayı alışkanlık haline getir(enlerin)”, “rejime kastetmek isteyen muhterislerin partisi” idi.⁷⁸ Bu çevreler Millet Partisi'ni, “bütün faaliyeti memleketi birkaç düşman zümreye ayırmak ve gayri meşru (olanı), meşru üzerine tahrik etmek”⁷⁹ amacıyla hareket eden bir parti olarak algılıyorlardı.

Millet Partisi Dördüncü Büyük Kongresi'nde yaşanan iç tartışmalar Hikmet Bayur ve beraberindeki 40 üyenin partiden ayrılmalariyla sonuçlandı. Ayrılanların gerekçesi, partinin cumhuriyet devrimlerine karşı oluşuydu ve bu gerekçe savcılığın soruşturma açmasına neden oldu. Millet Partisi “Bünyesinde geri temayüller besleyen insanları barındırmak ve faaliyetlerini din esasına dayandırmak”⁸⁰ iddiasıyla kovuşturmaya uğradı. Savcılık tarafından yapılan soruşturma sonucunda 9 Temmuz'da faaliyetten men edilen Millet Partisi⁸¹, 27 Ocak 1954'te verilen kesin kararlar kapatılarak siyasal hayata veda etti.⁸²

Muhalefetin küçük ortağının faaliyetten men edilmesi Cumhuriyet Halk Partisi tarafından tepkiyle karşılandı. Ana muhalefet, “siyasi emniyet” konusundaki duyarlılığını sık sık dile getiriyor, Millet Partisi'nin faaliyetlerinin durdurulması üzerine hazırlanan bildiride iktidardan, partilerin varlıklarını güvende hissedebilmeleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasını istiyor-

77 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 135.

78 *Zafer*, 8-9 Temmuz 1953.

79 M. Faik FENİK: “Milli Selamet Kanunları”, *Zafer*, 18 Temmuz 1953.

80 *Ulus*, 9 Temmuz 1953.

81 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 78-79.

82 *Ulus*, 28 Ocak 1954.

du.⁸³ Ana muhalefetin bu tavrı iktidar çevrelerince dini politika-ya alet eden bir partiyi korumak olarak algılandı ve iktidar-muhalefet ilişkileri yeniden bozuldu. Millet Partisi'nin kapatılması ile yaklaşık yedi ay süren 'bahar havası' da sona erdi.⁸⁴

3.4. Demokrat Parti Hükümetinin İki Önemli Tasarrufu ve Yankıları

3.4.1. Basın ve Üniversite Kanunu Değişiklikleri

Muhalef hareketlerin kitleselleşmesi, kamuoyuna ulaşabilmesi, halkın geneli ile ilişki kurabilmesinde basın en önemli araçtır. Özellikle partileşen siyasal muhalefet hareketleri sistem içindeki meşruiyetlerini basın aracılığıyla inşa ederler. Muhalef hareketleri basınla iyi ilişkiler kurmaya yönelten onun bu işlevsel rolüdür. Türkiye'de de çok partili döneme geçiş aşamasında Demokrat Parti, basın ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiş, siyasal faaliyetlerinde sağladığı popülariteyi bu ilişkiler sayesinde elde etmiştir. Demokratlar tek parti rejimine karşı mücadele ederken, basın tarafından hararetle desteklenmişlerdir. Nitekim muhalefet, iktidar olur olmaz Basın Kanunu'nda bazı değişiklikler yapmış ve çıkardığı genel af kanunu ile de özgür basın lehine değişim sürecini destekleyerek kamuoyuna umut dağıtmıştır.⁸⁵

Ancak, Mayıs 1951'de çıkarılan bir kararnameyle, seçim sonrasında yeşeren umutlar yerini tartışmalara bıraktı. Anılan kararname, o zamana kadar özel bir şirket aracılığıyla gazetelere eşit olarak dağıtılan resmi ilanların, gazeteler arasında hükümet tarafından, hükümetin takdiri doğrultusunda paylaştırılmasını öngörüyordu.⁸⁶ Resmi ilanların iktidarın tasarrufuna bırakılması basın hürriyeti açısından kabullenilebilir bir durum değildi. Muhalefet, ilanlar ile ilgili kararı basının hürriyetine vurulmuş bir darbe olarak nitelendiriyordu.⁸⁷ Başbakan yardımcısı Samet Ağaoğlu ise, "Demokrat Parti en buhranlı zamanlarda dahi matbuat hürriyetini muhafaza edecektir" diyerek, partisi hakkında muhalif kamuoyunda oluşan

83 *Ulus*, 16 Temmuz 1953.

84 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 138.

85 Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 56.

86 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 64.

87 *Ulus*, 7 Şubat 1951.

şüpheleri gidermeye çalışıyordu.⁸⁸ Bu açıklamalardan yaklaşık bir yıl sonra H. Cahit Yalçın, milletvekili olduğu halde, gazetede yayınlanan bir yazısından dolayı dokunulmazlığı kaldırılmak suretiyle, tutuklandı.⁸⁹ Muhalefet bu olayı basın özgürlüğü açısından ağır bir dille eleştirdi. Muhalif çevreler hükümetin kendini kurallarla bağlı saymamasının ve yetkilerini keyfine göre kullanmasının 'çoğunluk istibdadı' anlamına geldiğini, bu durumun ülkenin geleceği açısından duyulan kaygıları beslediğini ifade ediyorlardı.⁹⁰

1950-1954 yılları arasında basın ile ilgili asıl tartışmalar, 'Milli Selamet Kanunları' adı altında bir dizi değişiklikten ilki olan Ceza Kanunu'nun 273. maddesinde yapılan değişikliklerle başladı. Söz konusu madde, bakanlara yapılan hakareti şikâyetle bağlı bir suç olmaktan çıkarıyor, savcılığa resen soruşturma hakkı veriyordu. İktidar, bakanlara yönelik hakaretlerin kamu hukuku tarafından takibinin, vatandaşın huzurunu sağlama bakımından bir zaruret olduğunu savunuyordu. Tartışmalarda söz alan Sırrı Atalay, bu değişiklikle "vatandaşın fikir hürriyeti, basın hürriyeti dört tarafından bağlı bir şekilde amme davasının takibi karşısında bırakılıyor, bu teklif karşısında titrememek imkânsızdır" diyerek kanunu eleştiriyordu. Osman Bölükbaşı ise hakim ve savcılarının teminat altında olmadığı bir düzende, söz konusu uygulamanın, savcılarının hükümet lehine müfrit hareketlerine neden olabileceğini hatırlatıyor ve kendilerinin de basın hürriyetini tehdit altında gördüklerini ifade ediyordu.⁹¹ Muhalefetin bütün çabalarına ve eleştirilerine rağmen kanun teklifi, 9 Temmuz 1953'te mecliste oylanarak kabul edildi.⁹² Basın hürriyeti ile ilgili tartışmalar 1951'de resmi ilanlar konusunda yapılan değişiklikle gündeme girdi ve iktidar-muhalefet ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir konu olarak 27 Mayıs 1960'a kadar devam etti.

Basınla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer konu da radyo meselesiydi. Radyonun iktidar tarafından kul-

88 *Zafer*, 8 Şubat 1951.

89 *Ulus*, 19 Nisan 1952.

90 Nihat ERİM: "Çoğunluk İstibdadı", *Ulus*, 21 Nisan 1952.

91 Tartışmalar ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. *TBMM. Zabıt Ceridesi*, Dönem IX., Toplantı 3., Cilt 23, 3 Haziran 1953, ss. 55-87.

92 *Ulus*, 10 Temmuz 1953.

lanımı, daha başından itibaren muhalefet tarafından tartışma konusu yapılmıştı. Özellikle muhalefetin gündemdeki olaylar hakkında yaptığı açıklamaların radyodan yayınlanmamasının, partiler arası mücadelede eşitsizliğe ve radyonun partizanca kullanılmasına neden olduğu eleştirel bir şekilde ifade ediliyordu.

İktidar, bu tartışmalara öncelikle ılımlı yaklaştı ve muhalefetin radyodan faydalanma istekleri karşısında olumlu bir yaklaşım sergiledi. Örneğin Samet Ağaoğlu, radyo yayıncılığı ile ilgili olarak prensiplerinin, iktidar veya muhalefet her ikisini de radyodan çıkarmak olduğunu, Devlet Radyosundan, iktidarın da muhalefetin de propagandasının yapılmaması gerektiğini düşündüklerini açıkladı.⁹³ Ancak, bu açıklamanın aksine radyo hükümetin açıklamalarına yer vermeye devam etti, karşı görüşlere yönelik ambargosunu ise sürdürdü. Eleştirilerin yoğunlaştığı bir dönemde Başbakan Menderes, hükümetin radyo ile ilgili uygulaması hakkında, “Radyo bir devlet vasıtasıdır. Bunu kullanan da hükümettir. Hükümet beyanatını, mesul adamların demeçlerini vermek radyonun vazifesidir. Radyo orta malı değildir, radyoyu onlarla(muhalefetle) paylaşacak değiliz. Bunu son defa olarak bilmeleri lazımdır.”⁹⁴ açıklamasını yaptı. İktidar partisi bu yaklaşımını 1960 yılına kadar sürdürdü. Radyo ile ilgili tartışmalar aynı yönde devam etti ve iktidar-muhalefet ilişkileri, ‘rejim meselesi’ gibi konularda devlet radyosunun kullanımı, önemli bir yer işgal etti.

1953 yazında kabul edilen bir başka kanun, Üniversiteler Kanununun 46. maddesinde yapılan bir değişiklikle ilgiliydi. Yapılan değişiklik ile üniversitelerde görev yapan öğretim görevlilerinin siyasal kuruluşlarda fiili olarak çalışmaları engelleniyordu. Cumhuriyet Halk Partisi özellikle Milliyetçiler Derneğinin kapatılmasından sonra, üniversite çevrelerinde etki alanını genişletmişti ve 9 Mart 1953’te üniversitelerdeki ilk ocak teşkilatını açarak faaliyetlerini arttırmıştı.⁹⁵ Eroğul’a göre üniversiteler kanununda hazırlanan bu tasarı, doğrudan muhalefeti üniversitelerde sağlayacağı destekten yoksun bırakmak amacına yönelikti.⁹⁶

93 *Aynı Tarihi*, Şubat 1952, No.219, s. 106.

94 *Aynı Tarihi*, Nisan 1952, No.221, s. 106; *Zafer*, 14 Nisan 1952.

95 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 159.

96 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 77.

Tasarı görüşülürken, muhalefetin eleştirileri daha çok üniversite muhtariyeti üzerinde yoğunlaştı. Muhalefet, söz konusu tasarı kanunlaşırca üniversite muhtariyetinin zedeleneyeceğini ifade ediyordu. Kanun değişikliğine ilişkin görüşmelerde Cumhuriyet Halk Partisi temsilcisi, iktidarın amacının, üniversite mensuplarının yazılı ve sözlü olarak yaptıkları sert eleştirileri engellemek olduğunu düşündüklerini dile getiriyordu. Muhalefet milletvekillerine göre, bu kanun iktidar partisinin iktidarda kalmasını temin maksadına hizmet ediyordu ve iktidarın demokrasi yolunda yürümek istememesinin kanıtıydı. İktidar ise yapılan değişikliğin amacının, bir üniversite senatosunun daha önce aldığı bir kararı kanun haline getirmek olduğunu ve değişiklikle hükümete hiçbir yetki verilmediğini, yetkinin üniversitelere bırakıldığından hareketle de muhtariyet ile ilgili eleştirilerin mesnetsiz olduğunu savundu. Celal Yardımcı muhalefetin eleştirilerine, kanunu değiştirirken iktidarda kalmak, tenkitten kurtulmak veya üniversite muhtariyetini boğmayı değil, üniversitelerdeki vatan evlatlarını siyasi partilerin ideolojilerine bulaştırmamak, onları siyasi akımlardan uzak tutmak amacıyla hareket ettiklerini söyleyerek karşılık veriyordu.⁹⁷

Kanun değişikliği ile ilgili önerge 21 Temmuz 1953'te meclis tarafından kabul edildi.⁹⁸ Üst üste yapılan bu değişiklikler muhalefeti telaşlandırmaya yetti. Nihat Erim, muhalefetin konu hakkındaki düşüncelerini "Gerek irticaya karşı konulan hükümler, gerek küfür ve hakareti durdurmak içindir denilen yasaklar tek taraflıdır. Yani fiilen iktidarın muarızlarına karşı işleyecektir." "Yeni kanunlar sadece muhalefeti baskı altına almak için kullanılacaktır" ifadesiyle açıkladı.⁹⁹ Üniversitelerin özerkliği konusu da Demokrat Parti iktidarının son gününe kadar iktidar ile muhalefet arasındaki tartışmalarda merkezi bir yer işgal etti.

3.4.2. Cumhuriyet Halk Partisi Mallarının Müsaderesi

Millet Partisi'nin kapatılmasından, üniversiteler ve ceza kanununda yapılan değişikliklerden sonra muhalefet, tartışmaları rejim meselesi eksenine kaydırdı. 1953 yılı Haziran ayında

97 Tartışmalar ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. *TBMM. Zabıt Ceridesi*, Dönem IX., Toplantı 3, Cilt 24, 21 Temmuz 1953, ss. 935-975.

98 *Zafer*, 22 Temmuz 1953.

99 Nihat ERİM: "Milli Husumetten Milli Selamete", *Ulus*, 25 Temmuz 1953.

yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Onuncu Kurultayı'nda, özellikle ülkedeki rejim meselesine ve iktidarın muhalefeti susturma çabalarına değinildi. İnönü kurultayda yaptığı konuşmada, “muhalefetin göreceği muamelenin, bir hukuk devletinde cari olan muamelelere” aykırılık taşımaması gerektiği üzerinde duruyordu. İnönü'ye göre, ‘rejim meselesine’ demokrasinin geleceği açısından önem verilmeliydi. Rejim ile ilgili güçlükleri aşabilmek için iktidarın muhalefeti rejimin gerekli bir unsuru olarak görmesi ve iktidar ile muhalefet arasında, birbirinin varlığını tehdit etmenin imkânsız olduğu düşüncesinin yerleşmesi gerekliydi.¹⁰⁰

Cumhuriyet Halk Partisi, kurultay sonunda yayınlanan beyannamede “Meclis içi denetim için muhalefetin önü açılmadıkça, basın üzerindeki baskılar sona erdirilmedikçe, yargıç teminatı sağlanmadıkça, seçim konusunda gerekli değişiklikler yapılmadıkça demokrasiden umulan faydanın sağlanamayacağını” dile getirerek, ülkenin rejim meselelerine atıfta bulunuyordu.¹⁰¹

İktidar cephesi ise muhalefete karşı yaklaşımını yumuşatmıyordu. 1953 Ekim'inde Seyhan Barajı açılış töreninde Menderes, ilk kez Cumhuriyet Halk Partisi hakkında da bazı tedbirler alınabileceği yolunda imalarda bulundu.¹⁰² Birkaç gün sonra Zafer gazetesi, “Halk Partisi elde ettiği gayri meşru iktisaplarının hesabını vermelidir” manşeti ile iktidar-muhalefet ilişkileri bağlamında yeni bir gerilim konusunu haber veriyordu.¹⁰³ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Hakkındaki Kanun teklifi 9 Aralık 1953'te TBMM'ye sunuldu. Teklif kabul edilmeden bir gün önce Ulus gazetesinde, Erim'in köşesinde çıkan yazı, muhalefetin olaya bakış açısını açıkça gözler önüne sermekteydi; “Seçmen vatandaşların yüzde 53'ünün vekaletini üzerinde taşıyan bir zümre adına hareket edebilen bir mahdut zümre, seçmen vatandaşların yüzde 43'ünün vekaletini üzerinde taşıyan partiyi malından mülkünden soymaktadır. Bunu yapmalarının amacı, seçime

100 *Ulus*, 23 Haziran 1953; Sabahat ERDEMİR(Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*.

101 *Ulus*, 27 Haziran 1953.

102 *Ulus*, 25 Ekim 1953.

103 *Zafer*, 28 Ekim 1953.

kadar ‘Ulus’tan ve ‘Dünya’nın murakabesinden kurtulmak; seçime ise adeta rakipsiz girmektir.”¹⁰⁴

Teklif mecliste görüşülürken muhalefet lideri İsmet İnönü, kanun teklifinin her yönüyle anayasaya aykırı, yargısız bir infaz girişimi ve muhalefete karşı bir zulüm yolu olduğunu belirterek en sert konuşmalarından birini yaptı.¹⁰⁵ Başbakan Menderes’in cevabı da aynı sertlikteydi: “Her şey söylendi, söylenmeyen bir tek şey var: “Bu mallar Halk Partisi’nin haklı iktisaplarıdır” demedi arkadaşlar.... Bunlar kanun dışı gasplardır arkadaşlar....Halk Partisi iktidarda nasıl mütahakkim ve müntakim ise muhalefette de mütahakkim ve intikamcı olmuştur.”¹⁰⁶

İnönü’nün konuşmasından sonra muhalefet milletvekilleri toplu halde meclisi terk ettiler. Çoğunluğu elinde bulunduran iktidar milletvekillerinin oylarıyla kanun teklifi kabul edildi ve 16 Aralık 1953’te resmi gazetede yayınlandı. Aynı gün Ulus gazetesi mühürlendi.¹⁰⁷ Muhalefet Müsadere Kanunu ile ilgili muhalefetinin ardından, Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunu konularında da hükümetle karşı karşıya geldi. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu 18 Ocak 1954’te, Petrol Kanunu ise 18 Mart 1954’te kabul edildi.¹⁰⁸ Cumhuriyet Halk Partisi bu kanunların ülkede yeni kapitülasyon kapıları açmaya elverişli olduğunu düşünüyor ve kanun görüşmelerinde sergilediği tutumuyla yabancı sermaye karşısındaki tavrını da netleştiriyordu.¹⁰⁹

3.5. 1950-1954 Dönemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Demokrat Parti’nin 1950 seçimleri sonrasında iktidara gelmesi, Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bu seçimlerde halk ilk defa seçmen olarak kendi siyasal tercihini dile getirdi ve yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullandı.¹¹⁰ Bu seçimler, aynı zamanda, merkeze angaje olmuş bir siyasal dü-

104 Nihat ERİM: “Totoliter Rejime Doğru”, *Ulus*, 13 Aralık 1953.

105 Sabahat ERDEMİR(Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*, s. 224-225.

106 Mustafa Doğan: *Adnan Menderes’in Konuşmaları*, Cilt 1, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1957, s. 253.

107 R.Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 183; *Yeni Ulus*, 17 Aralık 1953.

108 *Ulus*, 19 Ocak 1954; *Ulus*, 19 Mart 1954.

109 A. Kürşat GÖKKAYA: *a.g.e.*, s. 177.

110 Çağlar KEYDER: *a.g.e.*, s. 12.

zen yerine, toplum ağırlıklı bir siyasal düzene geçiş açısından da kilometre taşı oldu.¹¹¹ Yaşanan iktidar değişimiyle birlikte seçilmişlerin seçildikleri bir dönem sona erdi, halkın gerçek tercihi ve seçimle işbaşına gelmiş temsilcilerinden oluşan bir parlamento tesis edildi, iktidar gücünü ve meşruiyetini halktan almaya başladı. Ancak bu yeni siyasal düzende, muhalefet de gücünü bizzat halktan almakta, meşruiyetini halk üzerinden sağlamaktaydı. Dönüşmeye başlayan siyasal yapı içinde iktidar ne kadar gerçekse, muhalefet de o kadar gerçekti.¹¹²

Demokrat Parti bu muhalefet gerçeğini kabul etmek konusunda pek de istekli davranmadı. %53 gibi büyük bir çoğunluğun tercihiyle kendini milli iradenin tek temsilcisi saydı ve sahip olduğu çoğunlukla gerekli gördüğü her şeyi yapmak için yetki ve meşruiyeti elde ettiğine inandı.¹¹³ Çoğunlukçu iktidar anlayışına sahip olan iktidarın bu inancı, Mayıs 1950'den başlayarak iktidar-muhalefet ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Cumhuriyet Halk Partisi ise, 14 Mayıs'ta gerçekleşen iktidar değişikliğini doğru değerlendiremedi ve kendini zihinsel olarak bu yeni duruma alıştıramadı.¹¹⁴ 1950 seçim sonuçlarını "vatandaşın bir yanılgısı" olarak görmesi, iktidarla olan ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi ve bu durum iktidar ile muhalefet arasında sağlıklı ilişkiler kurulmasını engelledi. Muhalefet, Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında hükümetin ekonomik icraatları üzerinde durmadı, daha çok ideolojik bir muhalefet çizgisini benimsemeyi tercih etti. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefet stratejisini meclis dışında kalan ama parti çevrelerinde etkili olan partililer belirledi. İktidar muhalefet ilişkilerini daima gerilime dayanan kriz yönetimi (tension management) ilkesi üzerine kurmaya çalışan bu çevreler, rejim içi muhalefet rolünün olması gerektiği gibi oynanmasına engel oldular.¹¹⁵

1950-1954 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi muhalefeti, iki temel eksen üzerinden görünürlük kazandı: Çok partili

111 İlkay SUNAR: *a.g.m.*, s. 2076.

112 Erkan AKIN: "27 Mayıs ve Türkiye'de Demokrasi", *Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesi ve Sorunları Sempozyumu*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1997, s. 83-84.

113 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 323.

114 R. Salim BURÇAK: "Merhaleler", *Zafer*, 26 Haziran 1952.

115 A. Kürşat GÖKKAYA: *a.g.e.*, s. 185.

rejimin korunması ve laik cumhuriyetin savunulması.¹¹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi'ne göre rejim probleminin çözülmesi ancak çoğunluğa sahip olan iktidarın anayasaya aykırı kanunlar çıkarmasını önleyecek bir sistemle mümkün olabilirdi. Bu, kurucu meclis eliyle sağlanmalı ve halkın oyuna sunularak seçimler yenilenmeliydi.¹¹⁷ Muhalefet, ülkede varolan fiili durumdan rahatsızdı ve bu rahatsızlığını her vesileyle, muhalefete yakın Ulus gazetesinin sayfalarında ve parti adına yapılan konuşmalarda dile getirmekteydi. Ana Muhalefet Partisi lideri İnönü, partiler arası ilişkiler konusunda yaptığı bir konuşmada, rejim meselelerini şöyle sıralıyordu: Anayasadaki eksiklerin giderilmesi, seçim kanununun yeniden düzenlenmesi, anti-demokratik kanunların iyileştirilmesi, radyo kullanımının yeniden düzenlenmesi, idarenin partizan tesirlerden kurtarılması ve meclis denetiminin daha işlevsel olarak kullanılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması.¹¹⁸

Muhalefet çevreleri, Demokrat Parti'nin mecliste sahip olduğu büyük çoğunluğun, parlamento içi muhalefetin görev yapmasını engellediğini, muhalefetin iktidara fren teşkil etmesine değil, mecliste rahatça söz söylemesine bile imkân tanımadığını düşünüyorlardı.¹¹⁹ Çoğunluk kararını sadece çoğunluk kararı olduğu için doğru sayan ve kendilerine yapılan eleştirileri millete hakaret diye değerlendiren bir Başbakan'ın elindeki hükümet¹²⁰, muhalefeti korkutmaktaydı. Özellikle, 1951'de Cumhuriyet Halk Partisi mallarının tartışma konusu yapılması, muhalefetin tasfiyesine yönelik bir tutum olarak algılanmıştı ve 1953'te çıkarılan bir dizi kanun seçimlere yaklaşılrken muhalefetin iktidar hakkındaki şüphelerini daha da arttırmıştı.

Demokrasinin ilk yıllarında küçük de olsa ikinci bir muhalif partinin parlamento içinde temsili kurumsallaşma açısından önemliydi. Ancak muhalefetin küçük ortağı hem iktidarın hem de ana muhalefetin tavrını ve siyasal çalışmalarını olumsuz yönde etkiledi. Millet Partisi anılan dönem boyunca, eleştirilerini daha sert bir üslupla ifade etme yolunu seçti. O da Demokrat

116 Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 199.

117 Nihat ERİM: "Teminat Meselesi", *Ulus*, 16 Nisan 1952.

118 Sabahat ERDEMİR (Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*, s.170-171.

119 H. Cahit YALÇIN: "Hürriyetlerimiz Tehlikededir", *Ulus*, 22 Temmuz 1952.

120 H. Cahit YALÇIN: "Çoğunluğun Tahakkümü", *Ulus*, 22 Temmuz 1952.

Parti gibi, tek parti dönemi karşıtlarının partisi olarak ortaya çıkmıştı. 1924 Anayasasını tek parti döneminin kalıntısı olarak görüyordu ve anayasada gerekli değişiklikler yapılmadıkça da çok partili sistemin kurumsallaşamayacağına inanıyordu. Bu nedenle de muhalefet stratejisini kurulduğu günden itibaren çok partili yaşamın kurumsallaşması üzerinde yoğunlaştırdı.¹²¹ Cumhuriyet Halk Partisi'ni geçmişten hesap sorulacağı korkusuyla iktidarın güdümünde hareket etmekle suçlayan Millet Partisi, kapatılmadan önce yaptığı son kongrede kendini hem ana muhalefet hem de iktidar karşısında konumlandırdı ve her iki siyasi parti ile mücadeleye devam edeceğini açıkladı.¹²² Millet Partisi'nin iktidar ve ana muhalefete karşı geliştirdiği söylemler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidara yönelik sert söylemlerinde, Demokrat Parti'nin de ana muhalefet partisine karşı sert bir tutum takınmasında etkili oldu.

1950-1954 döneminde iktidar muhalefet ilişkilerini etkileyen bir diğer konu da, basının gelişmeler karşısındaki tutumuydu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı olarak bilinen Ulus gazetesinin ve İktidar yanlısı Zafer gazetesinin radikallerin elinde olması, iktidar-muhalefet ilişkilerinin seyrini olumsuz yönde etkiledi.¹²³ Muhalefet çevreleri, muhalefet partilerinin tek hukuki sorumluluğu olduğunu bunun da “anayasaya riayette kusur işlememek” olduğunu düşünüyorlardı.¹²⁴ Bu düşünceden yola çıkarak muhalif basın, her gün iktidarın kötülüklerinden bahsediyordu ve hükümeti düşürebilmek için anayasaya aykırı davranmamak şartıyla “hükümeti halk nazarında fena, kaba-hatli, beceriksiz, kabiliyetsiz ve zararlı göstermek için” elinden geleni yapmaya çalışıyordu.¹²⁵ İktidar ise Cumhuriyet Halk Partisi ve yandaşı basın tarafından yapılan sert muhalefeti “milli iradenin gücünü çekememek ve ona rıza göstermemek” şeklinde algılıyordu.¹²⁶ 1953 sonlarında muhalefetin en etkili organı Ulus gazetesinin kapatılmasının altında yatan esas neden de iktidarın bu algısıydı.

121 Haydar SEÇKİN: *a.g.e.*, s. 76.

122 77. dipnota bkz.

123 Metin TOKER: *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 75.

124 Nihat ERİM: “Muhalefet Partileri ve İktidar”, *Ulus*, 27 Kasım 1952.

125 *Ulus*, 20 Temmuz 1951.

126 Refik KORKUD: *Milli Hakimiyet Devrinde Matbuat ve Muhalefet*, T.F.A., Ankara, 1959, s. 10.

İktidar, muhalefet tarafından yoğun olarak rejim meseleleri üzerinde yapılan tartışmaları, “iktidarı bir an olsun rahat bırakmamak” ve “muhalefeti sadece muhalefet için yapmak” şeklinde yorumluyordu.¹²⁷ Başbakan Menderes mecliste yaptığı bir konuşmada ‘muhalefeti sadece muhalefet için değil, muhalefeti memleket için yapmak lazım gelir’ diyerek¹²⁸, muhalefetten tıpkı tek parti döneminde olduğu gibi küçük bir ortak rolü oynamasını bekliyordu.¹²⁹ Menderes’e göre muhalefet iktidarı başarılı kılmak için çalışmalıydı. İktidar çevreleri, bütün olumsuzluklara rağmen Cumhuriyet Halk Partisi tarafından seçilen muhalefet stratejisinin 1954’te bir netice elde edemediğini görünceye kadar süreceğini, daha ciddi daha makul daha sabırlı ve ihtirastan uzak bir muhalefet hayatına ancak 1954’ten sonra başlanabileceğini düşünüyorlardı.”¹³⁰ 1954 yılında yapılacak seçimlerden sonraki dönem ile ilgili olarak umutlu bir bekleyiş hakimdi.

1950-1954 arası dönem, iktidar-muhalefet ilişkileri açısından sadece çatışmaların yaşandığı bir dönem olmadı elbette. Bu dönemde bütün şiddetli çekişmelere rağmen özellikle iktidar ile ana muhalefet partisi arasında sol ve sağ muhalefete karşı uzlaşma da sağlandı. Sola karşı tavrı belirgin olan iktidar, bu dönemden itibaren irticaya ödün vermekle suçlanmış olmasına rağmen Millet Partisi’nin, Milliyetçiler Derneği’nin kapatılması; Atatürk’ü Koruma Kanunu’nun çıkarılması gibi önlemler alarak aşırı sağa karşı tavrının da sistem açısından tehlike eşliğini aşmadığını göstermeye çalıştı.¹³¹

127 *Ayın Tarihi*, Mart 1952, No.220, s. 41.

128 *Zafer*, 27 Şubat 1952.

129 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 322.

130 R. Salim Burçak: “Partilerarası Münasebetler”, *Zafer*, 25 Temmuz 1952.

131 Turan GÜNEŞ: *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s. 82.

IV

BÖLÜM

Demokrat Parti İktidarının
İkinci Dönemi (1954-1957)

4. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Gerilim Süreci

4.1. 1954 Genel Seçimleri ve Sonuçları

4.1.1. 1954 Seçimleri: Genel Bir Değerlendirme

Demokrat Parti, iktidar olduğu ilk yıl, ülkenin demokrasi ve özgürlükler açısından birtakım sorunları olduğu düşüncesiyle ve demokrasi alanını genişletilmeye yönelik bazı uygulamaları hayata geçirdi. Sonraki dönemde ise ülkenin esas meselesinin ekonomik olduğu düşüncesiyle hareket etmeye başladı. Ekim 1951’de yapılan Demokrat Parti Üçüncü Büyük Kongresi’nde alınan bir kararla da ülkede ana davanın ‘Milli Kalkınma’ davası olduğu parti delegasyonuna tescil ettirildi.¹ Bu davanın yönlendirdiği uygulamalar, inşaat sektörü yatırımları, Amerikan yardımının sağladığı ekonomik avantajlar da kullanılarak tarım sektörüne yapılan yardımlar, tarımsal mekanizasyonu kolaylaştırarak tarımsal üretimin artmasına neden oldu.²

1950-1954 arasında yapılan ve yoğun olarak karayolu, inşaat sanayii ve tarım sanayinde gerçekleşmiş olan yatırımlarla, ülkede genel bir ekonomik iyileşme sağlandı.³ Yaşanan bu gelişmelerle birlikte tarım sektöründe %23, imalat sanayinde %47’lik bir gelir artışı gerçekleşti.⁴ Ekonomik göstergeler iyiydi ancak iktidar-muhalefet ilişkileri, 1952 sonu ile 1953 yazı arasında geçen Bahar Havası’ dönemi haricinde demokrasi açısından umut verici değildi. Cumhuriyet Halk Partisi’nin takip ettiği ideolojik muhalefet stratejisi 1954 seçimlerine gidilirken de devam etti.

1950-1954 arası dönemde muhalefetin küçük ortağı Millet Partisi kapatılmış, yerine Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeni bir siyasi parti kurulmuştu. Cumhuriyet Halk Partisi’nin ise malları müsadere edilmişti. Muhalefet cephesi, Başar’ın deyişiyle “kolu kanadı kırılmış, bütün kuvvetlerinden tecrit

1 Zafer, 22 Ekim 1951.

2 Çağlar KEYDER: *a.g.e.*, s. 105.

3 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 327.

4 Metin TOKER: *DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 229.

edilmiş bir halde” yeni seçimlere hazırlanıyordu.⁵ Muhalefet, özellikle mallarının müsaderesinden sonra Cumhuriyet Halk Partisi, yeni seçimlerde seçim güvenliğinin sağlanıp sağlanamayacağı konusunda şüphe duyuyordu. Muhalefete göre ülkede serbest seçimlerin gerektirdiği şartlar yok olmuştu, ana muhalefet partisinin mallarına el konulmuştu ve bu şartlarda yapılan bir seçim serbest seçim sayılamazdı.⁶ Nihat Erim, muhalefetin durumunu ve bakış açısını, “ korkudan azade yaşama hürriyetinden Türkiye muhalefeti mahrumdur. Çünkü muhalefet anayasa teminatı altında değildir.”⁷sözleriyle dile getiriyordu.

Seçimlere gidilirken iktidar da boş durmuyor, muhalefet tarafından kullanılan ideolojik stratejiyi dengelemek için bazı açılımlar yapmayı planlıyordu. Menderes, 2 Mayıs’taki seçimlerin, seçim güvenliği açısından herhangi bir şüpheye yer vermeyecek şekilde yapılması için gerekli tedbirlerin alınacağını, basın mensupları ile yaptığı özel bir toplantıda kamuoyuna bildiriyordu.⁸ İktidar yanlısı Zafer gazetesinden, Demokrat Parti adına yapılan “Partimiz seçimlerin her türlü şüphe tereddüt ve şaibeden masun yapılmasını arzu etmekte, seçim emniyeti münakaşalarının cereyan ettiği devirleri kapamaya azmetmiş bulunmaktadır.”⁹ şeklindeki açıklamadan, hükümetin bu konuda kararlı olduğu anlaşıyordu.

Bu arada muhalefet çevrelerinde, seçimlerde işbirliği yapılması fikri tartışılmaya başlandı. Muhalefetin Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi kanatları seçimlerde ortak listeler hazırlamak için girişimlerde bulundular. Ana muhalefet lideri konuya ilişkin yaptığı bir açıklamada, muhalefet partilerinin birbirleriyle uğraşmamalarını ve hepsinin mecliste kuvvetleri oranında temsil edilmesini, bunun dışında bir işbirliğine, programlarının elverişli olmadığını belirterek, yapılacak işbirliğinin çerçevesini çizmeye çalışıyordu.¹⁰ İktidar çevreleri,

5 A. Hamdi BAŞAR: *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960, s. 70.

6 *Yeni Ulus*, 11 Ocak 1954.

7 Nihat ERİM: “Gerçek Seçim Emniyeti”, *Yeni Ulus*, 19 Şubat 1954.

8 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 191-192.

9 *Zafer*, 12 Şubat 1954.

10 *Yeni Ulus*, 20 Mart 1954.

bu işbirliği söylentileri üzerine yapılan açıklamalarda eleştirel davranıyorlardı. İşbirliği gerçekleşmemiş olsa da seçimlerde uygulanabileceğini düşünüyorlardı.¹¹

Seçim günü yaklaştıkça Cumhuriyet Halk Partisi propaganda çalışmalarını rejim meseleleri üzerinde yoğunlaştırdı. Erim, "2 Mayıs seçimlerini Demokrat Parti kazanırsa, ülkede var olan maskeli diktatörlük maskesini sıyrıp bütün dehşeti ile hüküm sürmeye kalkışacaktır" diyerek kamuoyunu uyarmaya çalışıyordu.¹² Demokrat Parti cephesinde ise yaklaşım farklıydı. Özellikle Menderes ve Bayar'ın seçim öncesi konuşmalarında, muhalefetin kullandığı rejim meselesi konularına cevap verme kaygısından çok, gerçekleştirilen icraatların ön plana çıkarıldığı görülüyordu. Muhalefet siyasi eleştirilerle halka giderken, iktidar propaganda faaliyetlerini, ülkede hızlı bir şekilde gerçekleşen ekonomik gelişmelere değinerek sürdürüyordu.¹³

2 Mayıs 1954 seçimleri beş siyasi partinin Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, İşçi Partisi ve Türkiye Köylü Partisi'nin katılımlarıyla gerçekleşti. İktidar partisinin hedeflediği gibi, seçim güvenliği konusunda tartışma yaratabilecek bir olayla karşılaşmadı. İktidar partisi %58,4 oy oranıyla 503, ana muhalefet partisi %35,1 oy oranıyla 31, Cumhuriyetçi Millet Partisi %5,3 oy oranıyla 5, Bağımsızlar %0,6 oy oranıyla 2 milletvekilliği kazandılar. Türkiye Köylü Partisi ve İşçi Partisi milletvekili çıkaramadı. Demokrat Parti oy oranında, bir önceki seçimlere göre yaklaşık %3'lük bir artış kaydetti.¹⁴

Meclis, seçim sonrasındaki ilk toplantısını 14 Mayıs'ta yaptı. Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan Meclis Başkanı seçildi ve Adnan Menderes yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi.¹⁵ 17 Mayıs'ta kurulan yeni hükümet, 27 Mayıs'ta hükümet programının güvenoyu almasıyla göreve başladı.¹⁶

11 Zafer, 23 Mart 1954.

12 Nihat ERİM: "DP Tam Totaliterliğin Eşiğindedir", *Yeni Ulus*, 1 Nisan 1954.

13 Özel ŞAHİNGİRAY: *a.g.e.*, s. 81 ve sonrası.

14 Cemal AYGİN: *a.g.e.*, s. 99 (oran ve milletvekili sayıları http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=AnaKategori&KT_ID=12 adresli siteden güncellenmiştir.25/01/2013).

15 Zafer, 15 Mayıs 1954.

16 Zafer, 28 Mayıs 1954.

4.1.2. Seçim Sonuçlarının İktidar-Muhalefet İlişkileri Üzerindeki Etkileri

2 Mayıs seçimlerinin sonuçlarına bakıldığında, seçimleri kaybeden tek partinin Cumhuriyet Halk Partisi olduğu görülmektedir. Ahmad'a göre, 2 Mayıs seçimleri ana muhalefet partisi açısından tam bir hezimetti ve milletvekili sayısının bir önceki döneme göre düşmesi, 69'dan 31'e gerilemesi partinin-moralini bozmuştu.¹⁷ Seçim sürecini değersizleştirebilecek, tartışma çıkaracak herhangi bir gelişme yaşanmadığı için, seçim güvenliği üzerinde pek fazla durulmadı. Cumhuriyet Halk Partisi, seçim sonuçlarına ilişkin olarak yayımladığı bildiride seçim sonuçlarını "seçim partimizin 1950'den daha az sayıda milletvekili ile muhalefette kalması neticesini vermiştir. Bu durum, mevcut seçim sisteminin millet iradesini alınan oylarla mütenasip bir şekilde mecliste belirtememesinden ileri gelmiştir" şeklinde yorumluyor, başarısızlığını seçim sistemi ile açıklamaya çalışıyordu.¹⁸ Erim'e göre iktidar, muhalefeti eşit olmayan şartlar içinde seçime girmeye zorlamış, Milli Selamet Kanunları Demokrat Parti propagandacılarına uygulanmamış, devlet araçları seçimlerde tek taraflı olarak kullanılmıştı.¹⁹

Seçim sonuçlarının ana muhalefet partisinde oluşturduğu panik, İnönü'nün genel başkanlığının tartışılmasına ve muhalefetin siyaset sahnesinden tamamen çekilmesi taleplerinin dillendirilmesine de neden oldu. İnönü'yü eleştirenlere göre millet, Paşa'nın tekrar başa geçeceğinden endişe ettiği için, seçimlerde oyunu iktidar lehine kullanmıştı. Eğer İnönü seçimler öncesinde, Cumhuriyet Halk Partisi iktidara geldiğinde görev almayacağını açıklasaydı sonuç böyle olmayabilirdi. Toker'e göre 1954 seçimlerinde alınan yenilgi sonrasında, bu düşünceye sahip olanların sayısı azımsanmayacak kadar çoktu.²⁰

İktidar çevrelerine göre ise, muhalefet bir işe yaramadığı için millet tarafından tasfiye edilmişti. Yeni Meclis'te iktidar ile muhalefet arasındaki fark korkunç bir şekilde ortaya çıkmıştı ve meclisteki "kılıç artıklarına" muhalefet denilemeyeceği ortadaydı. "Millet memleketin durumunu devamlı kötüye yoran ve hizmet etmek isteyen iktidarı, devamlı sabote etmek isteyen

17 Feroz AHMAD: *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, s. 72.

18 *Yeni Ulus*, 5 Mayıs 1954.

19 Nihat ERİM: "Muhalefetin Kusuru", *Yeni Ulus*, 11 Mayıs 1954.

20 Metin TOKER: *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 47.

muhalefeti elinin tersiyle bir kenara itmişti”.²¹ Mayıs ayı sonunda Menderes, “Muhalefetin ancak uymaya zorunlu olduğumuz kanuni haklarını tanıyoruz. Bütün mukaddesatımıza küfreden bir partiyi bunun ötesinde tanımaya insanlık haysiyeti manidir. Onlar bu huylarından vazgeçmedikçe, onları bu mecburiyetin dışında tanımayacağız” diyerek, yeni başlayan dönemde muhalefet ile ilgili bakış açısını ortaya koyuyordu.²² İktidarın bu açıklamaları, gelecek dönemde iktidar-muhalefet ilişkilerinin kötüye gideceğini haber veriyordu. Nitekim, iktidarın açıklamalarına yansıyan muhalefeti tanımama tavrı, yeni dönemde muhalefetin en önemli tartışma konularından biri olacaktı.

4.2. Muhalefete Karşı Tutum Değişikliği

4.2.1. Kırşehir’in İlçe Haline Getirilmesi

1954 seçimlerinin ardından, sonradan iktidarın muhalefete oy veren illeri cezalandırdığı iddialarına neden olan iki önemli karar alındı. 14 Haziran 1954 tarihli bir kanunla, Malatya iline bağlı Adıyaman ilçesi il haline, 30 Haziran 1954’te ise Kırşehir ili ilçe haline getirildi.²³ Özellikle Kırşehir’in ilçe haline getirilmesi kararı, Menderes kabinesinin iktidar-muhalefet ilişkileri üzerinde etkili olan 1954 seçimleri sonrasındaki en önemli icraatıydı. 30 Haziran 1954’te mecliste görüşülürken, karar hakkında yapılan konuşmalardan, adı geçen kanunun iktidar-muhalefet ilişkileri açısından ortaya çıkardığı sıkıntıları sezebilmek mümkündür.

Kanun teklifi ile ilgili görüşmelerde, ilk sözü Cumhuriyet Halk Partisi adına kullanan Sırrı Atalay, hukuk ve samimiyet duygusundan yoksun olan bu tür teşebbüsleri gelecek için ciddi ve vahim bir tehlike olarak gördüklerini ifade ederek, bu teklifi kutsal sayılması gereken oy hakkına tecavüz olarak değerlendirdiklerini, iktidarı bu teklifle kendine oy vermeyen Kırşehir’i cezalandırdığını, ancak cezalandırılanın sadece Kırşehir değil, “manevi şahsında bütün bir muhalefet” olduğunu dile getiriyordu.²⁴ Atalay’dan sonra konuşan Osman Alishiroğlu, tasarıyı

21 *Zafer*, 4 Mayıs 1954.

22 *Zafer*, 27 Mayıs 1954.

23 Erdoğan TEZİÇ: *a.g.e.*, s. 269.

24 “Kırşehir Vilayetine Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında Yeniden Bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun”, *TBMM Zabut Ceridesi*, Dönem X., Cilt 1, 30 Haziran 1954, ss. 343-344. KAY.343-361.

“hissi bir intikam duygusunun ifadesi” olarak değeriendiriyor-
du. Osman Bölükbaşı ise, önce hükümetin gerekçeleri üzerinde
eleştirilerde bulunuyor daha sonra, Kırşehir’e yapılan muame-
leyi “bir intikam hissinin ifadesi” olarak gördüğünü ve yapılan
zulümle Türk Milletine karşı büyük bir tertipte bulunulduğunu
ifade ederek hükümeti eleştiriyordu.²⁵

Başbakan, muhalefet tarafından yapılan ağır eleştirilere
“Eğer biz kin ve hınç ile hareket eden insanlar olsaydık, 1950
seçimlerinde bize rey vermeyen vilayetlere de bir takım tedbir-
ler tatbik ederdik....Hükümet hizmetleri bakımından böyle bir
tefrik yapılmamaktadır....Hal böyle iken bize yapılan isnatlar
yersizdir” sözleriyle karşılık veriyordu. Namık Gedik de “İkti-
dar olarak ve hükümet olarak manevi hamurumuzda intikamın
mayası yoktur arkadaşlar” sözleri ile yapılan icraatı savunma-
ya çalışıyordu.²⁶

Hükümet, Kırşehir ile ilgili kanunu meclis müzakerelerinde
ustaca savunmuş olmasına rağmen, kanunun hemen seçimle-
rin ardından gündeme getirilmesi, üstelik muhalefetin küçük
ortağı ve Demokrat Parti’yi muhalefet yıllarından itibaren uğ-
raştıran bir geleneğin o günkü temsilcisi Cumhuriyetçi Millet
Partisi’nin seçim bölgesini hedef alıyor olması, muhalefeti tat-
min etmedi. Kanun muhalefet tarafından, kendilerini tasfiye
etmeye yönelik bir uygulama olarak algılandı ve iktidar-muha-
lefet ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. İktidarın yaptığı ka-
nun değışiklikleri bununla da sınırlı kalmadı. Seçimden sonra
yapılan bazı değışiklikler, bir yandan ülkenin siyasal havasının
bozulmasına, öte yandan bir sonraki seçimlerin zamanından
önce yapılmasına neden oldu.

4.2.2. Muhalefeti Sınırlama Çabaları

İktidar, 2 Mayıs seçimlerinden sonra, muhalefet odaklarını
kontrol altında tutabilmek amacıyla bir dizi kanun değışikliği
yaptı. Emekli Sandığı Kanunu değışikliğiyle, yüksek yargı or-
ganları ve üniversite mensuplarının emeklilik sürelerini yirmi
beş yıla, emeklilik yaşlarını ise altmışa indiren bir öneriyi ka-
bul etti. 5 Temmuz 1954’te de çıkarılan bir kanunla da emekliye
sevk için aranan şartlar kaldırılarak, memurların çalışma sü-
relerine bakılmaksızın emekliye sevk edilmesini kolaylaştırdı.

25 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem X., Cilt 1, 30 Haziran1954, ss. 344 ve 350.

26 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem X., Cilt 1, 30 Haziran1954, ss. 353 ve 355.

Haziran sonlarında, seçim kanununda bazı değişiklikler öngören kanun değişikliği önergesi de meclis gündemine taşındı. Bu değişikliğe göre, bir siyasi partinin aday yoklamasına girip de kazanamayan aday adayı, o seçim döneminde milletvekili olabileme şansını tamamen kaybediyordu. Memurlar altı ay öncesinden istifa etmezlerse seçimlere katılamıyorlardı. Basılmış veya taksir edilmiş listeler seçimde geçerli sayılmayacak, siyasi partiler seçimlerde radyodan propaganda yapamayacaklardı.²⁷

Seçim kanunu ile ilgili değişiklik önergesi komisyonda görüşülürken ana muhalefet, iktidar partisi ile diyalog ortamı aradı ancak Başbakan Menderes'in muhalefet temsilcileri ile görüşmek istememesi nedeniyle bu çabalar sonuçsuz kaldı.²⁸ Muhalefette, iktidarın artık muhalefet partileri yokmuş gibi davranmaya başladığı kanaati hakim olmaya başladı. Kanun değişiklikleri muhalefete danışılmadan, muhalefetle herhangi bir diyaloga girilmeden yapılıyordu ve Cumhuriyet Halk Partisi, iktidarın bu tutumunu şiddetle eleştiriyordu. Cumhuriyetçi Millet Partisi ise, hükümetin 2 Mayıs seçimlerinden sonra ortaya çıkan tavrını "korkunç" olarak nitelendiriyordu.²⁹ Bu eleştirilerin yoğunlaştığı ortamda hükümet ise, daha önce kapatılan siyasal partilerin değişik veya aynı kadrolar ile yeniden faaliyete geçmesini önlemeye yönelik bir kanun teklifi hazırlıkları yapıyordu.³⁰

Temmuz ayına gelindiğinde Cumhuriyet Halk Partisi on birinci kurultayını topluyordu. İnönü, 26 Temmuz'daki kongrede yaptığı konuşmada, iktidar partisinin seçim sonrası uygulamalarını eleştiriyordu. İnönü'ye göre yapılan değişikliklerle hükümet, siyasal hayatımızda muhalefeti bir makam olarak tanımadığını ve bugünkü muhalefeti istemediğini açıkça ortaya koymuştu. Bu şartlar altında Cumhuriyet Halk Partisi, ülkede siyasal güvenlik ortamının, adil bir seçim sisteminin sağlanması için çalışmaya devam edecek, mücadelesini sürdürecekti.³¹ Ana Muhalefet partisi kurultay sonrasında yayınlanan beyanname de ise, muhalefet üzerinde kurulan baskıların ülkeyi de-

27 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 224; Feroz AHMAD: *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, s. 73.

28 *Halkçı*, 19 Haziran 1954.

29 *Halkçı*, 30 Haziran 1954.

30 *Halkçı*, 9 Temmuz 1954.

31 Sabahat ERDEMİR(Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*, s. 296-303.

mokrası ve hukuk devleti hedefinden uzaklaştırdığı üzerinde duruyor³², kamuoyunu bu konuda uyarmaya çalışıyordu.

1954 seçimleri iktidar karşısında yer alan partilerin ağır yenilgisiyle sonuçlanmış ama bu sonuç iktidarı memnun etmeye yetmemişti. Yapılan düzenlemeler karşısında muhalefet son derece bunalmıştı. İlk tepki Türkiye Köylü Partisi'nden geldi. Yayınlanan bir bildiride, ülkede vadedilen hukuk devleti gereklerinin gerçekleşmemiş olması nedeniyle, yerel seçimlere katılmama kararı alındığı bildiriliyordu.³³ Bir süre sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi de benzer bir karar alarak seçimlere girmeyeceğini açıkladı. Kararın gerekçesinde, siyasal hak ve hürriyetlerin baskı altına alındığı bir ortamda seçimlere katılmayı kabul ettikleri takdirde, Türk demokrasisinin geleceği ile ilgili bir hataya ortak olacaklarına inandıklarını açıklıyordu.³⁴ Cumhuriyet Halk Partisi ise, meclis grubunda yaptığı bir toplantıda alınan kararlar, demokratik düzendeki eksikliklerin giderilebilmesi için seçim mücadelesi içine girmenin gerekli olduğunu düşündüklerini açıklıyordu.³⁵

1954 Kasım'ında yapılan yerel seçimlerde, iktidar partisi büyük oranda başarı gösterdi. Seçim sonuçları üzerine girilen polemikler iktidar-muhalefet ilişkilerinin sertleşmesine neden oldu.³⁶ İktidar bir yandan, muhalefetin baskı kurulmak istendiğine dair iddialarını şiddetle eleştirip iddiaları "meş'um ve caniyane iftiralar"³⁷ olarak nitelendirirken, öte yandan basın üzerindeki baskılarını arttırmaya devam etti.

Yazılarından dolayı Bedii Faik, Cemal Sağlam gibi gazeteciler hapis cezalarına çarptırıldı.³⁸ Hüseyin Cahit Yalçın da mahkûm edilen gazeteciler arasındaydı. Cumhuriyet Halk Partisi muhalefeti sokaklara taşımıştı ve kararı protesto eden eylemler yapıyordu. İktidar, H. Cahit Yalçın'ın tutuklanması nedeniyle yapılan eylemleri, adalet kararlarının partizanca tartışılması olarak görüyor ve muhalefeti eleştiriyordu.³⁹ Nite-

32 *Halkçı*, 31 Temmuz 1954.

33 *Halkçı*, 5 Ağustos 1954.

34 *Halkçı*, 18 Ağustos 1954.

35 *Halkçı*, 31 Ağustos 1954.

36 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 104.

37 *Zafer*, 9 Kasım 1954.

38 Metin TOKER: *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, s. 62.

39 *Zafer*, 7 Aralık 1954.

kim tutuklanmasından bir hafta sonra Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Yalçın'ın 80. yaş günü dolayısıyla yapılmak istenen bir toplantıya, hükümet tarafından izin verilmedi.⁴⁰ 2 Mayıs seçimlerinden sonra bir türlü durulmayan iktidar-muhalefet ilişkileri, 1955 yılının ilk ayında yumuşama dönemine girdi.

4.3. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde İkinci Bahar Havası

1954 yılının son ayında, gazeteci Bedii Faik'in Mükerrerrem-Sarol tarafından affedilerek cezaevinden tahliye edilmesi ve Nihat Erim'in basın suçu ile ilgili olarak yargılandığı davanın, Başbakan Menderes ve Köprülü'nün olurlarıyla düşmesi sonucunda, iktidar-muhalefet ilişkileri yeni bir yumuşama dönemine girdi.⁴¹ Yaşanan yumuşama iktidar ve muhalefet çevrelerini hemen harekete geçirdi. Bayar, Çankaya'da, içlerinde Osman Bölükbaşı'nın da bulunduğu iktidar ve muhalefet temsilcilerinden bazılarını çaya davet ederek, yumuşama sürecinin devamına katkıda bulunmak istiyordu.⁴²

Cumhuriyet Halk Partisi Ankara il idare kurulunun düzenlediği baloya davet edilen Menderes, yurtdışı gezide olduğu için katılamayacağını ve davetten duyduğu memnuniyeti bildirdi. Ancak, iktidar milletvekilleri ve bazı hükümet üyeleri baloya katıldılar. İktidar temsilcilerinin muhalefet tarafından düzenlenen bu baloya katılmaları, siyasi çevrelerde iktidar-muhalefet ilişkilerindeki düzelmenin bir yansıması olarak sunuluyordu.⁴³ Ülkede iktidar-muhalefet ilişkilerinde yaşanan sıkıntılar giderilmiş gibi görünüyordu. Halkçı gazetesinde, iktidarla muhalefet arasında özellikle dış politika konularında bir uyum olduğu üzerinde duruluyor, problem olabilecek konulardan çok, iktidar-muhalefet ilişkilerinin yumuşamasını sağlayacak konular ön plana çıkarılıyordu.⁴⁴

Başbakan'ın, İzmir'de Alsancak limanının açılış töreninde yaptığı konuşma, iktidar-muhalefet ilişkilerinde yaşanan bahar havasının delili niteliğindeydi. Başbakan Menderes, yaptığı konuşmada iç politika konularına değinerek "İç politikada hid-

40 *Halkçı*, 8 Aralık 1954.

41 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, ss. 259-261.

42 *Halkçı*, 20 Ocak 1955.

43 *Halkçı*, 31 Ocak 1955.

44 *Halkçı*, 4 Şubat 1955.

detler, sinirlilikler, şiddetler artık azalmakta ve tesirini kaybetmektedir. İktidara sahip olmak en küçük bir imtiyaz sebebi olamayacağı gibi, muhalefette bulunmanın da en küçük bir taksir ve eksiklik telakki edilmesi bu memlekette mevzuu bahis değildir” şeklinde konuştu ve bu konuşma dolayısıyla muhalefet çevrelerinden de çok olumlu tepkiler aldı.⁴⁵

İktidar-muhalefet ilişkilerindeki bahar havası, karşılıklı iyi niyet mesajlarıyla 1955 İlkbaharının ortalarına kadar sürdü. Nisan ayında, Metin Toker’ın Akis dergisinde yayınlanan bir yazısından dolayı tutuklanması, 21 Mayıs’ta iktidarın, meclisin tatil edilmesi teklifi ile meclis genel kuruluna gelmesi ve muhalefetin tatil kararına, bazı kanun değişikliklerinin yapılmadığı gerekçeyle karşı çıkması, ilişkilerin yeniden bozulmasına neden oldu.⁴⁶ İktidar-muhalefet ilişkilerinin bozulması iktidar çevrelerinde, Cumhuriyet Halk Partisi içindeki radikal grupların bir oyunu olarak değerlendiriliyordu. Zafer gazetesi, 22 Mayıs tarihli nüshasında “Partiler arası ilişkiler yine kundaklandı” manşetiyle bu düşüncüyü ima ediyordu.⁴⁷ Muhalefet ise, partiler arasındaki ilişkilerin düzelebilmesinin ancak, iktidarın sorumluluklarının farkına varıp, meselelerin halledilmesi yolunda adımlar atmasıyla mümkün olabileceğini ifade ediyordu.⁴⁸

Meclisin tatile girmesinden sonra muhalefet, ülke genelinde toplantılar yapılması yoluyla çalışmalarını sürdürdü. Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreteri Kasım Gülek, Karadeniz gezisi sırasında Sinop’ta yaptığı bir konuşmada, Meclisin meşruluğu hakkında kötü düşünülmesine yol açacak açıklamalar yaptığı gerekçesiyle tutuklandı.⁴⁹ Fuad Köprülü yaptığı açıklamada, muhalefetin siyasal stratejisinin devamlı bir ihtilal havası yaratma amacına yönelik olduğunu, bu memlekette beşinci kol ve komünist propagandası ile muhalefetin yaptığı propagandayı birbirinden ayıramadıklarını belirtiyor, muhalefetin yaptıklarının iktidar tarafından “muhalefet değil vatana ihanet” olarak değerlendirildiğini açığa vuruyordu.⁵⁰ Yaptığı bir başka toplan-

45 *Zafer*, 15-16 Şubat 1955.

46 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 105.

47 *Zafer*, 22 Mayıs 1955.

48 *Halkçı*, 28 Mayıs 1955.

49 Metin TOKER: *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, s. 134.

50 *Zafer*, 14 Ağustos 1955.

tıda ise, muhalefetin ülkede yeniden baskıcı bir yönetim kurma amacında olduğunu, ancak kendilerinin böyle bir şeye izin vermeyeceklerini açıklıyordu.⁵¹

İktidar-muhalefet ilişkilerinde bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye'nin Kıbrıs'ın geleceği ile ilgili olarak İngiltere ve Yunanistan ile yaptığı görüşmelerin yol açtığı milliyetçi atmosfer, Selanik'te M. Kemal'in doğduğu ev yakınlarında patlayan bir bombanın ortaya çıkardığı tepki ve heyecan ile birleşerek İstanbul başta olmak üzere Ankara ve İzmir'de bazı olaylar çıktı.⁵² Bu olaylar sırasında Rum kökenli vatandaşlara ait olanlar başta olmak üzere birçok işyerinin yağmalanması ve olayların kısa sürede kontrolden çıkması, hükümetin sıkıyönetim kararı almasına neden oldu.⁵³ Cumhurbaşkanı tarafından toplantıya çağrılan meclis, hükümetin isteği üzerine ilan edilen sıkıyönetimi altı ay uzatma kararı aldı.⁵⁴

Sıkıyönetimin uzatılması kararı ile ilgili olarak, 12 Eylül'de Meclis'te yapılan görüşmelerde İnönü, İstanbul ve İzmir için alınan sıkıyönetim kararını uygun bulduklarını, ancak Ankara'daki olayların böyle bir kararın alınmasını gerektirecek kadar ciddi olmadığını savunuyor ve sıkıyönetimin iki ay ile sınırlandırılmasını teklif ediyordu.⁵⁵ Başbakan yardımcısı Fuad Köprülü ise, olayları bir komünist taktığının sonucu olarak gördüklerini, komünizmin, her zaman doğrudan yöntemler kullanarak gündeme gelmediğini, bazen değişik kisveler altında ortaya çıktığını, vatanseverlik, dindarlık, hürriyetperverlik kisvelerine bürünerek de kendini gösterebileceğini, 6-7 Eylül olaylarının da böyle bir olay olduğunu, İstanbul olaylarına baktığında, bunun bir komünist hareketi olduğu kolayca anlaşılabileceğini ifade ediyordu. Ayrıca hükümetin acze düşerek olayları önleyemediğine dair eleştirilerin yersiz olduğunu, olaydan haberdar olduklarını ve bütün önlemleri almalarına rağmen, tam olarak ne zaman yapılacağı konusunu bilmedikleri için olayları kontrol altına alamadıklarını dile getiriyordu.⁵⁶

51 Zafer, 18 Ağustos 1955.

52 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 335.

53 Zafer, 7 Eylül 1955.

54 Zafer, 13 Eylül 1955.

55 Ş. Süreyya AYDEMİR: *İkinci Adam*, s. 191.

56 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 322.

Sıkıyönetim kararı ile ilgili görüşmelerde Köprülü'nün ağzından ifade bulan, "komünizm hürriyetperverlik kisvesine bürünerek de ortaya çıkabilir"sözleri, iktidarın muhalefete bakışının, muhalefetin "olaylardan haberdar" olunduğuna dair sözleri baz alarak iktidarı olayların tertipçisi olarak gösterme çabaları ise muhalefetin iktidara bakışını, dolayısıyla 1955 yılı başlarında yumuşama sürecine giren iktidar-muhalefet ilişkilerinin geldiği son noktayı gösteriyordu. Her iki bakış açısı da, çok partili hayata geçilmesinin üzerinden on yıl geçmiş olmasına rağmen, iktidar ile muhalefet arasında bir güven ortamının oluşturulamamasından kaynaklanıyordu.

4.4. DP Bünyesinde Yaşanan Sıkıntılar ve Tartışmalar

4.4.1. Demokrat Parti'de Parti İçi Mücadele ve Muhaliflerin Tasfiyesi

Hükümetin basın, üniversite ve yargıya karşı izlediği otoriter politikalar hem Demokrat Parti karşıtı hem de parti içindeki muhalefetin artarak devam etmesi sonucunu doğurdu.⁵⁷ 1954 seçimlerinden sonra iktidar tarafından alınan anti-demokratik kararlar, parti içi huzursuzlukların artmasına ve 1955 baharında 'ispat hakkı' tartışmaları sırasında parti içi muhalefetin belirginlik kazanmasına neden oldu. Demokrat Partili on bir milletvekili, bakanlar hakkında görevleriyle ilgili iddialarda ispat hakkı istiyordu.⁵⁸ Çavdar'a göre, biriken ekonomik sorunların zirveye çıktığı 1954 sonrasında "ispat hakkı"na ilişkin tartışmalar, adeta muhalefetin simgesi haline gelmişti.⁵⁹

Başbakan, kendi partisinden bazı milletvekillerinin getirdiği ispat hakkı önerisine, sert eleştiriler yaparak karşı çıkıyordu. O'na göre ispatçılar Demokrat Parti'nin düşmanıydılar ve partiyi yıkmak istiyorlardı.⁶⁰ Menderes, ispat hakkının anayasaya aykırı olduğu, bu nedenle de bir hizip hareketinin sonucu olan bu olay karşısında, parti disiplinin hemen uygulanması gerektiği düşüncesini savunuyordu. Başbakan ayrıca bu hakkın tanınması halinde, sorumsuz gazetecilerin bu hakkı bir şantaj aleti olarak kullanabileceklerini düşünüyordu.⁶¹

57 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 335.

58 Metin TOKER: *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, s. 106.; Cüneyt YENİGÜN: *a.g.e.*, s. 98.

59 Tefvik ÇAVDAR: *a.g.m.*, s. 2069.

60 P. Bigat CERRAHOĞLU: *a.g.e.*, s. 83.

61 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 329.

Başbakan'ın ispatçılar karşısındaki sert muhalefetiyle, öneri meclis grubunda reddedildi. Asıl gelişmeler Demokrat Parti Genel İdare Kurulu üyesi F. Lütfi Karaosmanoğlu'nun, ispatçıları destekleyen bir açıklama yaparak, onlara katılmasıyla başladı. İktidar partisinin Dördüncü Büyük Kongresi'nin yaklaştığı günlerde, ispatçıların sayısı gittikçe artıyordu. İspatçı milletvekilleri, partiden ihraç edilmeleri talebiyle Haysiyet Divanı'na verildi. Haysiyet Divanı, sayıları on dokuzu bulan ispatçılardan dokuzunu partiden ihraç etme kararı aldı. On ispatçı ise partiden istifa etme yolunu seçtiler.⁶² İspat hakkı ile başlayan tartışmalar nedeniyle alınan ihraç kararları, partiyi kendi içinden kontrol edebilecek etkinlikteki muhalif milletvekillerinin partiden ayrılmalari sonucunu doğurdu ve gelecekte, Demokrat Parti için sorun olabilecek bazı uygulamalar, parti içi muhalefetin engellemesiyle karşılaşmadan kolayca uygulanma imkânı buldu.

İspat hakkı ile ilgili tartışmalar Demokrat Parti'de ikinci büyük tasfiye hareketi ile sonuçlandı.⁶³ Daha önce de belirtildiği gibi, parti içi muhalefeti tasfiye hareketlerinden ilki, 1948 yılında gerçekleşmişti ve partiden ayrılanlar kurdukları yeni bir partiyle, Millet Partisi ile yollarına devam etmişlerdi. 1955'te ispat hakkı tartışmalarıyla gündeme gelen ikinci büyük tasfiye hareketi ile partiden ayrılan on dokuz milletvekili de, muhalefetlerini sürdürmek için benzer bir yöntem uyguladılar ve yeni bir parti, Hürriyet Parti'sini kurdular. Demokrat Parti'nin hak ve hürriyetleri kısıtladığı bir dönemde kurulan Hürriyet Partisi, daha liberal bir bakış açısı ile siyasal destek bulmaya ve bir denge unsuru olmaya çalıştı. 1957 seçimlerinde umduğu desteği bulamaması üzerine de Kasım 1958'de kendi kendini kapatma kararı alarak siyasal hayata veda etti.⁶⁴

4.4.2. Dördüncü Büyük Kongre ve Üçüncü Menderes Kabinesi'nin Sonu

Dördüncü Büyük Kongre, 15 Ekim 1955'te Ankara'da, 1954 seçimlerinden sonra gelişen birtakım olayların yarattığı gergin bir atmosferde toplandı. Kongre sırasında parti içi iktidar açısından sorun yaratabilecek milletvekilleri ya partiden ihraç edilmiş ya da partiden istifa etmişlerdi. Kamuoyunda, daha

62 P. Bigat CERRAHOĞLU: *a.g.e.*, s. 75-76.

63 Metin TOKER: *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, s. 110.

64 Erdoğan TEZİÇ: *a.g.e.*, s. 278-279.

önce yaşanan parti içi gerilimler nedeniyle kongrenin olaylı geçeceği beklentisi hakimdi.

Dört gün süren kongrede, Menderes genel başkanlık için tek aday olarak seçimlere girdi ve yeniden Genel Başkan seçildi. Kongrenin açılış konuşmasında, bir yandan partiden ihraç edilenleri, öte yandan da ana muhalefet Cumhuriyet Halk Partisi'ni eleştiriyordu. Menderes, Halk Partisinin mücadele tarzının komünizmin mücadele tarzına benzediğini söyleyerek yine muhalefeti suçluyordu.⁶⁵ Parti delegeleri ise hükümeti, izlenen ekonomik politikalar ve piyasalardaki fiyat artışlarından dolayı eleştiri yağmuruna tutuyorlardı.⁶⁶ Son gün, partiden ayrılanların, milletvekilliklerinin düşmesi ile ilgili olarak getirilen önerge sert tartışmalara neden oldu. Menderes, önergeye karşı verilen olumsuz tepkiler üzerine partiden ayrılanların, geride kalan takipçileri hakkında da gerekenlerin yapılacağını söyledi.⁶⁷ Muhaliflerin tasfiyesi nedeniyle sakin başlayan kongre, muhaliflere karşı alınmak istenen bir karar nedeniyle olaylı şekilde sona erdi.

Demokrat Parti, parti içi çekişmeler ile uğraşırken, ülke gündemi yerel seçimlere kilitlenmişti. Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi, daha önce almış oldukları bir karardan dolayı 13 Kasım 1955'te yapılan yerel seçimlere katılmadılar. Seçime katılım oranlarının düşük düzeyde kalması ve bazı muhaliflerin (Bağımsızlar ve Türkiye Köylü Partisi) kazandığı kısmi başarı, Demokrat Parti'nin vatandaş nezdindeki itibar kaybının göstergesi olarak yorumlandı.⁶⁸

Yerel seçimlerin yapılmasından sonra, Demokrat Parti içindeki muhalifler, meclis grubunda yeniden etkili olmaya başladılar. 22 Kasım'da yapılan grup toplantısında hükümet, kendi grubunun ağır eleştirilerine maruz kaldı. 1955 Kasım'ında yaşanan huzursuzluklar, hükümet hakkında aynı gün verilen bir gensoru önergesi ile iyice somutlaştı. Önerge ile Sıtkı Yırcalı, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun istifaları isteniyordu. 29 Kasım'da Ekonomi ve Ticaret Bakanı Yırcalı'nın istifa kararını açıklamasından sonra, grubu yatıştırmak isteyen Baş-

65 *Zafer*, 16 Ekim 1955.

66 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 114.

67 *Zafer*, 19 Ekim 1955.

68 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 335.

bakan gensoruya adları karışan bakanları istifaya davet etti.⁶⁹ Polatkan ve Zorlu bu çağrıya uyarak istifa ettiler. Ancak Menderes beklenen istifasını vermeyerek, Demokrat Parti meclis grubundan sadece kendisi için güvenoyu talep etti. Parti grubu da bütün bakanlarını güvensizlik oyuyla düşürdüğü başbakanı güvenoyu verdi.⁷⁰

Hükümeti kurmakla yeniden görevlendirilen Menderes'in, kabineyi oluşturmaları pek de kolay olmadı. Hükümeti kurma çalışmaları uzadı ve muhalefet bu durumu değerlendirmek üzere girişimlerde bulundu. Muhalefet, hükümeti kurma görevinin başarılamadığını iddia ederek Menderes'in görevden çekilmesini sağlamaya çalışıyordu. 9 Aralık'ta kurulan Dördüncü Menderes Kabinesi'nin programı grupta görüşülürken bazı rahatsızlıklar yeniden gündeme geldi. Menderes, yeni hükümet programında, gerekli olan kanuni değişikliklere gidileceği, basına "ıspathakkı"nın tanınacağı ve ekonomik problemlerin halledileceği yolunda mesajlar veriyordu.⁷¹ 13 Aralık'ta yapılan ve tartışmalı geçen toplantının sonunda yeni hükümet, gruptan güvenoyu almayı başardı.⁷²

Demokrat Parti, programın mecliste görüşülmesi sırasında da muhalefetin eleştirileriyle karşılaştı. Meclis görüşmelerinde muhalefet partileri, genel olarak iktidarın politikalarını eleştirdiler. Bu görüşmelerde İnönü, daha çok ekonomik problemler üzerinde durdu ve bunlardan kurtulmanın ancak Menderes'in çekilmesi ile mümkün olabileceğini söyledi. Ayrıca memurlar, hakimler ve seçimler üzerinde baskı kurmak amacıyla 2 Mayıs sonrasında çıkarılan kanunların kaldırılmasını, Kırşehir'e il statüsünün iadesi teklifinin de en kısa sürede görüşülmesini talep etti.⁷³ Osman Bölükbaşı ise, mevcut olan anti-demokratik kanunların ve bu kanunların uygulamalarına hakim olan zihniyetin ülkeyi 1950 yılında devralınan noktadan daha geriye götürdüğünü söyleyerek iktidarı eleştirdi.⁷⁴

69 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 322.

70 Metin TOKER: *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, s. 172-173.

71 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 335.

72 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 117.

73 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem X., Toplantı 2., Cilt 8, 16 Aralık 1955, ss. 266-273. Kay. 263-327.

74 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem X, 16 Aralık 1955, s. 278.

4.5. Siyasal Muhalefette Yeni Arayışlar ve Sonuçları

4.5.1. CHP'nin Muhalefet Stratejisinde Değişim

1955 yılının ikinci yarısından itibaren Cumhuriyet Halk Partisi, 2 Mayıs seçimlerinde karşılaştığı sonucun ortaya çıkardığı hayal kırıklığının etkisiyle, seçimlerde kullandığı ideolojik muhalefet stratejisini tartışmaya başladı. Nihat Erim, Halkçı Gazetesi'nde yayınlanan makalesinde, 1950-1954 yılları arasında benimsenen muhalefet tarzının Cumhuriyet Halk Partisi'ne zarar vereceği düşüncesinde olduğunu ifade ediyordu. Ona göre seçmen kitleleri rejim meselesi ile ilgilenmiyorlardı ve dolayısıyla 1958 seçimleri rejim meselelerinin gündeme getirilmesiyle kazanılamayacaktı. Muhalefetin yeni stratejisi, rejim meseleleri göz ardı edilmeden “memleketin sosyal, ekonomik ve kültürel davalarının” ele alındığı bir çerçevede yeniden oluşturulmalıydı.⁷⁵

1954 seçimlerinden sonra yaşanmaya başlanan ekonomik sıkıntılar, halkın uygulanan ekonomik politikalar konusundaki duyarlılığını arttırmıştı. Bu durum, soyut tartışmalar üzerine kurulan stratejinin etkisizliğinden şikâyetçi olan muhalefet açısından önemli görülüyordu. Cumhuriyet Halk Partisi çevreleri karşılaşılan ekonomik sıkıntıların, somut argümanlar üzerinden muhalefet yapmayı kolaylaştıracağını düşünüyorlardı. İktidarın yeni dönemde somut meseleler üzerinden eleştirilmesi, 1958 seçimlerinde muhalefet açısından daha etkili sonuçlar doğurabilirdi.⁷⁶

Sonbahar aylarında, Demokrat Parti'de yaşanan olaylar, parti içi muhalefetin tasfiyesi, ana muhalefet partisinin iktidar karşısında sessiz kalmasına neden oldu.⁷⁷ Parti içi muhaliflerin ayrılması ve Hürriyet Partisi'nin kurulmasıyla muhalefet cephesi güçlenmişti. 1956 yılından itibaren ana muhalefet partisi, iktidarı yeni strateji ekseninde, ekonomik politikaları plansız, gelişigüzel ve halkın gözüne hoş görünmek üzere girilen çabalar içinde olmakla eleştirmeye başladı.⁷⁸ Demokrat Parti iktidarının ikinci döneminde rejim meselelerinin yanı sıra ekonomik meseleler de iktidar ile muhalefet arasındaki tartışmaların

75 Nihat ERİM: “Sert Muhalefet”, *Halkçı*, 16 Haziran 1955.

76 Feroz AHMAD: *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, s. 73.

77 Metin TOKER: *DP Yokuş Aşağı 1957-1957*, s. 181.

78 A. Fuad BAŞGİL: *a.g.e.*, s. 105.

merkezine yerleşti. Muhalefet stratejisindeki bu değişim sonraki süreçte, iktidarın muhalefeti susturmak için yeni arayışlar içine girmesine neden oldu.

4.5.2. İktidarın Değişime Cevabı: Muhalefeti Geriletme Çabaları

Seçim sonrasında kurulan yeni kabine iktidar-muhalefet ilişkilerinde olumlu sonuçlar doğurmadı. İktidar ve muhalefet arasındaki güvensizlik devam ediyordu. Cumhuriyet Halk Partisi lideri İsmet İnönü şubat ayı başlarında yayınladığı bir bildiriye, hükümetin siyasal durumda hiçbir değişiklik yapamayacağı düşüncesinde olduğunu dile getiriyordu.⁷⁹ Ana muhalefet partisinin kendi açısından hiçbir şeyin değişmediğini düşündüğü bir ortamda, milletvekilleri ülkenin dört bir yanına dağılarak halka ulaşmaya, onların dertlerini dinlemeye ve iktidarı halka şikâyet etmeye başladı. Muhalefetin geziler süresince edindikleri izlenime göre Demokrat Parti, vatandaşın güvenini kaybetmiş bir halde, büyük bir yıkıntıya doğru gitmekteydi⁸⁰ ve bu durum seçimler yaklaşırken muhalefet açısından bir şans olarak görülüyordu.

Ancak, Cumhuriyet Halk Partisi'nin düzenlediği mitingler iktidarı rahatsız ediyordu. Başbakan, muhalefeti bu mitingler yoluyla hürriyeti suistimal etmekle suçluyordu. Menderes'e göre muhalefet, ülkenin her yanına dağılarak tahriklerde bulunmakta ve "politika kaptı kaçılığı" yapmaktaydı. Bu durum karşısında çare bulmak da hükümetin göreviydi.⁸¹ Nitekim bu konuşma, Demokrat Parti iktidarının seçimlere gidilirken izleyeceği politikaların ilk habercisiydi. Menderes'in, bir gün sonra yaptığı bir konuşmada, muhalefetin cesaret verdiği ihtilalci metotlar ve fitneyi sona erdirmek için kanunlar yeterli gelmiyorsa yeni kanunlar hazırlayarak bunlarla mücadele edeceğiz⁸² sözleri, iktidarın muhalefet karşısında alacağı tavrı daha da netleştirmişti.

İnönü, hükümetin tehditkâr tavrını alttan almadı aksine hükümete daha sert bir konuşmayla karşılık verdi. "Demokratik rejimi geriye çevirmek herhangi bir babayığının harcı değildir. Kim buna teşebbüs ederse o günün akşamı dünya başına zin-

79 *Ulus*, 6 Şubat 1956.

80 *Ulus*, 19 Mart 1956; *Ulus*, 23 Mart 1956.

81 *Zafer*, 10 Nisan 1956.

82 *Zafer*, 11 Nisan 1956.

dan olacak, kendini, arkadaşlarını ve teşkilatını bir kâbusa atacaktır.”⁸³ Osman Bölükbaşı da iktidarın, muhalefetin yaptığı siyasi toplantıları eleştirmesini anlamsız bulduklarını ifade ediyordu. Bölükbaşı, “siyasi toplantıların yapılmasından endişe edenler ya milletin idrakinden ve şuurundan şüphe ediyorlar veyahut kendilerinden...Toplantıların yasak edilme hükmü kanunla vazedilmiş olsa bile meşru sayılmaz...Seçimden birkaç ay evvelden toplantı yapılabilir diye kanun çıkarmak toplantı hürriyetini Türklerin tabii haklarından sayan anayasayı yıllar boyunca memleketten kaldırmak olur” şeklinde eleştirel bir tavır takınıyordu.⁸⁴

İktidarın baskıcı tedbirler alacağı yönündeki işaretler, muhalefet partileri arasında işbirliği yapılması ile ilgili tartışmaları bir kez daha gündeme getirdi. Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubu, Nisan ayında yayınladığı bir bildiriyle ülkede yaşanan rejim meselelerinin halledilebilmesi için partiler arasında işbirliği yapılmasını önerdi. Onlara göre ülkede yaşanan rejim bunalımı ancak bu sayede sona erdirilebilirdi.⁸⁵ Hürriyet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi’nin teklifini olumlu karşıladı ve muhalefet partileri arasındaki işbirliği çabalarına yeşil ışık yaktı. İktidar ise, muhaliflerin birleşmesi ve birlikte iktidara gelmeleri halinde, ülkenin siyasal istikrarsızlıkla karşı karşıya kalacağından hareketle muhalefetin birleşme çabalarını eleştiriyordu. Demokrat Parti çevrelerine göre, muhalefetin işbirliği çağrılarının açık manası, “...ben iktidara bir parça da olsa sahip olayımda, memleket huzur ve istikrarını kaybetsin, her şey alt üst olsun umurumda değil” den ibaretti.⁸⁶

Mayıs ayı başlarında, Adalet Bakanlığı’nın aldığı bir karar, iktidar ile muhalefet arasında yeni tartışmalara yol açtı. Başbakan Menderes’in, yeni hükümeti kurarken, 1954’ten sonra çıkan anti-demokratik kanunların iyileştirileceğini ve bu tür tasfiye hareketlerine girişmeyeceklerini vaat etmiş olmasına rağmen, Bakanlık kararıyla üçü Yargıtay üyesi olan on altı hakimin emekliye sevk edilmesi ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Muhalefet bu karar karşısında meclis soruşturması ta-

⁸³ *Ulus*, 13 Nisan 1956.

⁸⁴ *Ulus*, 4 Nisan 1956.

⁸⁵ *Ulus*, 9 Nisan 1956.

⁸⁶ *Zafer*, 19 Nisan 1956.

lebinde bulundu. Barolar ise konuyu protesto etmek istediler ama toplantı yapma izni alamadılar.⁸⁷

İnönü bu karar ile ilgili yaptığı bir açıklamada, Yargıtay üyelerinin ve hakimlerin Adalet Bakanlığı'nın emriyle görevden alınmasını, siyasi hayata vurulan büyük bir darbe olarak nitelendiriyordu.⁸⁸ Ona göre, iktidarın yaptığı uygulama karşımızda duran en 'ağır mesele' idi. Millet her aklı ereni ile 'adalet istiklalini' tahrip ettirmemek için uğraşacaktı. İktidar ve muhalefetin milletvekilleri ve siyasi teşekkülleri mahkeme istiklalini korumak yolunda çalışmak ve bunu başarmak zorundaydılar.⁸⁹ Hürriyet Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi de yapılan uygulamanın hakimlere gözdağı vermek amacına yönelik olduğunu açıklayarak hükümeti eleştirdiler.

Bu arada Cumhuriyet Halk Partisi, on ikinci kurultayını 21 Mayıs'ta topladı. Kurultay açılış konuşmasında İnönü, 1955 Haziran'ından sonra muhalefet aleyhine yeni bir şiddet hareketinin başladığını, muhalefetin ülke ekonomisine suikast yapmakla, komünist metotlar kullanmakla suçlandığını, 1955 sonundaki kabine değişikliğinin kendileri açısından bir iyileşmeye neden olmadığını açıkladıktan sonra, ülkenin güncel durumunu şöyle değerlendiriyordu: "Bugün siyasi hayatımız üç vahim vakanın baskısı altındadır. 6/7 Eylül faciası, iktisadi ve mali sebepler yüzünden bazı bakanlar hakkında Büyük Meclis tahkikatı açılması, 16 yüksek hakimın emekliye ayrılması. Bu üç hadise esasında, hukuk devleti prensiplerine kendini bağlı tutmayan bir anlayışın üç ayrı şekilde görünmesidir."⁹⁰

1954-1957 arasında iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan uygulamalar bunlarla da sınırlı kalmadı. Basın Kanunu üzerinde, meslek mensuplarını baskı altına alabilecek bazı değişiklikler yapıldı. Gazete sahibi ve gazeteci olmak bazı şartlara bağlandı.⁹¹ Cumhuriyet Halk Partisi bu tasarımı şiddet tasarısı olarak adlandırırken, Hürriyet Partisi tasarının meclisten geçmesi halinde, basına pranga vurulmuş

87 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 119.

88 *Ulus*, 4 Mayıs 1956.

89 İsmet İNÖNÜ: "Karşımızdaki Ağır Mesele", *Ulus*, 20 Mayıs 1956.

90 Sabahat ERDEMİR (Der.): *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*, s. 389-392.

91 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 120.

olacağını savunuyordu.⁹² Meclisteki görüşmeler sırasında Bölükbaşı, kanunun modern hukuk normları ile bağdaşmadığını üzerinde dururken, Turan Güneş hükümetin kendi yetersizliğini basını susturarak gidermek istediğini dile getiriyordu.⁹³ Bütün eleştirilere rağmen tasarı, meclisteki Demokrat Partili çoğunluk tarafından kabul edilerek 8 Haziran'da yürürlüğe girdi.

1956 yılında muhalefeti doğrudan etkileyen ve iktidar tarafından muhalefeti sınırlandırmak için çıkarılan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki kanun, zaten gergin olan ilişkilerin iyice bozulmasına neden oldu. Kanun, siyasal partilerin seçim süreci dışında açık hava toplantıları düzenlemelerini yasaklıyordu. Bu bir bakıma, muhalefetin susturulması anlamına geliyordu. Bu nedenle, 27 Haziran'da yapılan meclis görüşmeleri, iktidar ile muhalefet arasında sert tartışmalara sahne oldu.

Cumhuriyet Halk Partisi lideri, daha kanun meclise taşınmadan önce, Ulus'ta çıkan bir makalesinde “ Hususiyetle ağır bir iktisadi buhranın ıstırapları ve çirkin enflasyon ve döviz zenginlikleri ve sefaletleri içinde alemin susturulmasından medet ummak tehlikeli bir gaflettir. İktidarı destekleyenleri uyarmak isterim: Gidiş tehlikelidir. Mesuliyetinizi biliniz”⁹⁴ diye yazıyor ve iktidara sorumluluklarını hatırlatıyordu. İnönü meclisteki tartışmalarda da benzer tavrı sürdürdü. Okuma yazma oranının düşük olduğu bir ülkede siyasal aydınlatmanın tek çaresinin açık hava toplantıları olduğundan hareketle, iktidarın milletin dertlerine çare aramak yerine, onu toplantılardan mahrum bırakmasını eleştirdi. Ona göre iktidar kötü bir yoldaydı ve yarın daha ileri gitmek amacındaydı. İktidarın başarısızlıkları ile bu yasaklamalar daha da artacak, iktidar ülkeyi anayasa dışı yöntemlerle yönetmeye çalışacaktı. Ancak, Türk milleti anayasa dışı idareye razı olmayacaktı.⁹⁵ Hürriyet Partisi adına konuşan F. Lütfi Karaosmanoğlu, kanunu “taahhüde ihanetin ve millet haklarına tecavüzün pervasız bir misa-

92 *Ulus*, 1 Haziran 1956.

93 *Ulus*, 7 Haziran 1956.

94 İsmet İNÖNÜ: “ Uyandırma”, *Ulus*, 1 Haziran 1956.

95 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem X., Toplantı 2., Cilt 12, 27 Haziran 1956, s. 526. Kay. 520-555.

li” saydıklarını söyledi. Cumhuriyetçi Millet Partisi adına konuşan Bölükbaşı’ya göre ise, “Demokrat Parti kendini iktidara getiren yolları iktidardan düşmemek için kapamak” isteği ile hareket etmekteydi.⁹⁶

Başbakan eleştirilere cevap verirken “...memleketin dış itibarını hakikaten tahrip etmekte devam eden, emniyetimizi, huzurumuzu mahvü perişan eden bir mesuliyetsizliğe” seyirci kalamadıklarını ve bu nedenle tedbir almayı uygun gördüklerini söylüyordu. Muhalefetin, yeni düzenleme ile ilgili eleştiri yapmak yerine suçu kendinde araması gerektiğini ve kanun teklifinin hürriyet suistimalini önlemek adına, demokratik ülkelerdeki uygulamaları gözeterek hazırlandığını hatırlatıyordu.⁹⁷ Kanun üzerine tartışmalar yapılırken muhalefet meclisi terketti. Ancak Demokrat Partili meclis çoğunluğu kanunu çıkarmakta zorlanmadı.

Muhalefeti sınırlayan bu kanunun kabulünün ‘sorumsuzluk’ dönemini sona erdirdiğini düşünen iktidar çevrelerinde ise sevinç hakimdi.⁹⁸ Kanun yürürlüğe girdikten sonra, İçişleri Bakanlığı illere, siyasal partilerin yapacağı toplantılara izin verilmemesini bildiren bir genelge gönderdi. Kanunun ilk kurbanı Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek’ti. Gülek, Karadeniz gezisi sırasında, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefetten 6 ay hapis cezasına çarptırıldı.⁹⁹ Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi’nin düzenlediği siyasi toplantılar da engellenmeye başladı.

1956 yılı, aynı zamanda iki önemli seçimin ertelendiği bir yıl oldu. Demokrat Parti milletvekilleri ağustos ayı içinde, yapılması gereken ara seçimlerin yapılmamasına karar verdiler.¹⁰⁰ Eylül ayında da, 1956 Kasım’ında yapılması gereken muhtarlık seçimleri, 1958 Kasım ayına ertelendi. Cumhuriyet Halk Partisi seçimlerin zamanında yapılmasının demokratik bir zorunluluk olduğunu söyleyerek erteleme kararlarını eleştirdi.¹⁰¹

96 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27 Haziran 1956, s. 527-528.

97 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27 Haziran 1956, s. 554.

98 *Zafer*, 28 Haziran 1956; *Ulus*, 28 Haziran 1956.

99 *Ulus*, 9 Ağustos 1956.

100 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 122.

101 *Ulus*, 2-3 Eylül 1956.

Aynı yılın son ayında üniversiteler üzerindeki baskılar da artmaya başladı. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu'nun, yaptığı bir konuşmadan dolayı siyaset yapmakla suçlanarak bakanlık emrine alınması üniversitede bazı protesto gösterilerinin yapılmasına neden oldu. Bazı öğretim üyeleri görevlerinden istifa ettiler.¹⁰² İnönü'ye göre bu uygulama, üniversite muhtariyetini zedelemekten başka, ülkede bilimsel hayatı felce uğratacak ve toplumu temelden sarsacak mahiyeteydi.¹⁰³ İktidar ise, İnönü'yü "ilim ocaklarını tahrik" etmekle, meclis içinde yapılması gereken denetimi sokağa, sokaktan üniversiteye, üniversitede de dersliklere sokmakla suçluyordu.¹⁰⁴ Toker'e göre bu uygulama ve sonrasındaki tartışmalar Demokrat Parti iktidarı ile üniversitelerin yollarının ayrılmasının başlangıcı oldu.¹⁰⁵ Üniversitelerin tepkilerini üzerine çeken iktidar, baskıcı uygulamalarıyla muhalefetin toplumsallaşmasını kolaylaştırdı.

4.6. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Üçüncü Bahar Havası

1955 yazında başlayan muhalefeti sınırlandırma çabalarıyla iktidar-muhalefet ilişkileri çıkmaza girdi. İktidarın otoriter eğilimleri muhalefetin çalışmasını zorlaştırmaya başladı ve siyasi hava iyice gerildi. 1957 Bütçe görüşmeleri bu gergin havanın dağılmasına ve Demokrat Parti iktidarı döneminde iktidar-muhalefet ilişkilerinin son kez yumuşamasına neden oldu. Bütçe görüşmelerinin sonuna rastlayan bu yumuşama, Cumhuriyet Halk Partisi liderinin İçişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken yaptığı konuşmayla başladı. Görüşmelerde ılımlı bir konuşma yapan İsmet İnönü, hükümetin Kırşehir ile ilgili kararını yeniden değerlendirmesi ve Kırşehir halkına yapılan haksızlığın giderilmesi ricasında bulundu. Başbakan Adnan Menderes cevaben yaptığı konuşmada, muhalefetin yapıcı tutumundan duydukları memnuniyeti dile getirdi ve bu talebi değerlendireceklerini söyledi.¹⁰⁶ İktidarın yumuşama arayışı karşısındaki

102 *Ulus*, 4 Aralık 1956.

103 İsmet İNÖNÜ: "Üniversite Muhtariyeti", *Ulus*, 3 Aralık 1956.

104 *Zafer*, 5 Aralık 1956.

105 Metin TOKER: *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, s. 192.

106 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 452-458.; *Zafer*, 26 Şubat 1957.

bu olumlu tavrı, bozulan ekonomik dengelere paralel olarak, muhalefetin günden güne güç kazanmasına bağlanıyordu.¹⁰⁷

Ana muhalefet lideri İnönü'nün İzmir'i ziyareti sırasında Demokrat Parti il merkezini ziyaret etmesi ve açılmadan önce Alsancak limanını gezerken, hükümet tarafından gerçekleştirilen kalkınma hareketini inkâr edemeyeceklerini söylemesi¹⁰⁸; Başbakan Menderes'in ise, "Demokrasi iktidar ve muhalefet için toptan kötüleme rejimi değildir" açıklaması ve demokrasi-lerde iktidar ve muhalefetin birbirini yok etmeye çalışmaktan çok birbiriyle çalışmak zorunda olduklarına vurgu yapması¹⁰⁹, iki büyük parti arasındaki gerginliklerin sona ermesinin ve siyasette bir kez daha yumuşamanın başlangıcı oldu.

Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi iktidar-muhalefet ilişkilerindeki yumuşamadan rahatsız oldu. Osman Bölükbaşı ve Fethi Çelikbaş, bütün iyi niyet gösterilerine rağmen Demokrat Parti'nin, ülkedeki rejim meselelerini halletme yolunda herhangi bir icraat yapacağına inanmadıklarını ifade ediyorlardı.¹¹⁰ Bu nedenle de ana muhalefet partisini suçluyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi yayınladığı bir bildiriyle, rejim meselelerini çözmek için çalışmaya devam edeceklerini ve elde etmeye çalıştıkları siyasal güvenceyi bütün muhalefet için istediklerini ifade ederek, muhalefetin öteki ortaklarını ikna etmeye, eleştirileri karşılamaya çalışıyordu.¹¹¹

1957 yılı mayıs ayı geldiğinde, Cumhuriyet Halk Partisi çevreleri seçim üzerinde konuşmaya başlamışlardı. Parti Genel Sekreteri Balıkesir il kongresinde yaptığı bir konuşmada, iktidarın seçim şartlarını bir an önce hazırlamasını, milli iradenin meclise doğru olarak yansımaları için anayasada gerekli değişikliklerin yapılmasını talep ediyordu.¹¹² İktidar ilişkilerde yaşanan normalleşmeye rağmen rejim meseleleri hakkında herhangi bir adım atmıyordu. İktidarla yaşanan bahar havasının biraz daha devam etmesi halinde muhalefet bayrağını elinden düşüreceği zannıyla hareket eden Cumhuriyet Halk Partisi, bir bildiri ile

107 Feridun ERGİN: "Partilerarası Münasebetler", *Akis*, Cilt IX., Sayı 150, 23 Mart 1957, s. 7.

108 *Zafer*, 14 Mart 1957.

109 *Zafer*, 7 Nisan 1957.

110 *Ulus*, 18 Mart 1957.

111 *Ulus*, 25 Mart 1957.

112 *Ulus*, 13 Mayıs 1957.

üçüncü bahar havasına son verdi.¹¹³ Yayınlanan bildiride, ülkede varolan rejim meselelerinin “karşılıklı itidal, itimat havası içinde halledilmesine bağlanan ümitler”in boşa çıktığı açıklandı ve demokrasinin asgari şartlarını sağlamaya yönelik mücadelenin devam edeceği kamuoyuna duyuruldu.¹¹⁴ Mart ayında başlayan bahar havası çok kısa bir süre içinde sona ermişti.

4.7. Muhalefetin İşbirliği Arayışları ve 1957 Seçimleri

1957 yılı yaz ayları iktidar açısından kötü geçti. Kırşehir’in tekrar il haline getirilmesi kararı da¹¹⁵, muhalefetin başlayan seçim isteklerini durdurmaya yetmedi. Muhalefet, her fırsatta seçimler üzerine konuşmalar yapıyordu. İşçi kesiminde de hareketlenmeler gözleniyordu. Haziran ayında yapılan Türk İş Genel Kurulu’nda işçiler, grev isteklerini yüksek sesle dile getirdiler. Hükümetin ara seçimleri ertelemesiyle, muhalefetin eleştirileri daha da arttı.¹¹⁶ 24 Haziran’da, meclisin manevi şahsiyetine hakaret ettiği gerekçesiyle Osman Bölükbaşı’nın dokunulmazlığı kaldırıldı.¹¹⁷

Bütün bu olaylar, muhalefet cephesinde işbirliği arayışlarının hızlanmasına neden oldu. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi liderleri, bir toplantı yaparak rejim meseleleri üzerinde durdular. İstanbul il kongresinde konuşan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek, milleti Demokrat Parti iktidarının elinden kurtarmak milli bir vazifedir diyerek, muhalefeti iktidar karşısında milli birliğe çağırdı.¹¹⁸

Hürriyet Partisi yapılan bir toplantıda, Demokrat Parti’nin anti-demokratik yönetim tarzını eleştirerek, ülkeyi düştüğü durumdan kurtarabilmek için diğer siyasi partilerle, kurucu meclis oluşturmak ve gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra seçimleri yenilemek şartıyla işbirliğine gidebileceğini açıkladı.¹¹⁹ Bir gün sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi, iktidarın baskın bir seçim yapma ihtimaline karşı muhalefet partilerini acil olarak toplan-

113 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 123.

114 *Ulus*, 28 Mayıs 1957.

115 *Ulus*, 13 Haziran 1957.

116 *Zafer*, 22 Haziran 1957.

117 *Ulus*, 25 Haziran 1957.

118 *Ulus*, 21 Temmuz 1957.

119 *Ulus*, 5 Ağustos 1957.

tiya çağırıldı.¹²⁰ 12 Ağustos'ta, İsmet İnönü'nün evinde yapılan toplantıda alınan kararlar parti yetkili organları tarafından da onaylandı. Muhalefet partilerinin seçimde kullanacakları kontenjan konusunda anlaşmaları haberleri gazetelere yansıdı.¹²¹

Muhalefetin işbirliği çabaları iktidar çevreleri tarafından "1950 ve 1954 seçimlerinin mağlupları ile Demokrat Parti'nin matruatları başbaşa vermişler, münferiden çıkamayacaklarını bildikleri için rey veren vatandaşın huzuruna müctemian çıkmaya hazırlanıyorlar" şeklinde eleştiriliyordu.¹²² Muhalefetin işbirliği çabaları iktidar tarafından "demokrasinin selamete inkişafına karşı bir darbe ve milli iradeye hıyanet "olarak nitelen-diriliyordu¹²³ ve vatandaşın oy hürriyetini ihlal edici, gayri ahlaki bir hareket olarak görülüyordu.¹²⁴ Muhalefetin işbirliği çabaları konusunda yaşanan olumlu gelişmeler iktidarı ürkütüyordu. Ekonomik göstergelerin 1954 seçimlerine nazaran daha kötü olması da iktidar açısından bir handikapı. Bu nedenle seçimlerin erkene alınmasının kendisi için daha iyi olacağını düşünen iktidar, meclis grubundan seçimlerin yenilenmesi kararını çıkardı. Aynı toplantıda, yapılacak seçimlerde muhalefetin işbirliğini önleyebilmek için seçim kanununda değişiklik yapılması da kararlaştırıldı.¹²⁵ 13 Eylül'de kabul edilen seçim kanunu ile seçimlerde propaganda süresi 45 günden 15 güne indirildi.¹²⁶ Ayrıca, siyasal partilerin ortak aday listeleri hazırlamaları engellendi. Sonuç olarak muhalefetin işbirliği çabaları hukuken sona erdi.¹²⁷

4.8. 1954-1957 Dönemi Üzerine Genel Bir Değerlendirme

1950-1954 yılları arasında Demokrat Parti iktidarının sağladığı ekonomik başarılar, 1954 seçimlerinde siyasal tercihleri etkileyerek, olağanüstü bir başarı kazanmasına neden olmuştu. Muhalefet açısından ise seçim sonuçları tam bir fiyaskoydu. Muhalefet 1954 seçimlerinde, bütün çabalarına karşılık olağan

¹²⁰ *Ulus*, 6 Ağustos 1957.

¹²¹ *Ulus*, 16-17-22- Ağustos 1957.

¹²² *Zafer*, 14 Ağustos 1957.

¹²³ *Zafer*, 21 Ağustos 1957.

¹²⁴ A. Hamdi BAŞAR: *a.g.e.*, s. 171.

¹²⁵ *Zafer*, 6 Eylül 1957.

¹²⁶ *Ulus*, 7 Eylül 1957.

¹²⁷ A. Emin YALMAN: *a.g.e.*, s. 336; Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 125.

seçim şartlarında nispi olarak oy kaybına uğramıştı. 1954 seçimlerinde Demokrat Parti oylarında sağlanan nispi artış ve Cumhuriyet Halk Partisi oylarındaki nispi düşüş iktidar-muhalefet ilişkileri üzerinde¹²⁸, özellikle de iktidar partisi ve ana muhalefet partisinin birbirlerine karşı tavırlarında belirleyici oldu.

Seçim sonuçları iktidarda kendine güven duygusunu artırdı. Çoğunlukçu bir siyasal anlayışa sahip olan iktidar, bu anlayışa uygun olarak geliştirdiği “mili irade” yaklaşımıyla iktidarın sınırlandırılmasını sağlayacak girişimlere imkân tanımadı.¹²⁹ Celal Bayar, 1954 seçimlerinden sonra yaptığı bir değerlendirmede “Millet Cumhuriyet Halk Partisi’nin Meclisteki milletvekillerinin sayısını daha da azaltıp bunu otuza indirmekle ne istediğini belli etmiştir. Artık bundan sonra, ince demokrasiye paydos!” sözleri ile iktidarın muhalefete karşı muhtemel tavırını ortaya koyuyordu.¹³⁰

Hükümet muhalefete bakışını, hemen seçimlerden sonra aldığı bir kararla, Kırşehir’i ilçe haline getirerek netleştiriyordu. Muhalefet tarafından çok ağır bir şekilde eleştirilmesine rağmen, Cumhuriyetçi Millet Partisi’ne oy veren seçmenler iktidar çoğunluğunun aldığı bir kararla cezalandırılıyordu. Bu kararın iktidar-muhalefet ilişkilerinde yaptığı tahribat henüz sona ermemişken, Emekli Sandığı Kanunu ve Seçim Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, hem muhalif siyasal partiler hem de muhalefete destek olabilecek memurlar, kontrol altına alınmaya çalışılıyordu. Değişiklik kapsamında Yüksek Yargı Organları mensuplarının yer almasıyla yargı güvencesi de ortadan kalkıyordu. Memurlar ile ilgili kanun değişiklikleri, Demokrat Parti’nin bürokrasiyi denetim altına alma isteklerinin bir sonucuydu. Güçlü ve ayrıcalıklı bir bürokrasinin varlığını ekonomik ve siyasal gelişmelerin önünde bir engel olarak gören iktidar, 1950 seçimlerinden sonra başlattığı bürokrasiye yönelik düzenlemelerle, ülkedeki geleneksel bürokratik etkiyi kırmak istiyor, 1954 yılında kazandığı siyasal başarının verdiği güven duygusuyla bu konu ile ilgili uygulamalarını daha ileri boyutlara taşıyordu.¹³¹

128 P. Bigat CERRAHOĞLU: *a.g.e.*, s. 74.

129 Bahri SAVCI: *Demokrasimiz Üzerine Düşünceler*, s. 27.

130 Metin TOKER: *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, s. 26.

131 Esat ÖZ: “Türkiye’de Demokrasinin Gelişimi ve Demokrat Parti”, *Türkiye Günüğü*, sayı 51, Yaz 1998, s. 35.

1955'teki 6-7 Eylül olaylarından sonra iktidar-muhalefet ilişkileri yeniden gerildi. İktidar muhalefeti, muhalefet ise iktidarı olayların sorumlusu olarak göstermeye çalıştı. 1954 seçimlerinden sonra ülkede başlatılan hızlı ekonomik kalkınmanın yarattığı olumsuz sonuçların hissedilmeye başlamasıyla muhalefet, doğrudan halkı etkileyebilecek argümanlara da sahip oldu.¹³² Muhalefetin 1950-1954 dönemine nazaran daha geçerli argümanlara sahip olması, Demokrat Parti iktidarını telaşlandırdı ve 1955'ten sonra iktidarın muhalefete karşı politikalarını olumsuz yönde etkiledi.

Başgil'e göre, seçimden sonra demokratik yollardan iktidara gelemeyeceğini anlayan Cumhuriyet Halk Partisi, özellikle 1955'ten itibaren ekonomik sıkıntıların açtığı yoldan yürüyerek muhalefetini sertleştirmeye başladı.¹³³ Halkın ekonomik problemlerinin artmasına paralel olarak beliren rahatsızlık, muhalefet stratejisini belirlemeye başlayınca, bu defa da siyasal hürriyetler, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla kısıtlanmaya çalışıldı.¹³⁴ İktidarın muhalefeti "halk idaresinin hakimiyetine tahammül edemeyen diktatörler"¹³⁵ olarak görmesi ise, yapılan değişiklikleri meşrulaştıran bir gerekçe olarak kullanıldı. Daha önceki dönemde olduğu gibi iktidar, muhalefeti komünistlikle suçlamaya devam etti.

Hükümetin ekonomik politikalarının başarısızlığı ve muhalefet üzerindeki baskıları iktidar içinde muhalefetin ortaya çıkmasına, Demokrat Parti içinde anlaşmazlıkların doğmasına neden oldu. Parti içi muhaliflerin tasfiyesi yeni bir muhalif partinin, Hürriyet Partisi'nin kurulmasıyla sonuçlandı ve muhalefet cephesi güçlü bir ortak kazandı. Tasfiye hareketiyle Demokrat Parti yönetici kadrolarının parti içindeki hakimiyetleri arttı.

Muhalefet partileri, mecliste bulundurduğu az sayıda milletvekili ile iktidarı denetleyemiyordu. Çoğunluk sistemi ile yapılan seçimler, meclis denetimini imkânsız hale getirmişti. Parlamento içi muhalefetin, çoğunlukçu seçim sistemi ile oluşan parlamento aritmetiği nedeniyle etkili olamaması, faaliyetleri-

132 Feroz AHMAD: *a.g.e.*, s. 73.

133 A. Fuad BAŞGİL: *a.g.e.*,

134 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 333.

135 *Zafer*, 12 Nisan 1954.

ni meclis dışına taşırmalarına neden oldu. Muhalefetin meclis dışına yayılmaya başlaması, muhalif faaliyetlerin meclis gibi dar bir alana sığdırılması düşüncesinde olan iktidarın, yeni önlemler alması sonucunu doğurdu.¹³⁶ Muhalefetin parlamento dışı faaliyetleri, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile yeniden kontrol edilmeye çalışıldı.

İktidarın muhalefet karşısında takındığı bu sınırlayıcı tavır, 1954 seçimlerinden sonra muhalefete yapılan bir çağrının “Muhallifler Birleşiniz” çağrısının yeniden gündeme gelmesini kolaylaştırdı.¹³⁷ Ancak, muhalefetin bu çabaları da, 1957 seçimlerinden hemen önce iktidar tarafından kanuni düzenleme yoluyla engellendi. 1955 sonrasında yapılan düzenlemelerin birçoğu muhalefeti sınırlandırmak için çıkarıldı. Bu yasaları muhalifler baskı kanunları olarak nitelendirirken Menderes, “Böyle muhalefete böyle yasalar lazım” sözleri ile muhalefete karşı benimsediği mücadele yöntemini meşrulaştırmaya çalışıyordu.¹³⁸ Bu dönemde muhalefet, rejim açısından gerekliliği açıkça inkâr edilmese de, siyasal güvenceden yoksun bir kurumsal çerçevede faaliyet göstermeye çalışıyordu.¹³⁹

136 Esat ÖZ: “Türkiye’de Demokrasinin Gelişimi ve Demokrat Parti”, s. 38.

137 H:Cahit YALÇIN: “Muhallifler Birleşiniz”, Ulus 22 Kasım 1954.

138 Cüneyt ARCAYÜREK: *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 55.

139 Turhan FEYZİOĞLU: “Muhalefete Saygı ve Demokrasi”, *Ulus*, 12 Temmuz 1957.

V

BÖLÜM

Demokrat Parti İktidarının
Üçüncü Dönemi (1957-1960)

5. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Sürekli Kriz Dönemi

5.1. 1957 Genel Seçimleri ve Sonuçları

İktidar ve muhalefet ilişkilerinin koptuğu bir ortamda yapılan seçimler, ülkenin geleceğini belirleyen önemli tartışmalara neden oldu. 27 Ekim’ de yapılması kararlaştırılan seçimler öncesinde iktidar, seçim kanununda yapılan değişikliklerle, muhalefetin işbirliği çabalarını engelledi. İktidar-muhalefet ilişkilerinde seçim öncesinde başlayan gerilimler, seçim sürecinde de devam etti. Eroğul’a göre 1957 seçim kampanyası, belki de Cumhuriyet tarihinin en sert seçim mücadelelerine sahne oldu. Ülkede demokratik bir seçim havasından daha çok muharebe havası hakimdi.¹ Muhalif çevrelere göre 1957 seçimleri, siyasi rejimin demokrasi ve diktatörlük yollarından birine yönelmesini tayin bakımından büyük önem taşımaktaydı. Çünkü seçim ortamına girilmeden seçim hürriyeti daraltılmış, seçilme hakkı kısıtlanmış, partiler arasında seçim eşitliği bozulmuştu. İktidar seçimi almak, muhalefetin seçimleri kazanmasını önlemek için her türlü tedbiri almıştı.²

Bu şartlar altında yapılan 1957 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi, seçim stratejisini daha reel konular üzerinde yoğunlaştırdı. Ülkenin karşı karşıya bulunduğu ekonomik sıkıntıları da seçim kampanyası söylemlerinde kullandı. Cumhuriyet Halk Partisi’ne göre giriştikleri iş iktidar mücadelesi değil, ülkenin istikbali mücadelesiydi.³ İsmet İnönü, “rejim meseleleri ile meşbu ve bunalmış halde olan”⁴ ülkede, rejim meseleleri ve bunalımını çözmek için vatandaştan oy talep ediyordu. Yayınladığı seçim bildirisinde basın, söz ve toplantı, seçme ve seçilme hürriyetleri gibi ana hakları bugünkü sınırlamalardan kurtarmayı, nispi seçim sistemini getirmeyi ve sonra Mayıs

1 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 126.

2 Münici KAPANİ: “Hangi Şartlar Altında Seçimlere Giriyoruz”, *Forum*, Sayı 86, 15 Ekim 1957, s. 8-9.

3 *Ulus*, 18 Eylül 1957.

4 Sabahat ERDEMİR: *Muhalefette İsmet İnönü 1956-1959*, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959, s. 28.

1958'de de seçimleri yenilemeyi vaat ediyordu.⁵ Bütün bunları yapabilmek için de sadece 6 aylık bir süre istiyor, iktidar ile muhalefetin dostça çalışabilme şartlarını, bu süre içinde hazırlayacaklarını belirtiyordu.⁶

Başbakan ise, seçimlere giderken devamlı olarak hükümetin yaptığı yatırımlardan, fabrikalar, barajlar, köprüler ve yollar-
dan bahsederek, bu hizmetlerin meyvelerinin gelecek dönemde alınacağını söylüyor ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin kullandığı, ekonomik sıkıntılara ilişkin eleştirel söylemleri dengelemeye çalışıyordu.⁷ Menderes seçim kararı vermelerinin “böylesine bir muhalefet karşısında çalışma imkânı yoktu. Rejim bunalımı diye hırçınlaşan muhalefete hakikatin ne olduğunu göstermek” ve bir fitne unsuru olarak çalışmaya başlayan muhalefeti durdurmak olduğunu belirtiyor, millete refah, saadet, hürriyet, nizam ve huzur vaat ediyordu.⁸

Demokrat Parti, geçmişteki icraatları dolayısıyla muhalefeti özellikle de İnönü'yü eleştiriyor, muhalefetin seçim beyannamesinin ciddiyetten uzak olduğunu iddia ediyordu.⁹ Menderes'e göre ülkede siyasi bir buhran yoktu. İnönü “iktidar hastalığı”na yakalanmıştı. İsmet Paşa'ya göre siyasi buhran, o iktidardan düştüğü günden itibaren başlamıştı ve hala devam etmekteydi.¹⁰ Başbakan her fırsatta muhalefetin savunduğu nispi temsil sistemini de eleştiriyor, muhalefet tarafından önerilen bu sistemin ülke açısından felaketlere sebep olacağını düşündüklerini ifade ediyordu.¹¹

Seçimler 27 Ekim'de yapıldı. Demokrat Parti seçimlerde kendi lehine bazı girişimlerde bulunmasına rağmen, 1950 seçimlerinden sonra elinde bulundurduğu mutlak çoğunluğu kaybetti.¹² 1957'de seçimlere katılım oranı 1950 ve 1954 seçimlerine oranla daha azdı. Önceki iki seçimde sırasıyla % 89,3 ve % 88,6 olan seçime katılım oranları 1957 seçimlerinde % 76,06'da

5 *Ulus*, 11 Ekim 1957.

6 *Ulus*, 13 Ekim 1957.

7 Ayetullah KOCAMEMİ ve Vahdettin AYBERK(Haz.): *DP'nin Muhteşem Zafere: Adnan Menderes'in 1957 Seçim Nutukları*, Sıralar Matbaası, 1958, s. 6.

8 *Zafer*, 14-16 Ekim 1957.

9 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 336.

10 Ayetullah KOCAMEMİ ve Vahdettin AYBERK(Haz.), *a.g.e.*, s. 21.

11 *Ulus*, 17 Ekim 1957.

12 E. Jan ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 337.

kaldı. Seçim sonuçlarına göre Demokrat Parti % 48,6 oy oranı ile 424, Cumhuriyet Halk Partisi % 41,4 oy oranı ile 178, Cumhuriyetçi Millet Partisi % 6,5 oy oranı ile 4, Hürriyet Partisi % 3,5 ile 4 milletvekilliği kazandı.¹³

5.2. İktidar-Muhalefet İlişkilerinin Tıkanması

5.2.1. Sancılı Sürecin Başlangıcı

Demokrat Parti aldığı oy oranı ile seçimlerden birinci parti olarak çıktı ancak, 1950 ve 1954 seçimlerinden farklı olarak muhalefet partilerinin toplam oy oranları iktidar partisinin aldığından fazlaydı. Erken seçim sonuçları iktidar partisini muhalefet karşısında azınlığa düşürmüş ve bu durum gelecek ile ilgili olarak muhalefeti umutlandırmıştı. Arcayürek'e göre, 1957 seçim sonuçları üzerine yapılan tartışmalar, 27 Mayıs darbesine giden yolun başlangıcı oldu.¹⁴

İsmet İnönü seçim sonuçlarına ilişkin olarak yaptığı bir değerlendirmede, seçim yapılan yerlerde çok küçük farklarla hep Cumhuriyet Halk Partisi'nin kaybettiğini, hiçbir yerde böyle bir farkla kazanamadıklarını söyleyerek, seçim güvenliği konusunu tartışmaya açtı.¹⁵ Seçimler sırasında ve sonrasında çıkan olaylardan şikâyetçi olan muhalefet, bu durumdan radyoyu sorumlu tutuyordu. Radyoda seçim yasaklarına rağmen yapılan yayınların ülkenin değişik bölgelerinde olaylar çıkmasına neden olduğu açıklanıyordu.¹⁶ Demokrat Parti muhalefetin seçimlerle ilişkin yaklaşımlarını eleştiriyordu. İktidar partisine göre yapılması gereken, “seçimlerin işbaşına çağırdığı meclisin talimat ve murakabesi altında çalışacak olan icrayı, çalışmalarında serbest bırakmaktı.” Aksi, ülke demokrasisinin muhalefet tarafından sabote edilmek istenmesi olarak algılanacaktı.¹⁷

Demokrat Parti meclis grubu, seçim sonuçlarını değerlendirmek için seçim sonrasında toplandı. Toplantıda Başbakan Menderes, seçim sonuçlarında kendileri açısından ortaya çıkan başarısızlığı, muhalefetin hırçın tutumları ile açıklamaya

13 Cemal AYGEN: *a.g.m.*, 9 (oran ve milletvekili sayıları http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=AnaKategori&KT_ID=12 adresli siteden güncellenmiştir. 25/01/2013).

14 Cüneyt ARCAÜREK: *a.g.e.*, s. 257.

15 Sabahat ERDEMİR: *Muhalefette İsmet İnönü 1956-1959*, s. 169.

16 *Ulus*, 1 Kasım 1957.

17 *Zafer*, 2 Kasım 1957.

çalışıyordu. Hükümet icraatlarına hiç değinmeyen Menderes, parti içi anlaşmazlıkların, hükümetin muhalefete karşı almak istediği tedbirlerin önünün kesilmesine neden olduğunu söyleyerek parti grubunu suçladıktan sonra, gecikilmiş olan tedbirlerin hiç olmazsa şimdi alınması gerektiğini belirtiyordu. Konuşmasının sonunda ise “Ben bu mesuliyeti sizlerin omuzlarına yüklüyorum. Tedbirleri alırsanız ben sizin elinizde keskin bir kılıcım, sizin emrinizde bir ateşim” diyor, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin, siyasi mücadelenin sertleşeceğini haber veriyordu.¹⁸

Toplantı sonunda yayınlanan bildiride ise iktidar-muhalefet ilişkilerini derinden sarsacak ve ilişkilerin tıkanmasına neden olacak bir tedbirler paketi açıklanıyordu. Hükümet memleketinde huzurun yeniden sağlanması ve rejimin selameti, kamu hizmetlerinin daha iyi yürütülmesi için kanuni ve idari önlemleri en kısa sürede uygulamaya sokacaktı.¹⁹ Demokrat Parti grubu, seçimlerde baskı ve gayrı meşru mücadele yöntemini uygulamakla suçladığı Cumhuriyet Halk Partisi hakkında, meclis soruşturması açmak istiyordu.²⁰ İktidarın bu girişimi Cumhuriyet Halk Partisi tarafından olumlu karşılandı. Seçimlerin geçerliliği konusunda bir hayli şikâyetçi olan ana muhalefet, bunu 1957 seçimlerinin mecliste tartışmaya açılması için bir fırsat olarak görüyordu.²¹

Demokrat Parti, 1957 seçimlerinden sonraki dönemde çok şiddetli bir muhalefet ile karşı karşıya kaldı.²² Aydınlar, iktidarı muhalefete karşı umursamaz davranmasından dolayı eleştiriyorlar ve onu uyarmaya çalışıyorlardı. “İktidara gelebilmek için millete -hiçbir tevil götürmeyecek surette- demokratik rejimi vaat eden Demokrat Parti’nin, üç seçim sonra bu vaadini artık ciddiye alarak gerçekleştirmesi zaruridir... Aksi halde millet Demokrat Parti’nin mukavemetine rağmen muhalefet vasıtası ile rejim davasını (kendisi) halledecektir.”²³

18 Rıfıkı Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 509-510.

19 *Zafer*, 15 Kasım 1957.

20 *Zafer*, 19 Kasım 1957.

21 *Ulus*, 1 Kasım 1957.

22 Kemal H. KARPAT: *a.g.e.*, s. 337.

23 Muammer AKSOY: “Rejim Buhranı Halledilmelidir”, *Forum*, Sayı 88, 15 Kasım 1957, s. 9-12.

İktidar-muhalefet ilişkilerinin yeni dönemdeki seyri meclisin açıldığı gün belli oldu. Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri, Cumhurbaşkanı Meclis Genel Kurul salonuna girdiğinde ayağa kalkmadılar. Ülke, çok partili hayatın başlangıcında, 1946 yılında yaşanan meşruiyet tartışmalarına benzer bir durumu yeniden yaşıyordu.²⁴ Olaylar, iktidar-muhalefet ilişkilerinde 1946-1950 yılları arasında yaşanan gerginliklerin, benzer şekilde gelecek dönemde de yaşanabileceği izlenimini veriyordu.

Meclis Genel Kurulu'nda okunmadan önce, radyoda okunarak kamuoyuna duyurulan yeni Menderes Kabinesi²⁵, 4 Aralık 1957'de meclisten güvenoyu aldı.²⁶ Cumhuriyet Halk Partisi lideri bu görüşmelerde, hükümeti bir kez daha uyarıyordu. İnönü, hükümetin azınlıkta olduğunu unutmadan ülkeyi idare etmesi gerektiğine değindikten sonra, "Hükümet hukuk devleti düsturları üzerindeki tahribatı derhal tamire başlamayı taahhüd etmelidir... Hükümet hukuk düsturları yerine tank ile ve teyyare ile hakimiyet yolunu tutarsa millet meyus ve münfail olur" diyerek hükümete, rejim bunalımını önlemenin tek yolunun, hukuk düzenini kurmak olduğunu hatırlatıyordu.²⁷ Hükümet kanadı ise, seçimlerden sonra Demokrat Parti grubunda alınması kararlaştırılan önlemleri almak ve uygulamaya geçirmek konusunda ısrarlı görünüyordu.

5.2.2. Parlamento içi Muhalefeti Sınırlandırma Çabaları

1957'de seçilen meclis çoğunluğunun ilk icraatı, bir iç tüzük değişikliği ile muhalefet milletvekillerinin görüşlerinin, parlamento dışına yansımaları önlemeye çalışmak oldu.²⁸ Arcayürek'e göre Demokrat Parti bu kararla meclis içi denetimi kısıtlamayı hedefliyor²⁹, tasarının kabulünü "Büyük Millet Meclisi çalışmalarının selametle yürütülmesini ve kürsü kutsiyetinin istismar edilmemesini temin maksadı" ile istedikleri açıklamasını yapıyordu.³⁰

24 Metin TOKER: *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 24.

25 *Ulus*, 26 Kasım 1957.

26 *Zafer*, 5 Aralık 1957.

27 Sabahat ERDEMİR: *Muhalefette İsmet İnönü 1956-1959*, s. 181-182.

28 Mete TUNÇAY: "Siyasal Gelişmenin Evreleri", s. 1981.

29 Cüneyt ARCAYÜREK: *a.g.e.*, s. 260.

30 *Zafer*, 29 Aralık 1957.

“Meclis müzekarâtının intizam ve selametinin birçok ahvalde temin edilemediği ve bu yüzden meclis faaliyetinin aksaması” gerekçesi ile Baha Akşit ve 11 arkadaşı tarafından verilen iç tüzük değişiklik önergesi, muhalefetin sert eleştirilerine neden oldu. Cumhuriyet Halk Partisi’ne göre bu tasarı bir baskı tasarısıydı. İktidar muhalefetin denetiminden kaçmak istiyordu ve bu tasarı anayasaya aykırıydı.³¹ F. Ahmet Barutçu görüşmeler sırasında meclis içtüzüğünde yapılan değişikliğin, ülkedeki demokratik rejimi gölgeleyeceğine inandıklarını ifade ediyordu.³² Hürriyet Partisi adına konuşan Behçet Kayaalp ise değişikliğin meclis denetimini tamamıyla yok etmek için gündeme getirildiğini söylüyordu. Kayaalp’e göre “fiiliyatta bir türlü kurulamayan tek parti meclisi, dahili nizamname hükümleri ile tesis edilmek istenmekte”, bu yolla da muhalefet fiilen yok edilmekteydi.³³

Gerçekten de tasarı, muhalefetin meclis faaliyetlerini sınırlayıcı nitelikteydi. Meclis grubu kurabilmek için en az %5 oranında milletvekili gerekiyordu. Bakanlar sorulara kamu çıkarı gerekçesiyle cevap vermeme hakkına sahip olacaktı. Dokunulmazlığın kaldırılması kolaylaştırılmıştı. Milletvekillerine verilecek cezaların üst sınırı arttırılmıştı.³⁴ Yalçın Tuna’ya göre tasarı “bir yandan muhalefet partilerinin meclis grubu teşkil edebilme hakkını tahdit eylediği gibi, diğer yandan bu gruplar adına konuşmaları da kayıtlamış bulunmaktaydı.”³⁵ Gündeme alınan tasarı ile muhalefet partileri mecliste çalışma imkânından mahrum ediliyorlardı.

Cumhuriyet Halk Partisi çevreleri iktidarın muhalefeti parlamento içinde sınırlamaya yönelik girişimlerinin, parlamento dışında kendilerini güçlendireceğini belirtiyorlardı. Örneğin Bülent Ecevit, Ulus’ta çıkan bir makalesinde bu düşüncüyü, “Muhalefet meclis içinde baskı altına alındıkça meclis dışında kuvvetlenecektir. Meclis dışında iktidar zaten azınlıktadır. Onun için mücadele meclis dışına taştııkça Demokrat Parti bütün acz içine düşecektir” sözleriyle dile getiriyordu.³⁶

31 *Ulus*, 6-11-15-16 Aralık 1957.

32 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem XI., Cilt 1. Toplantı 1, 25 Aralık 1957, s. 249, KAY. 234-310.

33 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Aralık 1957, s. 235.

34 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 140.

35 Yalçın TUNA: “İç Tüzük Tasarısı Meclisin Murakebe İmkanını Vahim Bir Şekilde Zedelemektedir”, *Ulus*, 25 Aralık 1957.

36 Bülent ECEVİT: “Kökleşen Demokrasi”, *Ulus*, 16 Aralık 1957.

Meclis iç tüzüğünde yapılan değişikliğe, parlamento dışından ilk önemli tepki üniversite çevrelerinden geldi. Prof. H. Nail Kubalı, bir konuşmasında meclis iç tüzüğünde yapılan değişiklikleri anayasaya aykırı bulduğunu söyledi ve üniversite senatosu tarafından hakkında soruşturma açıldı. Senato konuşmanın siyasi değil hukuki olduğu gerekçesiyle Kubalı'nın suçsuz olduğuna karar verdi. Ancak, bu karar hükümeti durdurmadi. Nail Kubalı Milli Eğitim Bakanlığı emrine alınarak cezalandırılmaya çalışıldı.³⁷ Hükümet, Kubalı'nın Bakanlık emrine alınması tasarrufunu, kanunların kendine verdiği hak ve yetkinin kullanılması olarak görüyordu.³⁸ Üniversiteleri Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlamak üzere çalışmalar yapılacağı açıklandı.³⁹ Kubalı olayı hem siyasi çevrelerde hem de üniversite çevrelerinde ciddi tepkilere neden oldu. Tepkiler karşısında dayanamayan ve muhalefetin üniversitelere yansıyabileceğini düşünen hükümet, bir süre sonra Nisan 1958'de profesörü görevine iade etti.⁴⁰

1958 yılı başlarında, siyasi çevrelerde hükümete karşı düzenlenen bir komplo ortaya çıkarıldı ve bu olayla ilgili 9 subayın tutuklandığı haberleri yayıldı. Samet Kuşçu adlı bir subayın ihbarı ile ortaya çıkarılan bu olay sadece muhbirin tutuklanmasına neden oldu ve ordu içi dayanışma ile ordu içinde varolan darbeci yapıların açığa çıkması engellendi.⁴¹ Ancak "9 Subay Olayı" iki yıl sonra yapılacak askeri darbeyi kolaylaştırdı. Özdağ'a göre, Samet Kuşçu tarafından yapılan ihbar, birbirleri ile ilişki içinde olmayan ihtilalci örgütlerin, dayanışma içine girmesine neden oldu. Örgüt dışından subayların tutuklamalar sırasındaki desteği darbecilerin, subay sınıfının iktidar karşısında takındığı net tavrı görmelerini sağladı.⁴²

1958 yılı Demokrat Parti iktidarı açısından, sadece siyasal değil ekonomik politikalar bakımından da yıpratıcı bir yıl oldu. Ülkede hem siyasal hem de ekonomik açıdan belirsizlik ha-

37 *Ulus*, 31 Ocak 1958; *Ulus*, 1 Şubat 1958.

38 *Zafer*, 5 Şubat 1958.

39 *Ulus*, 7 Şubat 1958.

40 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 205.

41 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 140.

42 Ümit ÖZDAĞ: *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 109.

kimdi. 1958 yılının başlarında bozulan ekonomik dengeler ve çoğalan ekonomik sorunlar, varolan siyasal sorunlarla birleşti ve bütçe görüşmelerinde, muhalefetin en önemli kozu olarak kullanıldı. Bütçe görüşmelerinde Kasım Gülek, ülkede varolan ekonomik istikrarsızlığın hükümeti bunalıttığını, ekonomik sorunlara çare bulamayan hükümetin özgürlükleri kısımaya başladığını söyleyerek⁴³, bütün özgürlüklerin iktidar tarafından kısıtlandığı üzerinde de duruyor, siyasal hak ve özgürlüklerin hükümetin başarısızlıklarının kurbanı olduğunu ima ediyordu. Demokrat Parti kanadı ise muhalefetin bu sert tavrını eleştiriyor bunun meclis ve hükümeti çalışamaz hale getirmek amacıyla yönelik olduğunu söylüyordu.⁴⁴

Ülke siyaseti tam anlamıyla bir belirsizlik içindeydi. 1957 seçimleri öncesinde ve sonrasında alınan kararlar rejimin demokratik karakterini sarsmıştı. Muhalif çevrelerde Demokrat Parti'nin liberal bir siyasal rejimden otoriter bir rejime doğru adım adım yaklaştığı algısı hakimdi⁴⁵ ve bu belirsizlik ortamında ne iktidar ne de muhalefet gerektiği gibi davranıyordu.

Yaz ayları geldiğinde ekonomik sıkıntıların artması; bazı malların bulunamaz olması, vatandaşın kuyruklarda birikmeye başlaması, yüksek enflasyon oranları ve zamlar, muhalefetin şikâyetlerini daha yüksek bir sesle dile getirebilmesine imkân sağladı. Cumhuriyet Halk Partisi 13 Temmuz'da yayınladığı bir bildirimde, ülkenin ekonomik durumunun iyice kötüleştiğini belirttiikten sonra, iktidarın bu problemleri halletmek yerine şiddet politikalarına devam etmesini eleştiriyordu.⁴⁶ 12 Temmuz Beyannamesinin on birinci yıldönümünde, iktidar-muhalefet ilişkilerinin güncel durumunu 1947'deki duruma benzetiyor ve muhalefet partilerinin şikâyetlerinin iktidar partisi tarafından dikkate alınarak düzeltilmesi gerektiğini ifade ediyordu.⁴⁷

Türkiye'de rejim meseleleri ve ekonomik sorunlar üzerinde yoğunlaşan tartışmalar iktidar-muhalefet ilişkilerini tıkanma noktasına getirmişken, Ortadoğu'da yaşanan bir iktidar de-

43 *Ulus*, 24 Şubat 1958.

44 *Zafer*, 24 Şubat 1958.

45 Münici KAPANİ: "Siyasal Rejimimizin Gerçek Mahiyeti", *Forum*, Sayı 94, 15 Şubat 1958, s. 9-11.

46 *Ulus*, 14 Temmuz 1958.

47 Sabahat ERDEMİR: *Muhalefette İsmet İnönü 1956-1959*, s. 217.

gişimi ilişkilerin daha da bozulmasına neden oldu. Irak'ta 14 Temmuz 1958'de çıkan ayaklanmada Kral Faysal ve Başbakanı Nuri Sait'in öldürülmesi, ardından cumhuriyetin ilan edilmesi Türkiye'nin iç politikasında derin izler bıraktı. Cumhuriyet Halk Partisi, Ortadoğu'da siyasi atmosferin ısınması karşısında, Kore olayına benzer bir emrivaki ile karşılaşmamak için meclisi olağanüstü toplantıya çağırdı.⁴⁸

TBMM, çağrı üzerine 26 Temmuz'da toplandı. Ancak hükümet, muhalefeti tatmin edebilecek açıklamalarda bulunmadı. Hükümetin bu tavrı Cumhuriyet Halk Partilileri endişelendiriyordu. Muhalefet, iktidarı tahrikçi bir dış politika izlemekle suçluyor, meclisin denetimi dışında izlenen dış politikanın, millet açısından bir felaket olabileceği kanaatini taşıdığını açıklıyordu.⁴⁹ İsmet İnönü, yeni Irak Hükümetinin Türkiye tarafından tanınması konusunu ısrarla savunuyor, iktidarın yeni Irak Hükümeti karşısında takındığı olumsuz tavrı eleştiriyordu.⁵⁰ Namık Gedik ise, yapılan dış siyaseti tahrikçilikle suçlamanın yersiz olduğunu savunuyor, esas tahrikçiliğin bu suçlama dolayısıyla muhalefet tarafından yapıldığını cevabi konuşmasında dile getiriyordu.⁵¹

İktidar-muhalefet ilişkilerinde gerginliklerin sürdüğü sırada Demokrat Parti adına yayınlanan bir bildiri, iktidarın muhalefet ve muhalefetin izlediği politikalar hakkındaki algısını gösteriyordu. Zafer gazetesinde "Millet Huzurunda CHP'ye İhtar" başlığı ile yayınlanan bu bildiride, "...Muhalefet memleketi kanuni muktezasız, devletsiz ve otoritesiz idare ediliyormuş gibi göstermek tarafını tutarak, meşru olması mümkün sayılmayan mücadele yolunu takip ediyor....bunu yaparken amacı...demokratik idareyi felce uğratmak ve ekseriyet üzerinde ekalliyetin tahakkümünü tesis etmektir. Muhalefetin vazifesini meşruiyet sınırları içerisinde başarmaya çalışması kanuni mecburiyetidir. Bu şarta riayet olunmadığı takdirde meşru bir iktidarın, meşru bir devleti tecavüz ve tahripten korumak için vatan emniyet ve menfaatlerinin gerektirdiği her türlü tedbirlerle başvurmasının hakkı ve vazifesi olduğu ittifakla karar altına

48 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 143.

49 *Ulus*, 27 Temmuz 1958.

50 *Ulus*, 28 Temmuz 1958.

51 *Zafer*, 29 Temmuz 1958.

alınmıştır.”⁵² İktidar muhalefete karşı geliştireceği yeni mücadele stratejisini bu bildiriye yansıyan düşünceler üzerinden geliştirdi.

Cumhuriyet Halk Partisi bu bildiriye, iktidarın muhtemel aşırılıklarına meydan vermemek düşüncesiyle, meşruiyet kavramını esas alan bir cevap verdi. Demokrat Parti bildirisinin yayınlanmasından sonra bir grup toplantısı yapan ana muhalefet partisi, toplantı sonunda yayınladığı karşı bildiride, çoğunluk partisinin muhalefet haklarını çiğnediği anda, anayasal niteliğini ve meşruiyetini kaybedeceğini belirtiyordu.⁵³

1958 sonbaharı iktidar ve muhalefet açısından, karşıtlıkla beslenen ve benzer düşünceleri yansıtan polemiklerle geçti. Adnan Menderes 6 Eylül’de muhalefetin asıl niyetinin meclisin itibarını zedelemek suretiyle seçim yapmadan iktidara gelmek olduğunu iddia ediyordu.⁵⁴ 21 Eylül’de İzmir nutkunda da, Cumhuriyet Halk Partisi’nin demokratik kurum ve hürriyetleri sistimal ederek soysuzlaştıran idarecilerine karşı, Türk milletinin sahip olduğu hak ve hürriyetleri korumanın vazifeleri olduğunu hatırlatıyor, muhalefet tehditlerine devam ederse “demokrasi paydos olacaktır” sözü ile de muhalefeti tehdit ediyordu.⁵⁵

Ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü bu tehdide, “demokrasiyi paydos etmeye özenen biri kısa sürede memleketin başına yıkıldığını görecektir. Demokrat Parti Genel Başkanı’nın, demokrasiyi paydos etmeye gücü yetmeyecektir.” şeklinde cevap veriyordu.⁵⁶ Başbakan da İnönü’ye cevaben, amaçlarının demokrasiye son verip onu yıkmak olmadığını asıl amaçlarının ülkedeki fitneyi yok etmek olduğunu açıklıyordu.⁵⁷

5.3. İktidar ve Muhalefet İlişkilerinde Cepheleşme

İktidar-muhalefet ilişkileri tıkanmak üzere iken, muhalefet partileri iktidar karşısındaki konumlarını güçlendirmek üzere, güç birliği kurma çalışmaları ile uğraşıyorlardı. 1957 seçimlerinden önce muhalefetin işbirliği çabalarının kanunen imkan-

52 *Zafer*, 12 Ağustos 1958.

53 *Ulus*, 17 Ağustos 1958.

54 *Zafer*, 7 Eylül 1958.

55 *Zafer*, 22 Eylül 1958.

56 Ş. Süreyya AYDEMİR: *İkinci Adam*, s. 371.

57 *Zafer*, 24 Eylül 1958.

sız hale getirilmesi, muhalefet partilerini birleşme yoluyla güç birliği yapmaya itiyordu. İlk olarak Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi, 16 Ekim 1958’de birleşti.⁵⁸ Muhalif partilerde başlayan birleşme eğilimleri Demokrat Parti’yi hemen harekete geçirdi. Başbakan Menderes, Manisa’da yaptığı konuşmada muhalefetin oluşturduğu “nifak cephesi”ne karşı bir “vatan cephesi” kurulmasının zorunlu olduğunu dile getirdi.⁵⁹ Uşak’taki konuşmasında ise vatandaşları kışkırtıcılığa ve yıkıcı hareketlere son verebilmek için “vatan cephesi”nde birleşmeye çağırırdı.⁶⁰

24 Kasım 1958’de de Hürriyet Partisi kendini feshederek Cumhuriyet Halk Partisi’ne katıldı.⁶¹ Dört parçalı muhalefet cephesi bu birleşmelerle kısmi de olsa, daha güçlü bir hale geldi. Demokrat Parti, muhalefet partilerinde meydana gelen gelişmeleri dikkatle takip ediyordu. Cumhuriyet Halk Partisi bu dönemde, 1957 öncesine oranla ülke problemlerine daha çok sahip çıkan, politika üretmeye çalışan bir görüntü içindeydi. Bu durum, özellikle Hürriyet Partili entelektüellerin katılımıyla daha da pekişti.⁶²

Hürriyet Partisi’nin ana muhalefet partisi ile birleşmesi, muhalefet cephesinin güçlenmesini sağladı. Siyasal yalnızlığa düşen Demokrat Parti ise “vatan cephesi” aracılığı ile millet nezdinde destek aramaya girişti. Tevfik İleri, muhalefetin yer aldığı cepheyi iktidar hırsı ile hareket edenlerin cephesi, vatan cephesini ise Türk Milletinin cephesi olarak tanımlıyordu.⁶³ Vatan Cephesi kısa bir süre içinde ülke çapında yayıldı. Vatan Cephesi ocaklarına katılımlar gün gün radyoda yayınlanıyordu ve bu durum, muhalefetin tepkilerine neden oluyordu. Ülke siyasal açıdan iki ayrı bloğa bölünmüştü. Bir yanda Güç Birliği Ocakları öte yanda Vatan Cephesi Ocakları. Siyasal bölünme artık parlamento içindeki sınırlı bir olgu olmaktan çıkıyor, mücadele toplumsal alana yayılıyordu.⁶⁴ Çavdar’a göre Vatan Cephesi olayı, dayanacağı tabanı iyi bilen iktidarın bu tabanla bütünleşmesi ve

58 Erdoğan TEZİÇ: *a.g.e.*, s. 272.

59 *Zafer* 13 Ekim 1958.

60 *Zafer* 22 Ekim 1958.

61 *Ulus*, 25 Kasım 1958; Erdoğan TEZİÇ: *a.g.e.*, s. 272.

62 A. Kürşat GÖKKAYA: *a.g.e.*, s. 213.

63 *Zafer* 1Aralık 1958.

64 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 146.

bu bütünleşmeyi siyasi çevrelere yansıtmak suretiyle, muhalefete karşı yapılan bir güç gösterisi niteliğindeydi.⁶⁵

Parti birleşmeleriyle güçlenen muhalefetin siyasal etkisinin artması, Demokrat Parti içinde alınacak önlemlerin tespiti bakımından iki ayrı grubun ortaya çıkmasına neden oldu. Demokrat Parti'nin şahinleri, muhalefetin ihtilal yolunda olduğu düşüncesi ile hareket ediyorlar ve sert önlemler alınmasını istiyorlardı. Güvercinler ise, gücünü başarılı hürriyet mücadelesi ve hızlı kalkınmaya borçlu olan Demokrat Parti'nin, sadece hürriyet taraftarı gözükmesinin yeterli olmadığı, yapacağı uygulamaların hürriyet karşıtı yorumlanacak şekilde olmaması gerektiği, bu nedenle de sert önlemler almanın partiye zararvereceği düşüncesindeydiler. Şahinlerin hükümet üzerindeki etkisi, iktidar-muhalefet ilişkilerinin doğal bir mecraya oturmasını önledi ve bu iki grup arasındaki tartışmalar 27 Mayıs'a kadar sürdü.⁶⁶

Muhalefet, partilerin birleşmesinden sonra hükümet karşıındaki tavrını daha da netleştirdi.⁶⁷ 1959 yılı başlarında, muhalefet açısından Türkiye, "halkın huzurunu bozan ve aşırılıklara kaçan bir idare" tarafından yönetilmekteydi.⁶⁸ Muhalefet, iktidar karşısında güç birliğini gerçekleştirdikten sonra, siyasal hedeflerini Cumhuriyet Halk Partisi On dördüncü Kurultayı'ndan sonra yayınlanan "İlk Hedefler Beyannamesi" ile somutlaştırdı. Beyanname ile kanunlar önünde eşit muamele, ikinci meclis, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulu'nun kurulması, Memurlar Kanunu'nun değiştirilmesi, hür basın rejimi, üniversite muhtariyetinin sağlanması, sosyal güvenlik tedbirlerinin anayasal güvence altına alınması, Yüksek İktisat Şurası kurulması şeklinde dokuz ana hedef belirlendi.⁶⁹

Bildirinin yayınlanmasının ardından Cumhuriyet Halk Partisi meclisteki faaliyetlerini arttırdı. Bütçe tartışmaları yapılırken iktidarın basın ve radyo rejimi muhalefet tarafından eleştirildi. Muhalefet, sorumlu Bakan hakkında soruşturma açılmasını istiyordu ve radyonun bütçedeki ödeneğinin bütçe-

65 Tefvik ÇAVDAR: *a.g.m.*, s. 2069.

66 Rıfık Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 592-594.

67 Feroz AHMAD: *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, s. 82.

68 Y. Kadri KARAOSMANOĞLU: "Şiddet Politikası", *Ulus*, 11 Aralık 1958.

69 Ş. Süreyya AYDEMİR: *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 277.

den çıkarılmasını teklif ediyordu. Ayrıca yedi Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili istimlak yolsuzlukları ile ilgili kişilerin tespiti için meclis tahkikatı önergesi veriyordu.⁷⁰ Ana muhalefet, stratejisini yeniden siyasal hürriyet konusu üzerinde yoğunlaştırmak niyetindeydi.

Ülkede bu gelişmeler yaşanırken Başbakan Menderes'in İngiltere seyahati sırasında geçirdiği bir uçak kazası, iktidar-muhalefet ilişkilerinin kısa bir süre için durulmasına, yumuşamasına neden oldu. Başbakan Menderes'in uçak kazasından sağ kurtulması ülkede sevinç havası yarattı.⁷¹ Başbakan'ın Ankara'ya dönüşünde onu karşılayanlar arasında Cumhuriyet Halk Partisi lideri İsmet İnönü de vardı. Her iki siyasi lider karşılama töreninde hararetle selamlaştılar ama bu onların son selamlaşmalarıydı.⁷²

Uçak kazasından sonra, kamuoyunda siyasi bir yumuşama beklentisi hakimdi. Muhalif çevreler, yaşanan kazanın Başbakan'ın tavırlarında olumlu değişiklikler doğurmuş olduğu umuduyla hareket ediyorlar, geliştireceği yeni politikalar ile rejimi kurtarmaya çalışması gerektiğini dile getiriyorlar, bunu yaptığı ölçüde de milletin gözündeki yükselebileceğini belirtiyorlardı.⁷³ 1959'dan sonra da iktidar-muhalefet ilişkilerinde olumlu bir gelişme yaşanmadı. Muhalefet başlattığı yeni gezilerle iktidar üzerinde baskısını arttırmaya, iktidar ise muhalefete karşı sert açıklamalar yapmaya ve muhalefeti tehdide devam etti.

5.4. Siyasal İlişkilerde Gerilimin Doruğa Çıkışı

5.4.1. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Kopuş

Cumhuriyet Halk Partisi'nin en etkili muhalefeti 1959 Nisan ayında "bahar taarruzu" veya "büyük taarruz" adıyla Ege bölgesine yapılan bir geziyle başladı. Gezinin muhalefet çevreleri tarafından adlandırılışı ülke demokrasisinin iktidar-muhalefet ilişkileri bağlamında geldiği aşamayı özetliyordu. Bu gezi, iktidar nezdinde ülkenin huzur ve asayişine kastetmek anlamı-

70 *Ulus*, 4-7 Şubat 1959.

71 *Zafer*, 18 Şubat 1959.

72 Ş. Süreyya AYDEMİR: *İkinci Adam*, s. 372.

73 H. Oğuz BEKATA: "Menderes Şimdi Ne Yapmalıdır?" *Akis*, Cilt XV., Sayı 245, 4 Nisan 1958, s. 6.

na geliyor ve muhalefet bu gezi konusunda uyarılıyordu.⁷⁴ Ege gezisi, Milli Mücadele sırasında İsmet İnönü'nün başarılarına sahne olan Uşak'tan başlıyordu. Uşak gezisi sırasında Demokrat Parti il teşkilatından, İnönü'nün de aralarında bulunduğu kalabalığa doğru atılan bir bardak, "bahar taarruzu"nun iktidar-muhalefet ilişkilerinde ortaya çıkaracağı gerilimlerin başlangıcı oldu. Cumhuriyet Halk Partisi lideri, Uşak'tan ayrılırken çıkan olaylarda kafasına gelen bir taşla yaralandı.⁷⁵

İsmet İnönü'nün Ege turundaki ikinci durağı Manisa'ydı. Manisa konuşmasında Uşak olaylarını değerlendiren İnönü, olayların iktidar partisinin bir tertibi olduğunu ima etti ve "azınlıkta olan iktidar nihayet kaba kuvvetle bir dehşet idaresi kurarak, vatandaşları insan haklarından mahrum yaşatmaya kararlı görüldüğünü dile getirerek iktidarın muhalefet karşısındaki tutumunu eleştirdi. Aynı konuşmadaki "Vatandaşlarımıza hizmetler uğrunda seve seve can vermeyi, hayatımızın yüksek, şerefli son mükafatı saymaktayız" ifadesi ile de mücadelelerinde gidilebilecek son noktayı dikkatlere sundu.⁷⁶ İnönü gezi sonrasında İstanbul'a döndüğünde de benzer olaylarla karşı karşıya kaldı. Bir grup vatandaşın saldırısına uğradı ancak, bu olaylar asker müdahalesiyle ciddi sonuçlar doğurmadan engellenebildi.⁷⁷

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de Uşak olaylarını bir "tertip" olarak nitelendirdi. Konu ile ilgili olarak yayınlanan bildirideki "son müessif hadiseler taşıdıkları mana itibariyle bir şahıs ve partiye karşı değil, topyekün Türk milletinin insanca yaşama hakkına, muhalefet müesseselerine ve demokratik rejime karşı girişilmiş vahim bir tertibin eseridir" sözleri olayların iktidar tarafından düzenlenmiş olabileceği imasına yönelikti.⁷⁸ Demokrat Parti, olaylar nedeniyle yaptığı grup toplantısında, Halk Partisi'nin Ege bölgesini kapsayan "Büyük Taarruz" diye adlandırdığı geziyi kanun dışı saydığını açıklıyor ve sert önlemler alınması için gerekenin yapılmasını karar-

74 Zafer, 2 Mayıs 1959.

75 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 149.

76 Ş. Süreyya AYDEMİR: *İkinci Adam*, s. 374.

77 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 150.

78 Rıfıkı Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 620.

laştırıyordu.⁷⁹ Cumhuriyet Halk Partisi'nin olayları 11 Mayıs'ta meclis gündemine taşımasından sonra meclis koridorları iktidar ve muhalefet milletvekillerinin kavgalarına sahne oldu.⁸⁰

1959 yılı eylül ayında Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinin Çanakkale gezisi sırasında çıkan bazı olayları incelemek üzere Çanakkale'ye giden aynı partiden milletvekilleri Hükümet tarafından güvenlik endişesiyle engellendi. Demokrat Parti'nin gazetelerde yayınlanan ve "netice ve mesuliyet müteşebbislerine aittir"⁸¹ şeklindeki bildiriye rağmen geziye katılan grup saldırıya uğradı. Olaylar polis kuvvetlerinin milletvekili grubunun gezisine engel olmasıyla ancak yatıştırılabildi.

1959 yılının sonlarına doğru, baskın bir seçim yapılabilmesine dair beklentiler bizzat İsmet İnönü tarafından dile getiriliyordu. İnönü, ekim ayında parti il kongrelerine gönderdiği yazılı mesajlarda, iktidarın baskın seçim yapma eğiliminde olduğunu belirtiyor ve yerel örgütlerini seçime hazırlıklı olmaları konusunda uyarıyordu.⁸² Bu arada iktidar, İçişleri Bakanlığı'nın illere gönderdiği bir genelge ile siyasal partilerin gençlik ve kadın kolları kongrelerini yasaklıyordu.⁸³ İ. Rüştü Aksal Bartın'da yaptığı açıklamada, iktidarın demokratik kurumları yok etme konusunda kararlı olduğunu söylüyordu.⁸⁴ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Kurul toplantısında konuşan Osman Bölükbaşı, Demokrat Parti'yi düşürmenin kendileri açısından bir görev haline geldiğini ifade ediyor,⁸⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri ise, Aralık ayında Bafra'da yaptığı konuşmada maziye inkar eden ve geleceğe ait hayal ürünü politikalarla vatandaşları avutmak isteyen iktidar partisinden bezdiklerini belirttikten sonra, Trabzon'da, ülkenin sıkıntılardan kurtarılmasının tek çaresinin seçim olduğunu açıklıyordu.⁸⁶

1960 yılına gelindiğinde Cumhuriyet Halk Partisi parlamento dışı muhalefeti harekete geçirmeyi başarmış, toplumsal muha-

79 *Zafer*, 7 Mayıs 1959.

80 *Zafer*, 12 Mayıs 1959.

81 *Zafer*, 16 Eylül 1959.

82 *Ulus*, 16 Ekim 1959.

83 *Ulus*, 22 Ekim 1959.

84 *Ulus*, 25 Ekim 1959.

85 *Ulus*, 19 Kasım 1959.

86 *Ulus*, 11 Aralık 1959; *Ulus*, 14 Aralık 1959.

lefet iyiden iyiye güç kazanmaya başlamıştı.⁸⁷ Ancak ülkenin ekonomik göstergeleri 1957 seçimleri öncesinin aksine Demokrat Parti lehine gelişmişti. Başbakan İskenderun'da “ İşlerimiz yolunda, iktisadi kalkınma hamlemiz devam etmekte ve gittikçe hızını arttırarak daha da genişlemesi için her türlü sebep mevcut bulunmaktadır. Türk milleti özlediği bir hayata kısa zamanda ulaşma fırsatı bulacaktır” sözleriyle iktidarın gelecekle ilgili iyimser beklentisini yansıtmaktaydı.⁸⁸ Alınan kredilerle iyileşme eğilimi gösteren ekonomi, muhtemel bir erken seçimin iktidar lehine sonuçlanması ihtimalini arttırıyordu. Başbakan Edirne gezisi sırasında 1960 yılı ilkbaharında erken seçim olabileceğinin ilk sinyallerini verdi.⁸⁹ Ama rejim meseleleri üzerinde yoğunlaşan muhalefet, iktidarı sıkıştırmaya devam etti.

1960 yılına iktidar-muhalefet ilişkilerinin gergin olduğu bir ortamda girildi ve gerilimlerin doğurduğu siyasal bunalım zirveye ulaştı. Demokrat Parti iktidarının son aylarında muhalefetin irtica ile ilgili suçlamaları yeniden gündeme geldi. Bülent Ecevit Ulus gazetesinde çıkan bir makalesinde Demokrat Parti'nin, iktidarını devam ettirebilmek için gerici hareketlerle birlikte davranmaya başladığını ve bu nedenle Cumhuriyet devrimlerine karşı cephe almış olduğunu yazıyor, iktidarı bu tutumundan dolayı eleştiriyordu.⁹⁰ İsmet İnönü'nün Gazeteciler Cemiyeti'nde yaptığı konuşmada dile getirdiği, iktidarın muhtemel bir erken seçimde başarılı olabilmek için Said-i Nursi'yi, iktidar lehine propaganda yapmak üzere görevlendirdiği iddiası, Başbakan Menderes tarafından iftira olarak nitelendiriliyor, öteden beri maruz kaldıkları irtica suçlamaları, iktidar kanadınca reddediliyordu.⁹¹

Cumhuriyet Halk Partisi kanadında ise iktidarı halka şikâyet gezileri devam ediyordu. İsmet İnönü Bursa'da yaptığı konuşmada iktidara sert mesajlar veriyordu. “Vatandaşlarım emin olsunlar ki, seçimi kaybedecek olanlar iktidarda kalmak isterlerse, dünya başlarına yıkılacaktır. Dünyanın başlarına yıkıl-

87 Tevfik ÇAVDAR: *a.g.m.*, s. 2069.

88 Rıfıkı Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 620.

89 Füzûzan TEKİL: *İnönü-Menderes Kavgası* (Tekil Neşriyat, İstanbul, 1989), s. 57.

90 Bülent ECEVİT: “Nurcu’lar ve İktidar”, *Ulus*, 12 Ocak 1960.

91 *Zafer*, 17 Ocak 1960.

ması için ben, tasavvur ettikleri, tasavvur edecekleri derslerin en ağırını onlara öğretmesini bileceğim.”⁹² Başbakan Menderes de muhalefetin sert mesajlarına aynı sert üslupla; “Ekalliyette iken diktatörce konuşmak hevesine, muhalefette iken tahakküm sevdasına sakın kapılmayınız. 1946 seçimlerinde olduğu gibi bir siyasi zorbalık hevesine kapılanların, 1957 seçimlerindeki gibi tedhiş usullerine cür’et gösterenlerin kendi tabirleri ile, alem mutlaka başlarına yıkılır.”⁹³ şeklinde karşılık veriyordu.

Şubat ayında Cumhuriyet Halk Partisi liderinin Konya’ya yaptığı gezi sırasında da birtakım olaylar çıktı. İktidara yakın Zafer gazetesi, çıkan bu olayları muhalefetin tahriki olarak nitelendirdi. Gazeteye göre İsmet İnönü, ilgililer tarafından uyarılmasına rağmen Konya gezisini yaparak olayları tahrik etmişti.⁹⁴ Aynı tarihli muhalefete yakın Ulus gazetesi ise, Konyalıların “Paşam Bizi Kurtar” diye sloganlar attıklarını yazıyordu.⁹⁵ H.Oğuz Bekata, bütçe görüşmelerinde Başbakan Menderes’i hem kendi siyasi hayatını hem de demokrasinin geleceğini korumak için istifaya davet ediyordu.⁹⁶ Ülkenin siyasi bir bunalım içinde olduğunu ve bu durumdan kurtulmanın tek yolunun süratle seçime gitmek olduğunu savunan Cumhuriyet Halk Partisi muhalefeti⁹⁷, bütçe görüşmelerinden sonra TBMM’nin tatil edilmesiyle yeniden meydanlara çıktı.

5.4.2. İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Kaos

1960 ilkbahar aylarında Cumhuriyet Halk Partisi’nin, iktidarı rahatsız eden yurt içi gezileri devam ediyordu. İktidar ile muhalefet arasındaki tartışmaların gündemi, liderlerin bu gezilerde yaptığı konuşmalar ve gezi sırasında çıkan olaylar tarafından belirleniyordu. 23 Mart’ta Kayseri’de çıkan bazı olaylar iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilimi daha da artırdı. İnönü hem çıkan olayları incelemek hem de Kayseri İl Kongresine katılmak için yola çıkmak üzereyken, Kayseri Valisi’nden oraya gitmemesini isteyen bir telgraf aldı.⁹⁸ Kongre

92 Ş. Süreyya AYDEMİR: *İkinci Adam*, s. 382.

93 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 638.

94 *Zafer*, 8 Şubat 1960.

95 *Ulus*, 8 Şubat 1960.

96 *Ulus*, 21 Şubat 1960.

97 *Ulus*, 1 Mart 1960.

98 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 153.

yasaklanmış olmasına rağmen İnönü, olayları incelemek için Kayseri'ye gitmek üzere yola çıktı. Tren Himmetdede istasyonunda durduruldu ve Cumhuriyet Halk Partisi liderinden yola devam etmemesi istendi. İnönü bu yasaklamanın kanunsuz olduğu gerekçesiyle gitmek konusunda diretti ve valinin izniyle zoraki de olsa Kayseri'ye gitti.⁹⁹ Kayseri dönüşü Yeşilhisar'a giderken İncesu'da da engellenmeye çalışan muhalefet lideri, askerler tarafından kurulan barikatları geçerek iktidarın yasaklayıcı tavrını tanımadığını ortaya koydu.¹⁰⁰

İktidarın takındığı aşırı kontrolcü tavır tepkilere neden oluyor ve muhalif çevreler ülkedeki rejimi "polis rejimi" olarak nitelendiriliyorlardı. Muhaliflere göre, devletin güvenlik güçleri asayiş, can ve mal güvenliğini koruma gibi öncelikli görevlerini bir yana bırakmış, bütün dikkatini muhalefet partileri üzerinde yoğunlaştırmaya başlamışlardı.¹⁰¹ İktidar ise, Kayseri olaylarını yeni bir tahrikçilik olarak nitelendiriyordu. Zafer Gazetesinde çıkan bir bildiride muhalefet, iktidar mücadelesinde "Balkan Komitacılık" usullerini uygulamakla suçlanıyordu.¹⁰² 1957 seçimlerinden sonraki gelişmeler iktidarı hep ürkütmüş, olayların sokaklara taşması iktidar çevrelerinde, gelişmelerin belli bir amaca yönelik olduğu düşüncesini uyandırmıştı. İktidara göre gidişat kötü, vahim, belli maksatlı hatta amaçlıydı. Bu amaç ise 'ihtilal' yapmaktı.¹⁰³

Kayseri ve Yeşilhisar gezisinde çıkan olaylar, Cumhuriyet Halk Partisi liderinin, yasaklama ve uyarılarına rağmen olayların üzerine giden tutumu iktidar çevrelerinde endişe uyandırdı. Demokrat Parti iç politikadaki son durumu görüşmek ve alınacak önlemleri belirlemek üzere 7 Nisan'da bir toplantı yaptı. Bu toplantıda muhalefetin, iktidarı olağan dışı yollardan devirmeye yönelik davranışlar içinde olması nedeniyle sert önlemler alınması gerektiği kararlaştırıldı.¹⁰⁴ Meclis Grubu, yayınladığı bildiri ile de "...hücre usulü ile gizli faaliyette bulunarak devletin emniyet ve selametini vahamete götürdüğü" dü-

99 *Ulus*, 3 Nisan 1960.

100 Metin TOKER: *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, s. 318.

101 Y. Kadri KARAOSMANOĞLU: "Polis Rejimi", *Ulus*, 25 Mart 1960.

102 *Zafer*, 5 Nisan 1960.

103 Füzûzan TEKİL: *a.g.e.*, s. 63.

104 A. Fuad BAŞGİL: *a.g.e.*, s. 119.

şüncesinden hareketle “bu faaliyetlerle ilgili hakikatleri ortaya çıkarmak maksadıyla meclis tahkikatı açılmasına ve bu arada her türlü kanuni ve idari tedbirlerin alınmasına...” ittifakla karar verildiğini kamuoyuna açıkladı.¹⁰⁵

Yayınlanan bildiri her ne kadar kararın oy birliği ile alındığını belirtiyor olsa da alınacak tedbirlerin belirleneceği 12 Nisan toplantısında okunan rapor gereği kurulması istenen Tahkikat Komisyonu ile ilgili tartışmalarda düşünce ayrılıkları da ortaya çıktı. Rıfki Salim Burçak’a göre, toplantıda Cumhuriyet Halk Partisi’ni komünist faaliyetler yapmakla suçlayıp komisyondan başka, özel mahkemelerin kurulmasını isteyenler kadar, hükümetin çıkarılan kanunları tek taraflı kullanmasını ve muhalefet üzerinde gereksiz baskı politikaları uygulamasını eleştirenler de oldu.¹⁰⁶

Tahkikat Komisyonu’nun kurulması, iktidar ile muhalefet arasında 1946 yılından itibaren varolan ve on dört yıl boyunca süren karşılıklı güvensizliğin bir sonucuydu. Nitekim Füzuan Tekil de komisyonun kuruluşunu, Cumhuriyet Halk Partisi’nin ihtilal hazırlığında bulunduğu iddialarının, iktidar üzerinde neden olduğu olumsuz etkilerin bir sonucu olarak görmektedir.¹⁰⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, iktidarın Tahkikat Komisyonu kurulmasına ilişkin çalışmalarına hemen karşı bir önerge ile cevap verdi. Muhalefetin Demokrat Parti ile ilgili meclis tahkikatı önergesi, iktidar partisi idarecilerini ve hükümetin çeşitli alanlardaki kanun dışı olduğu iddia edilen bütün uygulamalarını kapsıyordu.¹⁰⁸

Demokrat Parti önergesi 18 Nisan’da mecliste görüşülürken iktidar ve muhalefet arasında sert tartışmalar yaşandı. İsmet İnönü, görüşmelerde muhalefetin önerge hakkındaki yaklaşımını, “Hür vatandaş olarak kanun dışı hiçbir kayda bağlı değiliz. Bu önerge kabul edildiği andan itibaren siyasi hayatımız tamir ve deva kabul etmez bir uçurumun kenarına atılacaktır... Bu salahiyet anayasanın üstünde ve kanun dışındadır, düpedüz gayri meşru bir taleptir...vatandaşlara gayri meşru salahiyetle yapılacak muameleleri kabul etmemelerini söyleyeceğiz... bu

105 Zafer, 8 Nisan 1960.

106 R. Salim BURÇAK: *On Yılım Anıları 1950-1960*, s. 655-656.

107 Füzuan TEKİL: *a.g.e.*, s. 65.

108 *Ulus*, 17 Nisan 1960.

surette memlekette bir dehşet idaresi fiilen kurulacaktır...Bu, anayasaya, insan haklarına karşı teşebbüs edilen gayrı meşru bir darbedir” sözleriyle dile getirdi.¹⁰⁹ Cumhuriyet Halk Partisi lideri, kendilerini ihtilal metotları kullanmakla suçlayan iktidara da “Eğer bir idare insan haklarını tanımaz baskı rejimini kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Buna mahal vermemek için idarenin demokratik yolda olması, insan haklarının yürürlükte olması şarttır...Eğer insan hakları yürütülmez,vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehâl olur...Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam.” sözleri ile cevap verdi.¹¹⁰

Tahkikat Komisyonunun kurulmasıyla ilgili önerge, tartışmalı bir oturumun ardından oylandı ve muhalefetin terk ettiği mecliste, iktidar çoğunluğu tarafından kabul edilerek, 15 üye ile çalışmalarına başladı. Komisyonun ilk icraatı “tahkikatın selametini temin maksadıyla bütün siyasi partilerin ve bunlara bağlı teşekkül ve kolların her türlü faaliyetini” durdurmaktı.¹¹¹

Tahkikat Komisyonunun kurulması, darbeye az bir zaman kala parlamento dışı muhalefetin harekete geçmesine neden oldu. 19 Nisan’da İstanbul’da, 27 Mayıs’a kadar sürecek olan bir takım olayların başlangıcı sayılabilecek öğrenci gösterileri başladı. Öğrenciler hükümeti istifaya çağırıyorlar, alınan kararı protesto ediyorlardı. Olayların büyümesi üzerine İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilan edildi.¹¹² Basın, iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilimi ve bu gerilimin ortaya çıkardığı toplumsal huzursuzlukları, yapılan yasaklamalar nedeniyle, Kore’de meydana gelen öğrenci olaylarını kullanarak yansıtmaya çalışıyordu. Irak’ta yaşanan hükümet değişikliğinin iç politikada yarattığı huzursuzluklar gibi Kore’de çıkan ve Syngman Rhee’ye karşı başarıya ulaşan ayaklanma da iç politikada huzursuzluğa neden oldu. Tıpkı 1958 Irak Devrimi gibi Kore’de başlayan gençlik hareketleri de bir model sunuluyormuş gibi gazete manşetlerinde yer alıyordu ve bu durum iktidarı rahatsız ediyordu.¹¹³

109 *Ulus*, 19 Nisan 1960.

110 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 671.

111 *Zafer*, 19 Nisan 1960.

112 *Zafer*, 27 Nisan 1960.

113 Metin TOKER: *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, s. 341.

Komisyonun yetkilerinin belirlenmesi için yapılan görüşmeler 27 Nisan'da muhalefetin parlamento sınırlarını aştığı, sokaklara taştığı gergin bir ortamda başladı. Bu görüşmelerde de İsmet İnönü çok sert bir konuşma yaptı. Konuşmasında, iktidarın seçim yapmak niyetinde olmadığına inandığını belirttikten sonra komisyon eliyle alınmak istenen tedbirlerin gayrı meşru bir idare kurmaya yönelik olduğunu ancak, iktidarın bu niyetlerinde başarılı olamayacağını ifade etti. Asıl gerginlik yaptığı konuşmanın sonunda Kore örneğini vermesiyle yaşandı. "Biz aldığımız tedbiri aldık yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrı meşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi öyle söylemiştir. Syngman Rhee kurtuldu mu?... Üstelik onun ordusu polisi elinde idi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne polis...Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk Milleti Kore Milletinden daha az haysiyetli değildir." Yapılan bu sert konuşmanın ardından Cumhuriyet Halk Partisililerine ve bazı milletvekillerine meclis oturumlarına katılmama cezası verildi.¹¹⁴

Tahkikat Komisyonu üyelerinin yetkilerini belirleyen kanun 27 Nisan'da Meclis Genel Kurulu'nda kabul edildi.¹¹⁵ Kanunun kabul edildiği gün ve bir gün sonra İstanbul ve Ankara'da olaylar çıktı. Çıkan olaylar iktidar kanadını endişelendirdi. Çankaya'da 29 Nisan'da bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda, üniversitelerde somut olarak ortaya çıkan huzursuzlukların giderilebilmesi için neler yapılabileceği üzerinde duruldu. Başgil, Tahkikat Komisyonunun görevlerinin anayasaya aykırı olduğunu, ülkede çıkan huzursuzlukların ancak, bu kanunun değiştirilmek üzere meclise geri gönderilmesi ile mümkün olabileceğini düşündüğünü, hatta eğer yapılabilirse, hükümetin istifa etmesinin ve yerine muhalefetle birlikte oluşturulacak bir koalisyonun geçmesinin ülkedeki tansiyonu düşüreceği kanaatinde olduğunu ifade ediyordu.¹¹⁶ Başgil'in ülkedeki tansiyonu düşürmeye yönelik teklifleri bir zaaf görünümü verir gerekçesiyle Demokrat Parti kurmayları tarafından olumlu karşılanmadı ve destek bulmadı. Onlar, yaşanan olayların ancak daha sert önlemler alınarak durdurulabileceği düşüncesindeydiler.¹¹⁷

114 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 685-686.

115 Zafer, 28 Nisan 1960.

116 Bu görüşme ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız, A. Fuad BAŞGİL: *a.g.e.*, s. 129-141.

117 Samet AĞAOĞLU: *Arkadaşım Menderes*, 160; Cüneyt ARCA YÜREK: *a.g.e.*, s. 279.

İktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilim devam ederken Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel Milli Savunma Bakanı'na hitaben bir mektup yazdı ve bu mektupta Kayseri olaylarından sonra ülkede oluşan huzursuzlukların giderilmesi için alınması gereken tedbirlere ilişkin görüşlerini dile getirdi.¹¹⁸

Demokrat Parti iktidarına karşı beliren parlamento dışı muhalefet, 555 K olayı ile iyice somutlaştı. 1960 yılında Ankara'da "5. ayın, 5. günü, saat 5'te Kızılay" da yapılan bir gösteride hükümet, uyguladığı anti-demokratik yöntemlerden dolayı protesto edildi.¹¹⁹ Kızılay'da Menderes gösteri yapan kalabalıkların içine girdi, ancak kalabalığın "istifanı istiyoruz" sloganları ile karşı karşıya kaldı ve göstericilerin arasından kaçırıldı.¹²⁰

Tarihe 555 K olarak geçen bu olay, muhalefet cephesinin kendine olan güvenini arttırırken, iktidar cephesi olayların etkisiyle yara aldı. 11 Mayıs'ta meclisin tatile girmesinden sonra Başbakan 14 Mayıs'ta İzmir gezisine çıktı. İzmir gezisi Ankara'da birkaç gün önce yaşananların aksine Menderes için bir moral gezisi oldu. İzmir'de coşkulu bir kalabalığa hitap eden Başbakan Menderes, "Seçimler yapılmayacakmış gibi veya seçimler dürüst yapılmayacakmış gibi bir uydurulmuş yalan iddiayı, faraziyei ortaya atarak bunun üzerine bir isyan, bir kıyam, bir fitne ve fesat hareketi oturtmak, seçimden ümidi olmayan, hala demokrasinin ne olduğunu anlamayan bir avuç gürültücü ve çığırtkan zümre ile seçimleri ve milli iradeyi yok etmeyi siyasetleri için tek çıkar yol sananların hüner ve eseridir." sözleriyle muhalefeti son olaylardan dolayı eleştirdi.¹²¹ Daha sonra Bergama'ya giden Başbakan 'orada Cumhuriyet Halk Partisi lideri İnönü'ye hitaben, "hiçbir sergerde bugün etrafına bir miktar insan toplayarak bu memleketin kaderine hükmetmek rüyasına dalamaz. Böyle bir rüyadan derhal uyanmak lazım gelir. Uyanmadıkları taktirde onları uyandırmak boynumuzun borcu olsun. Bu memleketin maceralara, kanlı maceralara sahne olmaya zerre kadar niyeti yoktur" şeklinde

118 Bu mektubun Başbakan'a gösterilip gösterilmediği kesin olarak bilinmemektedir. Bakınız, Ümit ÖZDAĞ *a.g.e.*, s. 163-164.

119 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 153.

120 Ümit ÖZDAĞ *a.g.e.*, s. 166.

121 *Zafer*, 16 Mayıs 1960.

konusarak, muhalefeti suçlayıcı tavrını sürdürdü.¹²² Manisa'da ise muhalefeti milli iradeye saldırmakla suçladı.¹²³

Gezi sonrasında Ankara'ya dönen Menderes'i yeni bir olay bekliyordu. 21 Mayıs'ta altı yüz ile bin kişi arasında subay ve Harp Okulu öğrencisi Kızılalay'da bir yürüyüş yapmış ve Hükümeti istifaya davet etmişlerdi.¹²⁴ Eroğul'a göre bu olayla artık ordu da açık bir şekilde ülkede yaşanan siyasi mücadelede safını belli etti.¹²⁵ Olaylar yatışacak gibi görünmüyordu ve bu durum parlamento dışı muhalefeti harekete geçiren muhalifleri umutlandırırken iktidar partisini huzursuzluğa sevk ediyordu.

Gösterilere ordu mensuplarının da katılmasıyla olaylar yeni bir safhaya taşındı. Demokrat Partili bazı milletvekilleri bu yeni durumu değerlendirmek üzere 23-24 Mayıs günleri Genel Kurulun toplanmasını sağladılar. Toplantıda Sıtkı Yırcalı, sağlıklı bir seçim ortamının hazırlanarak en kısa sürede seçim kararı alınmasını, ayrıca Tahkikat Komisyonlarının görevinin sona erdiğinin açıklanmasını ve bunları yapabilmek için yeni bir hükümet kurulmasını talep etti.¹²⁶ Burçak, 21 Mayıs gösterilerine Harp Okulu ve ordu mensuplarının katılmasının ciddiye alınması ve ortamı yumuşatmak için partinin izlediği genel politikada değişiklikler yapılması gerektiğini dile getirdi. Başbakan Menderes ise yaşanan olayları, demokratik ülkelerde her zaman olabilecek önemsiz gösteriler olarak nitelendirdi. Başbakan, 25 Mayıs'ta yapılan Meclis Grubu toplantısında da, Ege gezisinden aldığı moralle izledikleri yolda haklı olduklarına olan inancını tekrarladı.¹²⁷

Grup toplantısını sinirli bir şekilde terk eden Adnan Menderes, 25 Mayıs'ta Eskişehir gezisine çıktı. Eskişehir'de de İzmir'e benzer görüntüler yaşandı. Başbakan, yaklaşık 150.000 kişilik bir topluluk karşısında yaptığı konuşmada, iktidara gelme ve iktidardan gitmenin seçimden başka yolu olmadığını ancak, muhalefetin meşru mücadele yöntemlerini terk ederek, zorlama ile başarı kazanmaya çalıştığını, muhalefetin sokak hare-

122 *Zafer*, 18 Mayıs 1960.

123 *Zafer*, 19 Mayıs 1960.

124 Ümit ÖZDAĞA.g.e., s. 177.

125 Cem EROĞUL: a.g.e., s. 158.

126 Cüneyt ARCAYÜREK: a.g.e., s. 286.

127 R. Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları 1950-1960*, ss. 735-746.

ketleri ile milli iradeyi iptal edemeyeceğini bilmesi gerektiğini ifade etti. Tahkikat Komisyonlarının görevinin sona erdiğini de kamuoyuna duyuran Menderes, bu konudaki tartışmaların da artık gereksiz tartışmalar olduğunu dile getirdi.¹²⁸ Ancak, ertesinin gecesinde askeri darbenin gerçekleştiğini öğrendi. Başbakan, sonraki gün Kütahya'da tutuklandı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise Çankaya'da ordu tarafından teslim alındı. Ardından Demokrat Parti milletvekilleri teker teker yakalanıp Harp Okulu'nda muhafaza altına alındılar.¹²⁹ On yıl önce büyük umutlarla başlayan Demokrat Parti dönemi, yapılan bir askeri darbe ile son buldu.

5.5. Demokrat Parti'nin Son Dönemi Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Demokrat Partinin son döneminde, iktidar-muhalefet ilişkilerinde yaşanan krizler sürekli hale geldi. İktidar partisinin 1957 seçimlerinde aldığı oylarının %50'nin altına düşmesiyle başlayan tartışmalar, siyasal alanın tıkanmasına neden oldu. 1957 seçimleri, öncesinde ve sonrasında yaşanan tartışmaların içeriğine bakıldığında, siyasal açıdan bir geriye dönüştü. 1946 seçimleri sırasında yaşanan olaylar, siyasal aktörlerin rolleri değişmiş olmasına rağmen, bu dönemde yeniden yaşandı.

Seçimler sona erdikten ve sonuçlar belli olduktan hemen sonra, meclisin ilk toplantısında başlayan ve muhalefetin protestosu ile somutlaşan meşruiyet tartışmaları, 27 Mayıs'a kadar ülke gündemini meşgul etti. Seçimlerden sonra iktidar-muhalefet ilişkileri bir ölüm kalım savaşı halini aldı.¹³⁰ Muhalefete göre bu savaşın nedeni, iktidarın kendi bildiği gibi davranma alışkanlığıydı.¹³¹ Gerçekten de Demokrat Parti kurucuları, demokratik ruhu esas alan parti programlarının aksine, geçmişleri ile tek parti dönemine bağlı oluşlarının kendilerinde bıraktığı kimseye danışmadan düşünme ve karar verme alışkanlığını terk edemediler.¹³² Bu alışkanlık parti içi muhalefetin de şikâyet konusuydu ve Demokrat Parti kurucuları, bu alış-

128 Zafer, 26 Mayıs 1960.

129 Cem EROĞUL: *a.g.e.*, s. 161.

130 Samet AĞAOĞLU: *Arkadaşım Menderes*, s. 131.

131 *Akis*, Cilt XIII., Sayı 21 (8 Ağustos 1958), s. 10.

132 A. Fuad BAŞGİL: *a.g.e.*, s. 74.

kanlıkları yüzünden parti içi muhalifler tarafından da eleştirildiler. Muhalefet ise, 1946 sonrasında başlayan yeni yapı içinde üstlendiği yeni rolü benimseyemedi ve muhalefet pozisyonunu kendine yediremedi. Bu nedenle de iktidar karşısında sert bir mücadele yöntemi benimsedi.

Muhalefet olgusu Türk siyaseti bakımından incelendiğinde karşılaşılan durum demokrasi açısından sorunlarla doludur. Bu bağlamda muhalif her hareketin komünistlik, bölücülük ve mürtecilik gibi suçlamalara maruz kaldığı açık bir gerçekliktir.¹³³ 1950 sonrasında da bu yaklaşımın sürdüğünü söylemek yanlış olmaz. Özellikle Demokrat Parti iktidarının son döneminde muhalefet, “kazanırsam da deviririm kazanamam da deviririm” mantığı ile hareket etmekle ve “devleti tahrip edici” faaliyetler içinde bulunmakla suçlandı.¹³⁴ Bu suçlayıcı tavır, muhalefetin hareket alanını daraltan kanun ve iç tüzük değişiklikleriyle somut uygulamalara dönüştü ve onu çalışamaz hale getirdi.

Muhalefet ise, iktidarın meşruiyetini tartışmaya açtı ve onu gayrı meşru ilan etti. İktidar tarafından alınan kararlar karşısında direndi ve temsil ettiği iddiasında bulunduğu tabandan destek sağlamaya çalıştı. Baskılar muhalif partilerin birleşmesine neden oldu ve bu durum muhalefetin sistem içindeki etki alanını genişletti. Cumhuriyetçi Millet Partisi, Türkiye Köylü Partisi ile Demokrat Parti'den tasfiye edilenlerin kurduğu Hürriyet Partisi ise Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşti. Birleşme sonrasında iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilim daha da arttı. Muhalefetin gerçekleştirdiği güç birliğine karşı iktidar “Vatan Cephesi” formülü ile karşılık vermeye çalıştı ve siyasal mücadele bu gelişmeler nedeniyle sokaklara taşdı.

Mücadelenin sertleşmesi iktidarın muhalefete karşı daha sert politikalar izlemesine neden oldu. 11 Ağustos 1958'de yayınlanan bildiri ile muhalefeti açıkça gayrı meşru ilan eden iktidar, Uşak olaylarının ardından başlattığı girişimlerle Tahkikat Komisyonlarını kurdu ve muhalefetin neden olduğuna inandığı siyasal bunalımı, baskı yoluyla gidermeye çalıştı. Başbakan Menekşe Ocağ 1960'ta Hacibektaş'ta yaptığı konuşmada muhalefeti

133 Şerif MARDİN: “Muhalefet ve Kontrol”, *Türk Modernleşmesi*, Der. Mümtazer TÜRKÖNE ve Tuncay ÖNDER (İletişim Yayınları, İstanbul, 1995), s. 181.

134 *Zafer*, 14 Kasım 1957.

ülke çıkarlarını gözetmemekle, iktidar mücadelesinde meşru yolları takip etmemekle ve bu yolla on yıl boyunca ülkeyi huzura kavuşturmamak için elinden gelini yapmakla suçluyordu.¹³⁵

1950-1960 arasında geçen on yıllık dönemde Türk siyaseti, gergin bir atmosfere hapsoldü. İktidar-muhalefet ilişkileri sürekli kriz ortamında, demokrasinin gerektirdiği düzeyde sürdürülemedi ve diyalogsuzluk siyasal sistemi normalleştirecek yöntemler geliştirilmesini engelledi. İktidar, bölücülük ve devleti tahrip etmekle suçladığı muhalefeti engellemek üzere Tahkikat Komisyonlarını kurdu. Ama bu komisyonlar ülkede yaşanan siyasal bunalımları hafifletmedi, aksine daha derinleştirdi. Kronikleşen kriz ortamında, 1960 yılının ilk aylarında iktidar tarafından, seçimlerin öne alınabileceği yolundaki irade beyanları bile, siyasal havayı yumuşatmaya, iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilimleri sona erdirmeye yetmedi. On yıllık iktidar döneminin özellikle son üç yılında iktidar-muhalefet ilişkilerinde yaşanan sıkıntılar sistemi tıkanma noktasına getirdi. İlişkilerdeki gerilim nedeniyle partiler arasındaki diyalog tamamen kesildi. Siyasal aktörler bu tıkanıklığı aşabilecek demokratik olgunluğu sergileyemedi. Yazık ki, ağır aksak da olsa ilerleyen demokrasi tarihimizin anılan dönemi, bir utanç sayfasıyla, 27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri bir darbeyle son buldu.

Sonuç

Sonuç

1945 yılında San Francisco Konferansına katılan Türk delegasyonunun, Türkiye'nin demokratik eksikliklerinin giderileceğine ilişkin açıklamaları ve İsmet İnönü'nün 19 Mayıs demeciyle devam eden süreç, 1946 seçimleriyle birlikte kurumsallaşmaya başladı. Demokrasiye geçiş süreci, ancak demokrasinin küresel anlamda yaygınlık kazandığı ikinci demokrasi dalgasıyla, üçüncü denemede, kurumsal bir nitelik kazandı. Demokrasi Avrupa'dan Latin Amerika ve Asya'ya değişik bölgelerde, birbirinden farklı toplumsal ve kültürel yapılarda, farklı düzeylerde hayatiyet kazandı.

Demokrasinin toplumsal/siyasal bir pratik olarak başarı düzeyi, toplumdan topluma farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkları ortaya çıkaran en önemli unsurlardan birisi, demokrasinin gelişimine elverişli bir siyasal, sosyal ve kültürel zeminin varlığı ya da yokluğudur. Bir toplumsal yapıda demokrasinin varlığına işaret eden özgür seçim, eşit oy hakkı, seçme-seçilme hakkı, düşünce özgürlüğü gibi kurum ve kurallar, kendi başlarına yeterli değildir. Siyasal yapıya demokratik hüviyet kazandırmanın asgari şartları olan bu kurum ve kurallar, ancak siyasal kültür tarafından desteklendiği ölçüde uygulamadaki başarı şansını arttırmaktadır. Demokrasinin desteklendiği bir sosyo-kültürel zeminde sistemin içselleştirilmesi daha kolay olmakta, desteklenmediği yerlerde ise kurumsallaşma sürecinde çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır.

Modern demokrasiye anlam kazandıran esas unsurlardan birisi de siyasal sistem içinde kurumsallaşmış bir muhalefetin varlığıdır. Muhalefetin siyasal sistem içindeki etkinliği ise siyasal kültürel değerlerin muhalefet hakkında oluşturduğu imaj ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle iktidar-muhalefet ilişkileri söz konusu olduğunda, siyasal kültür çok daha fazla önem kazanmaktadır. Muhalefet hakkında olumsuz bir imaja sahip olan ve muhalefetin gayri meşru bir hareket olarak kabul edildiği toplumlarda, iktidar-muhalefet ilişkilerinin demokrasinin gerektirdiği düzeye ulaşması ihtimali, olumsuz imajın derecesine bağlı olarak zorlaşmaktadır.

Türkiye’de, 1950-1960 yılları arasındaki iktidar-muhalefet ilişkilerinin şekillenmesinde bu boyut önemlidir. Söz konusu dönemde siyasal ilişkilerdeki gerilimlerin rejimi tıkanma noktasına getirmesinin altında yatan nedenlerden en önemlisi, Türk siyasal kültüründe muhalefete bakışı simgeleyen olumsuz tavrın, tarihsel bir derinliğe sahip olmasıdır. Türk siyasal tarihi incelendiğinde, muhalefeti gayrı meşru görme ve bu bakış açısının bir sonucu olarak onu tanımama tavrının, Osmanlı’dan Cumhuriyete ve Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar süreklilik taşıdığı görülmektedir. Türk siyasal geleneğinde iktidar-muhalefet ilişkileri Kemalistleri Jöntürklere, Jöntürkleri Tanzimat hareketine ve onu da Osmanlı İmparatorluğu’na bağlayan bir zincir içinde ele alındığında, muhalefete karşı olumsuz bazı tortuların varlığı kolaylıkla tespit edilebilmektedir.¹

Bu bağlamda denilebilir ki; Osmanlı Devleti’nde aşırı merkezîyetçi bir siyasal yapı içinde şekillenen siyasal kültür, demokratik sistemin işleyişini kolaylaştıracak bazı unsurların gelişmesini engellemiştir. Siyasal tarihimizde hemen hemen bütün muhalefet hareketleri, her dönemde vatan ve milletin beyni olarak kabul edilen siyasal merkeze/devlete karşı bir tehdit unsuru olarak algılanmış ve bu bakış açısı muhalefetin iktidar mücadelesinde kullandığı yöntemler konusunda da etkili olmuştur. Siyasal merkez tarafından gayrı meşru olarak tanımlanan muhalefet, iktidar mücadelesini, daha çok illegal ya da örtülü yöntemlere dayandırmış, iktidar ise bu hareketleri dışlama ya da sindirme yolunu seçmiştir. Dolayısıyla iktidar ile muhalefet arasında, karşılıklı güven zemininde bir işbirliği ve rekabet anlayışı gelişmemiştir.²

Demokrat Parti, Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşmaya başlamasında, siyasetin tabana yayılmasında önemli bir kilometre taşıdır. Demokrat Parti iktidarı döneminde hız kazanan kalkınma, bunun getirdiği sosyal değişimler ve ortaya çıkan siyasal ayrışmalar, sonraki yıllarda siyasal hayatımızın temel hareket noktaları olmuştur. Ancak bu dönemde, Türkiye’de demokrasi kültürünün gelişimi açısından hayati bir öneme sahip olan sağlıklı ve demokratik bir iktidar-muhalefet ilişkisi geleneğinin oluşturulması ve yaşatılması konusunda

1 Dankwart A. RUSTOW: *a.g.m.*, s. 64.

2 Esat ÖZ: “Türkiye’de Demokrasinin Gelişimi ve Demokrat Parti”, s. 37-38.

özel bir gayret sarf edilmemiştir. Hem iktidardaki hem de muhalefetteki siyasal seçkinler, bu konuya yeterince önem/değer vermemişlerdir. Dolayısıyla da çok partili hayatın yerleşmeye başladığı dönemden günümüze miras kalan, demokratik rekabeti ve uzlaşmayı içinde barındıran bir siyasal kültür değil, kısır çekişmelere dayanan ve 'kan davası' na benzer bir siyasal ilişkiler geleneği olmuştur.

Osmanlı Devleti'nden devralınan, Cumhuriyet döneminde de devam eden merkezîyetçi siyasal yapı ve zihniyet, 1950-1960 arası dönemde de büyük ölçüde korunmuş ve bu zihniyet, demokratik siyasal sistemin zenginleşmesine katkıda bulunacak plüralist kurumlaşmayı engellemiştir.³ Demokrat Parti, 'millî irade' kavramına dayandırdığı çoğunlukçu iktidar anlayışını, 'millî iradeye ortaklar getirilemez' düsturu ile kullanarak, siyasal iktidarı çoğulcu bir kurumlaşma içinde paylaşmaktan sakınmıştır.

Demokrat Parti döneminde, demokratik kültür açısından eksik olan unsurlardan bir başkası da taraflar arasındaki karşılıklı güvensizlik ve hoşgörü eksikliğidir. Hoşgörü, demokrasi-nin işleyişi açısından en az muhalefetin meşru bir güç olarak tanınması kadar önemlidir. Ancak bu dönemde temel siyasal aktörler arasındaki güvensizlik ile hoşgörüsüzlük karşılıklı olarak birbirini beslemiş, iktidar muhalefetin aşırılıkları karşısında hoşgörölü davranamamış, geleneksel bir tavırla sert politikalar uygulayarak onun üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Hoşgörü eksikliğinin neden olduğu uzlaşmazlık muhalefetin güvensizlik duygularıyla birleşerek, gergin olan iktidar muhalefet ilişkilerinin diyalog yöntemiyle çözülmesi ihtimalini de ortadan kaldırmış, sorunlar büyüdükçe siyasal gerilim artarak devam etmiştir.

Sonuç itibarıyla on yıllık Demokrat Parti döneminde, iktidar-muhalefet ilişkileri konusunda yaşanan sıkıntılar, Türk demokrasisinin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Öncelikle 1950-1960 yılları arasında siyasal mücadeleyi yapan siyasal aktörler tek-parti dönemi alışkanlıklarıyla hareket etmişlerdir. Hem iktidar hem de muhalefet partileri toplum tarafından kendileri için belirlenen yeni rolleri hazmedememişlerdir. Üstlenilen yeni rollerin muhataplarınca hazmedilememesi bir

yandan iktidarın meşruiyetinin tartışmaya açılmasına öte yandan muhalefetin hukuki varlığına rağmen yok sayılmasına neden olmuştur. Söz konusu dönem boyunca, çok partili siyasal hayatın daha başlangıç yıllarında, iktidarın ve muhalefetin birbirlerini karşılıklı olarak reddetmesi, muhataplarının ‘baskıcı iktidar’, ‘yıkıcı muhalefet’ algılamalarıyla birleşince demokratik bir yönetim anlayışının ve geleneğinin oluşması engellenmiştir.

Kaynakça

- AGUN, Hüseyin. "Demokrat Parti'nin İdeolojisi", *Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesi ve Sorunları Sempozyumu*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1997, ss. 17-27.
- AĞAOĞLU, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, (Yayın Yılı Belirtilmemiş).
- *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- AHMAD, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.
- *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.
- *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
- AKIN, Erkan. "27 Mayıs ve Türkiye'de Demokrasi", *Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesi ve Sorunları Sempozyumu*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1997, ss.78-93
- AKKERMAN, N.Cevat. *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950.
- AKSOY, Muammer. "Rejim Buhranı Halledilmelidir", *Forum*, Sayı 88, 15 Kasım 1957, ss. 9-12.
- AKŞİN, Sina. *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- ARCAYÜREK, Cüneyt. *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- ARON, Raymond. *Demokrasi ve Totalitarizm*, Çev. Vahdi Hatay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- ATATÜRK, M.Kemal. *Nutuk*, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- ATEŞ, Nevin Yurdsever. *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994.
- AYDEMİR, Ş.Süreyya. *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.
- *İkinci Adam*, Cilt 3, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1993.
- AYGEN, Cemil. "Seçimler ve Meseleler", *Forum*, Sayı 105, 15 Eylül 1958, ss. 9-10.

- BAŞAR, A. Hamdi. *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960.
- BAŞGİL, A. Fuad. *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çev. M. Ali Sevük ve İ. Hakkı Akın. Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1966.
- BAYAR, Celal. *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, Tarih ve Yer Belirtilmemiş.
- BEKATA, H. Oğuz. "Menderes Şimdi Ne Yapmalıdır?", *Akis*, Cilt XV., Sayı 245, 4 Nisan 1958, s. 6.
- BERKES, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1979.
- BEYME, Klaus Von ve Robert V. DANIELS. "Muhalefet", *Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar*, Çev. ve Der. Mehmet Turhan. Gündoğan, Ankara, Yayın Yılı Belirtilmemiş, ss. 98-149.
- BİLGİN, Vedat. "Türkiye'de Anti Demokratik Geleneğin Gücü Nereden Geliyor?", *Yeni Türkiye*, Sayı 17, Eylül-Ekim 1997, ss. 26-28.
- BİRİNCİ, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.
- BURÇAK, R. Salim. *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olguç Yayınevi
"Partilerarası Münasebetler", *Zafer*, 25 Temmuz 1952.
On Yılın Anıları 1950-1960, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.
- ÇAM, Esat. *Siyaset Bilimine Giriş*, Der yayınları, İstanbul, 1990.
- ÇAVDAR, Tevfik. "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, ss. 2060-2088.
- DAĞLI, Nuran ve Belma AKTÜRK (Haz.). *Hükümetler ve Programlar*, TBMM Basımevi, Ankara, 1988.
- DAHL, Robert A. *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev. Levent Köker. TSİD ve TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- DANILOV, Viladimir. *Çok Partili Sisteme Geçiş: Türk Demokrasisinin Gelişmesinin Önemli Bir Safhası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- DEMİREL, Ahmet. *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Demokrasi Nedir?* TDV Yayınları, Ankara, 1992.
- DOĞAN, Mustafa. *Adnan Menderes'in Konuşmaları*, Cilt 1, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1957.
- Ayetullah KOCAMEMİ-Vahdettin AYBERK (Haz.). *DP'nin Muhteşem Zaferi: Adnan Menderes'in 1957 Seçim Nutukları*, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1958.

DUVERGER, Maurice. *Siyaset Sosyolojisi*, Çev. Şirin Tekeli. Varlık yayınları, İstanbul, 1982.

..... *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun Özbudun. Bilgi yayınevi, Ankara, 1993.

ECEVİT, Bülent. "Kökleşen Demokrasi", *Ulus*, 16 Aralık 1957.

"Nur'cular ve İktidar", *Ulus*, 12 Ocak 1960.

ERDEMİR, Sabahat (Der). *Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956*, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956.

..... *Muhalefette İsmet İnönü 1956-1959*, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959.

ERDOĞAN, Mustafa. *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

ERER, Tekin. *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1966.

ERGİN, Feridun. "Partilerarası Münasebetler", *Akis*, Cilt IX., Sayı 150, 23 Mart 1957, s. 7.

ERİM, Nihat. "Çoğunluk İstibdadı", *Ulus*, 21 Nisan 1952.

"Dört Yılı Tamamlamak", *Ulus*, 23 Mart 1951.

"Partilerarası Münasebetler", *Ulus*, 3 Mayıs 1951.

"Teminat Meselesi", *Ulus*, 16 Nisan 1952.

"Muhalefet Partileri ve İktidar", *Ulus*, 27 Kasım 1952.

"Totaliter Rejime Doğru", *Ulus*, 13 Aralık 1953.

"Milli Husumetten Milli Selamete", *Ulus*, 25 Temmuz 1953.

"Gerçek Seçim Emniyeti", *Yeni Ulus*, 19 Şubat 1954.

"DP Tam Totaliterliğin Eşiğindedir", *Yeni Ulus*, 1 Nisan 1954.

"Muhalefetin Kusuru", *Yeni Ulus*, 11 Mayıs 1954.

"Sert Muhalefet", *Halkçı*, 16 Haziran 1955.

EROĞUL, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, Ankara, 1990.

ESİRCİ, Şükrü. *Menderes Diyor ki, Birinci Kitap*, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.

EVCİMEN, Günsev. "Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları", *İ.Ü.H.F.M.*, Cilt.XLIII, Sayı 1-4, 1977, ss. 139-147.

FENİK, M. Faik. "Gasp Değil Adalet Eseri", *Zafer*, 27 Temmuz 1951.

“Huzursuzluk İnönü’den Geliyor”, *Zafer*, 18 Mart 1951.

“Milli Selamet Kanunları”, *Zafer*, 18 Temmuz 1953.

FEYZİOĞLU, Turhan. “Muhalefete Saygı ve Demokrasi”, *Ulus*, 12 Temmuz 1957.

GÖKKAYA, A.Kürşat. *Türk Siyasi Tarihinde Muhalefet Hareketleri ve Bir Örnek: Cumhuriyet Halk Partisi Muhalefeti 1950-1960*, H.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

GÜNEŞ, Turan. *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.

IONESCU, Ghitave Isabel de MADERIAGA. *Muhalefet*, Çev. Behzat Tunç. Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1988.

İNÖNÜ, İsmet. “Karşımızdaki Ağır Mesele”, *Ulus*, 20 Mayıs 1956.

“Uyandırma”, *Ulus*, 1 Haziran 1956.

“Üniversite Muhtariyeti”, *Ulus*, 3 Aralık 1956.

KALAYCIOĞLU, Ersin ve A.Yaşar SARIBAY. “Tazimat:Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Der. E.Kalaycıoğlu, A.Y.Sarıbay. Beta Yayınları, İstanbul, 1986,ss. 16-22.

KAPANİ, Münci. “Hangi Şartlar Altında Seçimlere Giriyoruz”, *Forum*, Sayı 86, 15 Ekim 1957),ss. 8-9.

..... *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996.

“Siyasal rejimimizin Gerçek Mahiyeti”, *Forum*, Sayı 94, 15 Şubat 1958,ss. 9-11.

KARAOŞMANOĞLU, Y. Kadri. “Şiddet Politikası”, *Ulus*, 11 Aralık 1958.

“Polis Rejimi”, *Ulus*, 25 Mart 1960.

KARPAT, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

KEYDER, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, Çev. Sabri Tekay. İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

KIŞLALI, A.Taner. *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

KORKUD, Refik. *Milli Hakimiyet Devrinde Matbuat ve Muhalefet*, Ankara:T.F.A., 1959.

KÖKER, Levent. “Rousseau ve Demokrasi ya da Liberal Teorinin Eleştirisinin Öğeleri Üzerine Bir İnceleme”, *Demokrasi Üzerine Yazılar*. İmge Kitabevi, Ankara, 1992, ss. 57-72.

“Tanzimat Sonrasında İdeolojik Dönüşüm: Bir Değerlendirme Denemesi”, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, ss.165-184.

..... *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

LEWIS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

LIPSET, Seymour M. *Siyasal İnsan*, Çev. Mete Tunçay. Teori, Ankara, 1986.

LIPSON, Leslie. *Demokratik Uygarlık*, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984.

LIPSON, Leslie. *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu. Ankara: A.Ü.H.F Yayınları, (Yayın Yılı Belirtilmemiş).

LUKES, Steven. "İktidar ve Otorite", T.Bottomore-R.Nispet: *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Der. Mete Tunçay ve Aydın Uğur. VersoYayınları, Ankara, 1990, ss. 644-687.

MARDİN, Şerif *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

..... "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri" *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, Der. MümtazerTürküne ve Tuncay Önder. İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 34-77.

"Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, Der. MümtazerTürküne ve Tuncay Önder. İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 204-242.

"Muhalefet ve Kontrol", *Türk Modernleşmesi*, Der. MümtazerTürküne ve Tuncay Önder. İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 177-194

"19.Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *Türk Modernleşmesi*, Der. MümtazerTürküne ve Tuncay Önder. İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 81-103.

Max WEBER: "Meslek Olarak Siyaset", *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla. İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Müstakil Demokratlar Grubu: *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler*, Yeni Matbaa, Ankara, 1949.

OKYAR, A. Fethi. *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi*, İstanbul, 1987.

ORTAYLI, İlber. "I. Meşrutiyet Meclisinde Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, 1976, ss. 435-439.

ÖZ, Esat ve Ceren SARISALTIK. "Arnavutluk'ta Demokrasiye Geçiş Süreci", *Avrasya Dosyası*, Cilt.1, Sayı.1, İlkbahar 1994, ss.151-157.

ÖZ, Esat. *Otoritarizm ve Siyaset: Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma 1923-1945*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

"Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci 1944-1950", *Liberal Düşünce*, Sayı.3, Yaz 1996, ss. 61-84.

"Türkiye'de Demokrasinin Gelişimi ve Demokrat Parti", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 51, Yaz 1998, ss. 29-38.

ÖZBUDUN, Ergun. *Siyasal Partiler*, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara, 1979.

"Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", *Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi*, Haz. H.ERTAN. TDV Yayınları, İzmir, 1990.

"Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür", *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, TDV Yayınları, Ankara, 1995.

ÖZDAĞ, Ümit. *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

PARLA, Taha. "Türkiye'de Anayasacılık Hareketleri ve Yeni Bir Anayasaya Doğru", *Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, Onur Yayınları, İstanbul, 1986.

POGGI, Gianfranco. *Çağdaş Devletin Gelişimi*, Çev. Şule Kut ve Binaz Toprak, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

PRZEWORSKI, Adam. *Demokrasi ve Piyasa*, Çev. İlter Turan. TDV Yayınları, Ankara, 1995.

RAMSAUR, E. E. *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Çev. Nuran Yavuz. Sander Yayınları, İstanbul, 1988.

REYHAN, Cenk. "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetine Bıraktığı Siyasi Kültür Mirası", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 39, Mart-Nisan 1996, ss. 83-84

RUSTOW, Dankwart A.. "Türkiye: Gelenegın Çağdaşlığı", *Süreç*, Cilt 2, Sayı 6, 1981, s. 64.

SARIBAY, A.Yaşar. "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", *Liberal Düşünce*, Sayı.3, Yaz 96.

SARICA, Murat. *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.

SARTORI, Giovanni. *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan. Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

SAVCI, Bahri. *Demokrasimiz Üzerine Düşünceler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963.

SAYBAŞILI, Kemali. *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

..... *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

SCHIMMITER, Philippe ve T.L. KARL. "Demokrasi Nedir, Ne Değildir", *Yeni Forum*, Aralık, 1991.

SUNAR, İlkay. "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, ss. 2076-2086.

ŞAHİNGİRAY, Özel. *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1955.

TANÖR, Bülent. *Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler*, Der Yayınları, İstanbul, 1991.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IX., Toplantı 3., Cilt 23, 3 Haziran 1953, ss. 55-87.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X., Cilt 1, 30 Haziran 1954, ss. 343-361

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X., Toplantı 2., Cilt 8, 16 Aralık 1955, ss. 263-327

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X., Toplantı 2., Cilt 12, 27 Haziran 1956, ss. 520-555

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem XI., Cilt 1. Toplantı 1, 25 Aralık 1957, ss. 234-310

TEKİL, Füzûzan. *İnönü-Menderes Kavgası*, Tekil Neşriyat, İstanbul, 1989.

TEZİÇ, Erdoğan. *100 Soruda Siyasi Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.

TİMUR, Taner. *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

TOKER, Metin. *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

..... *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

TÖKİN, F. Hüsrev. *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

TUNA, Yalçın. "İç Tüzük Tasarısı Meclisin Murakabe İmkanını Vahim Bir Şekilde Zedelemektedir", *Ulus*, 25 Aralık 1957.

- TUNAYA, T. Zafer. "İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara, 1976,
- *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt.I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- TUNÇAY, Mete. "Siyasal Gelişmenin Evreleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1967-1990.
- *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
- TURGUT, Nühket. *Siyasal Muhalefet*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- ÜLMAN, A. Haluk. "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz", *A.Ü.S.B.F.D.*, Cilt XII., No. 2, 2 Haziran 1957, ss. 44-75.
- YALÇIN, H. Cahit. "Çoğunluğun Tahakkümü", *Ulus*, 22 Temmuz 1952.
- "Hürriyetlerimiz Tehlikededir", *Ulus*, 22 Temmuz 1952.
- "Muhallifler Birleşiniz", *Ulus*, 22 Kasım 1954.
- YALMAN, A. Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, Rey Yayınları, Cilt.4, (Tarih ve Yer Belirtilmemiş).
- YAYLA, Atilla. *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.
- YENİGÜN, M. Cüneyt. *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Yerleşmesi*, (İ.Ü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.
- YERASIMOS, Stefanos. *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Çev. Babür Kuzucu. Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.
- YETKİN, Çetin. *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- ZÜRCHER, E.Jan. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Ç. Güven. Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Elinizdeki çalışmanın sayfaları arasında gezinirken, çok partili demokrasinin başlangıç yıllarında, iktidar ile muhalefet arasında yaşanan sert tartışmalara şahit olacaksınız. Keşke Demokrat Parti iktidar, Cumhuriyet Halk Partisi muhalefet rolünü bu kadar kötü oynamasaydı, siyasal elitler tek parti döneminin tortularından kurtulabilmiş olsaydı diyeceksiniz. Bazı tartışmaları gördüğünüzde, şaşıracaksınız. Kimi zaman muhalefetin, kimi zaman iktidarın üslubuna ierleyecek, demokrasinin sadece bazı kurum ve kurallardan ibaret olmadığına farkına varacaksınız.

ISBN 978-605-65916-1-7

9 786056 591617

Kapak Fotoğrafları:
Anadolu Ajansı Arşivi